

Monica Nurminen

Tid och det tidlösa i tiden

**En frambrötande vårdvetenskaplig
teorigestaltning**

Monica Nurminen

Magister i hälsovetenskaper 1998, Institutionen för vårdvetenskap vid Åbo Akademi.
Författaren har en yrkesbakgrund som hälsovårdare och överskötare.
Hon har även fungerat som patientombudsman.

Pärm: Tove Ahlbäck

Åbo Akademis förlag
Biskopsgatan 13, FI-20500 ÅBO, Finland
Tel. int. +358-20-786-1468
Fax int. +358-20-786-1459
E-post: forlaget@abo.fi
<http://www.abo.fi/stiftelsen/forlag/>

Distribution: Oy Tibo- Trading Ab
PB 33, FI-21601 PARGAS, Finland
Tel. int. +358-2-454 9200
Fax int. +358-2-454 9220
E-post: tibo@tibo.net
<http://www.tibo.net>

TID OCH DET TIDLÖSA I TIDEN

Tid och det tidlösa i tiden

En frambrytande vårdvetenskaplig
teorigestaltning

Monica Nurminen

ÅBO 2009

ÅBO AKADEMIS FÖRLAG – ÅBO AKADEMI UNIVERSITY
PRESS

CIP Cataloguing in Publication

Nurminen, Monica

Tid och det tidlösa i tiden : en frammbrytande
vårdvetenskaplig teorigestaltning / Monica
Nurminen. – Åbo : Åbo Akademis förlag,
2009.

Diss.: Åbo Akademi. – Summary.

ISBN 978-951-765-494-4

ISBN 978-951-765-494-4
ISBN 978-951-765-495-1 (digital)
UNIPRINT
Åbo 2009

ABSTRAKT

Nurminen, Monica. 2009. Tid och det tidlösa i tiden.
En framflytande vårdvetenskaplig teorigestaltning

Handledare: Professor Katie Eriksson och professor Ingegerd Bergbom
Åbo Akademi, Enheten för vårdvetenskap, Vasa
(166 sidor, 6 bilagor, 5 tabeller, 6 figurer)

Denna vårdvetenskapliga grundforskning syftar till att ur ett vårdvetenskapligt perspektiv och genom en hermeneutisk ansats fördjupa förståelsen för tiden och hur den gestaltas i vårdandets värld ur patientens synvinkel. Ett abduktivt syfte är att söka evidens för hur tiden kunde gestaltas ur ett vårdvetenskapligt perspektiv. Forskningsuppgiften är att teoretiskt och empiriskt utveckla kunskap om tidens substans och ontologi i vårdandets värld i ljuset av hälsa och lidande. Forskningsdesignen består av att genom induktion, deduktion och abduktion skapa hermeneutiska förståelsehorisonter. Sökandet efter det sanningslika och friläggandet av mening sker genom begreppsbestämning, tolkning av filosofers texter och tolkning av patienters texter. Vid avtäckandet av teorifragment har ett hermeneutiskt kunskapsarkeologiskt närmelsesätt utprovats.

Horisontsammanmätningen framträder genom en vårdvetenskaplig mångdimensionell klangbotten och därigenom skapas den sammanvävda bilden. Bilden framvisar en framflytande vårdvetenskaplig teorigestaltning där tid och det tidlösa i tiden bildar en dialogisk rörelse. Den mångdimensionella tiden tillför gestaltningar av dimensioner, skikt och nivåer. Den ontologiska nivån presenteras som 'flödande tid', 'tillvarons tid', 'kroppsligt innesluten tid' och 'den andres föregående tid'. Tidens väsensdimensioner artikuleras som 'besittningstiden', 'nuflödet' och 'tidens genuina skepnad'.

Tidens 'rymd' eller det som kunde ses som en transcendent nivå har indelats i 'den förlösande tiden', 'den tidlösa tiden' och 'evighetshägring'. Den existentiella nivån framträder i en dialogisk rörelse mellan hälsa och lidande och synliggör tidens dubbelhet genom den yttre tidens gestaltade rörelse och den inre tidens beslöjade rörelse. Patienters vittnesbörder om tidsupplevelser, vilka framstiger inom vårdandets värld har genom en tolkningsrörelse förts in i dialog mellan 'hälsa' och 'lidande'. Därigenom bildas ett mönster som visar på den genom lidandet förändrade tidens gestalt. Denna är en grund för den vårdande tidens tankemönster. Tankemönstret presenteras som 'tidspektras valv', 'nuvarons tillgänglighet' och 'varda i tid att lida ut'.

Sökord: tid, tiden, vårdvetenskap, hermeneutik, begreppsbestämning, texttolkning, kunskapsarkeologiskt närmelsesätt.

ABSTRACT

Nurminen, Monica. 2009. Time and the timeless within time.
An emerging foundation for theory in caring science

Supervisors: Professor Katie Eriksson and professor Ingegerd Bergbom
Åbo Akademi University, Department of Caring Science, Vaasa
(166 pages, 6 appendixes, 5 tables, 6 figures)

The aim of this thesis, which falls within basic research in caring science, is to deepen the understanding of time and of how time is shaped in the world of caring from a patient's perspective. The study has a caring science perspective and its approach is hermeneutic. The abductive purpose of the study is to try to find evidence for how time is shaped from a caring science perspective. The research task is to develop knowledge of the substance and ontology of time in the world of caring, in the light of health and suffering. The search aimed at the truthful and at revealing meaning is carried out through conceptual definitions, the interpretation of various philosophers' texts, and interpretations of patients' texts. A hermeneutical archaeology of knowledge has been attempted in the course of revealing fragments of theory.

The fusion of horizons emerges through a caring science sounding board that is multidimensional, and from this fusion a picture is created. This picture shows an emerging foundation for theory in caring science, with time and the timeless within time coming together to create a dialogical movement. The multidimensional nature of time provides us with interpretations of dimensions, layers and levels. The ontological level can be presented in terms of "a flow of time", "the time of existence", "incarnated time" and "the preceding time of the other". The dimensions of the essence of time are articulated as "possession time", "the flow of now" and "the genuine shape of time". The "space" of time, which could be seen as a transcendental level, has been divided into "relieving time" "timeless time" and "the illusion of infinity". The existential level emerges in a dialogical movement between health and suffering, and it elucidates the double nature of time through the shaped movement of outer time and the hidden movement of inner time. Evidence from patients related to the experiences of time which emerge in the world of caring has been brought into a dialogue between "health" and "suffering" through an interpretational movement. In this way a pattern is formed, one that shows how the shape of time alters through suffering. Such a pattern forms the basis of the thought pattern of the time of caring. This thought pattern is presented in terms of "the arch of the spectra of time", "the accessibility of now" and "becoming in time to suffer".

Key words: time, caring science, hermeneutics, conceptual definition, text interpretation, archaeology of knowledge

FÖRORD

Det lades ett frö till denna avhandling för många år sedan. Tankefröet kom att föra mig på många resor både till geografiska orter och också resor i mitt inre. Det dröjde innan tankarna hade slagit rot och innan orden växt till uttryck som avspeglar det tänkta. När ett frö växer och tar gestalt är växtplatsen betydelsefull. En del tankar växte fram under inspirerande forskarseminarier och fruktbara samtal med forskarstuderande i Vasa. Tack alla föreläsare och forskarstuderande.

Tankar i vardande söker bredd och rymd för att finna uttryck. Min handledare professor Katie Eriksson har respekterat detta. Hon har med sin stora kunskap och sitt orubbliga tålamod hjälpt mig att ställa in tankens skärpa. Ett innerligt tack. Den tacksamhet jag känner gentemot min handledare och vägvisare professor Ingegerd Bergbom är omätbart stor. Med skaparkraft, uthållighet och noggrannhet har hon sporrat mig att gå vidare på upptäckandets väg. Det är svårt att finna ord för hur mycket jag värdesätter mina båda handledare och det stora stöd jag fått under avhandlingens alla steg.

Ett stort tack vill jag ge granskarna professor Henry Cöster och professor Dagfinn Nåden för konstruktiva kommentarer och noggrann genomgång. Tack vare er har avhandlingen fått bättre vetenskaplig stringens och struktur. Ett tack riktas också till språkgranskare Barbro Wiik som givit kloka kommentarer om avhandlingens språkliga utformningar. Jag vill också tacka mina interna slutgranskare professor Arne Rehnsfeldt och HVD Erna Lassenius för insiktsfulla kommentarer i avhandlingens slutskede.

Till lektor, HVD Anne Kasén riktar jag ett stort tack för handledning med begreppsbestämning och för alla fördjupande samtal vi fört under hela avhandlingens gång. Tack även HVD Kerstin Sivonen för hjälp med begreppsbestämning i forskningens första inledande steg. Professor Unni Å. Lindström har genom sin föreläsningskonst inspirerat mig till att se den verklighet som öppnar sig bakom ridån. Tack för dessa stunder av insikt.

Den atmosfär och hemkänsla som man möter då man kommer till enheten för vårdvetenskap i Vasa är förbunden med personalen. Ett hjärtligt tack till samtliga anställda. Byråsekreterare Karine Hemming ger genom sin lugna utstrålning ett bemötande som tillför känslan av

att allting ordnar sig i rätt tid. Docent Lisbeth Nyström och doktorand Anita Wikberg har varit till ovärderligt stöd för mig under forskarstudierna och arbetet med avhandlingen. Speciellt vill jag tacka amanuens Ann-Charlott Björk som gjort den engelskspråkiga översättningen och forskarstuderande Marit Edman som hjälpt mig med det språkligt uttryckta och notsystemet.

Journalist Karin Dahlström, tack för att du kunnigt och med tålmod har formgivit figurer. Eila och Jussi tack att ni ställde ert kunnande till förfogande och hjälpte mig med kontroll av litteraturen. HVD Tiina Lindholm och FM Sakari Lindholm är värda ett stort tack för att ni ställde upp och hjälpte mig med den tekniska utformningen inför tryckningen. Till Tove Ahlbäck som utformat pärmen framför jag ett tack.

För ekonomiskt stöd som jag fått för studier tackar jag Stiftelsen för Österbottens högskola, Finniläs fond och Hälsovetenskapernas akademiska ledare och experter rf samt Stiftelsen för Åbo Akademis forskningsinstitut som beviljat bidrag för tryckning.

Mitt hjärtevarma tack går till alla studiekamrater och vänner. Tack även alla ni inom Helsingfors stads företagshälsovårdscentral som vid sidan om arbetet har följt med hur forskningens steg framskrider.

Sist men inte minst ett hjärtligt tack till min familj. Erkki för att du betonar vårt livskamratskap och den samhörighet som ingår i den. Milla och Atte som båda har varit mitt stöd under alla dessa år också gällande frågor om datateknik. Matti och Kristiina som nu båda ingår i familjen.

Ett alldeles speciellt tack riktas till mina föräldrar. Min pappa som skrev dagbok under interneringstiden i tyskt koncentrationsläger och min mamma som visade mig vägen till böckernas värld.

Helsingfors den 5 oktober 2009

A handwritten signature in cursive script, appearing to read 'Merja Nuolman', written in dark ink on a white background.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

HUVUДАVSNITT I. "Att stå...bakom ridån..."	1
1. INLEDNING	1
Avhandlingens uppbyggnad	4
Innanför forskarljusets cirkel	5
Tematisering	8
2. SYFTE, FORSKNINGSPRÅG OCH DESIGN	11
3. TEORETISKT PERSPEKTIV OCH TOLKNINGENS HORIZONT	17
Faktafiguration	18
Grundantaganden och centrala begrepp	19
Tankeregler	22
Kunskapsbehållningen	24
4. TIDIGARE FORSKNING	25
Forskningstemat i vårdteoretikers belysning	26
Distinktionen mellan 'vårdtid' och 'vårdande tid'	33
Sammanfattning	39
5. SIKTET OCH EPISTEMOLOGISK UTGÅNGSPUNKT	43
Forskningens framåtskridande rörelse	43
Öppnandets synvinkel	45
Tidsgestaltningens epistemologiska utgångspunkt	49
Forskningsetisk hållning	50
HUVUДАVSNITT II. "Att lyfta på höljet..."	53
6. METODOLOGI – UPPTÄCKANDETS VÄG	53
Det hermeneutiska betraktelsesättet	53
Upptäckandets väg	55
Mot förståelse för dolda sammanhang	57
<i>Begreppsbestämning</i>	57
<i>Tolkning av filosofers texter</i>	60
<i>Tolkning av patienters texter</i>	65
HUVUДАVSNITT III. RESULTAT. "Ridån öppnas i okänd stund"	69

7. STUDIERNAS FYND	69
Studie I. Begreppet 'tid'	69
Framstigande bild av begreppet	75
Studie II. Filosofers teorier och tankar om tiden	79
Teoriernas bakgrund	79
<i>Flödande tid</i>	83
<i>Tillvarons tid</i>	89
<i>Kroppsligt innesluten tid</i>	96
<i>Den andres tid</i>	102
Syntetiserad förståelsehorisont	106
Framstigande väsensdimensioner	108
<i>Besittningstiden</i>	109
<i>Nuflödet</i>	109
<i>Tidens genuina skepnad</i>	110
Studie III. Presentation av två klassiska teorier om tiden	111
De klassiska teoriernas bakgrund	111
<i>Tidens aktual och potential</i>	113
<i>Timlighet och ögonblicksglimt av helighet</i>	114
Reflektion	118
Framstigande gestaltning av tidens rymd	118
<i>Det förlösande i tiden</i>	119
<i>Det tidlösa i tiden</i>	119
<i>Evighetshägring</i>	120
Framtonad ontologisk förståelsehorisont	120
En framväxande vårdvetenskaplig teorigestaltning	128
Studie IV. Patientens upplevda tidsgestaltning	130
Den förändrade tiden	131
<i>Varskoendets tid</i>	133
<i>Inträdandets tid</i>	134
<i>Närvarandet i nuet</i>	135
<i>Det ilande tidsflödets fästande</i>	136
<i>Livsflöde och nuflöde</i>	137
<i>Det blockerade nuflödet</i>	138
<i>Tidens rytm och hållpunkter</i>	138
<i>Få och ge tid</i>	139
<i>Tid som väntan</i>	140
<i>Den bristande tidens icke-tid</i>	141
<i>Tid som bereddvaro</i>	142
Patientens tidsgestaltning i ljuset av hälsa och lidande	147
<i>Tidspektras valv</i>	147

<i>Nuvarons tillgänglighet</i>	148
<i>Varda i tid att lida ut</i>	149
8. DEN SAMMANVÄVDA BILDEN.....	151
Tidens gestaltning ur ett vårdvetenskapligt perspektiv.....	151
HUVUDAVSNITT IV. "Får ridån dras ner?"	157
9. DISKUSSION OCH REFLEKTION.....	157
Den kompositionella helheten - dess reflekterade giltighet.....	157
Reflektion – kunskapssökandet och perspektivmedvetenhet.....	159
Reflektion – kunskapsbehållning och etisk giltighet.....	162
Slutreflektion – öppnandet mot nya horisonter.....	165
SUMMARY.....	167
LITTERATUR.....	173
Ordböcker.....	193
Figurer	
Figur 1. Studiens design.....	13
Figur 2. Tidsgestaltningens nivåer, enligt Poppers (1992) och Niiniluoto (1990, 2000) vetenskapsteoretiska utgångspunkter.....	47
Figur 3. Kunskapsvärldar och kunskapshorisonter med inspiration av Eriksson & Lindström (1999b) sammanförd med fig. 2.	49
Figur 4. Diskriminationsparadigm över 'tid'.....	74
Figur 5. Schematisk figur av framtonad ontologisk förståelsehorisont.....	128
Figur 6. Den lidande människans tidsupplevelser som gestaltad rörelse.....	145

Tabeller

Tabell 1. Schematisk framställning av teorifragment, begrepp och bärande tanke i Bergsons teori om tiden.....	88
Tabell 2. Schematisk framställning av teorifragment, begrepp och bärande tanke i Heideggers teori om tiden.....	95
Tabell 3. Schematisk framställning av teorifragment, begrepp och bärande tanke i Merleau-Pontys teori om tiden.....	101
Tabell 4. Schematisk framställning av teorifragment, begrepp och bärande tanke i Lévinas teori om tiden.....	105
Tabell 5. Sammanfattning av de valda filosofernas tankar om tiden genom att indela dem i "betydelse- rummets tre sfärer" .	125

Bilagor

Bilaga 1. De ontologiska grundantagandena vid enheten för vårdvetenskap, Åbo Akademi.

Bilaga 2a. Synonymtablå över begreppet 'tid'.

Bilaga 2b. Diskriminationsmatris över 'tid'.

Bilaga 3a. Synonymtablå över begreppet 'möjlighet'.

Bilaga 3b. Diskriminationsmatris över 'möjlighet'.

Bilaga 3c. Förenklat diskriminationsparadigm över 'möjlighet'.

Bilaga 4. Synonymtablå över begreppet 'tidlös'.

Bilaga 5. Synonymtablå över begreppet 'oändlighet'.

Bilaga 6. Synonymtablå över begreppet 'evighet'

HUVUDAVSNITT I. "Att stå...bakom ridån..."¹

1. INLEDNING

Tiden är på ett väsentligt sätt förbunden med människans levnad, vilket konkret kan påvisas genom årens uppmätta tid från födelsen till levnadens slut. En annan dimension av tiden är den som inte överensstämmer med räknande och kalkyler, den subjektiva av människan upplevda tiden.

Upphovet till avhandlingen är de minnesvärda scener ur vårdandets värld som jag kom att bevittna.² Dessa åskådliggjorde hur varje patient medför sin personliga historiska erfarenhet av förfluten tid, liksom också sin uppfattning om nuets framåtskridande, vilket genererar det strömmande levnadsloppet livskänsla inför framtidens tillblivelse.³ Tiden i vården kan alltså gestaltas likt en brytningspunkt där patienten⁴ genom nuets aktuella situation pendlar mellan bakåtblickande mot det förgångna och framåtseende mot framtiden.

Insikten visade att för människan kan tidsbegreppet frambära en livsbejakande mening. Det oaktat förefaller det som om man i vårdens vardagliga sammanhang inte uppfattar denna tidsaspekt utan i stället förlorar sig i ett inrutat tänkande där tidtabeller anger rytmen. Därigenom finns det risk för att den mänskliga tidsupplevelsen avskiljs i vården och att tidsperspektivet blir förkrympt. Forskningsintresset väcktes genom viljan att söka förståelse av det vårdvetenskapliga begreppet 'tid'. Ett begrepp som vid djupare reflektion visar sig vara komplext⁵,

¹ Citat Colliander (1971, 64).

² De vårdsituationer jag hänvisar till bevittnades under insamling av empiriskt data-material genom en hermeneutisk observationsstudie. Denna är inte anknuten till föreliggande forskning.

³ Nurminen (1998).

⁴ I enlighet med Eriksson (1993, 1994) står 'patient' för den lidande människan.

⁵ Att tidens mönster är komplext bekräftas bl.a. av Jönsson som skrivit populärvetenskapliga böcker om tiden. Hon konstaterar: Vill man utforska tiden kan det inte ske

vilket även framträder genom de rikliga och olika uppfattningar som finns i förhållande till tiden. Tiden lyfts fram i flera vårdvetenskapliga forskningar, exempelvis då tid för gemenskapen mellan patient och vårdare studerats.⁶ Det ter sig som om vårdandets kvalitativa tid är en förutsättning för att lindra patientens lidande⁷. Därigenom framträder tanken att tid för god patientvård innebär anspråk på flexibilitet och förmåga att skapa möjlighet till etiskt och estetiskt vårdande av varje enskild patient, trots att vårdarens tid reduceras genom olika avbrott.⁸

Mot detta som grund är det förvånande att trots att tiden framträder som företeelse i många vårdvetenskapliga studier är tid och tiden relativt utforskade inom vårdvetenskapen. Om inomvetenskaplig forskning om tiden saknas blir tidsbegreppet otydligt. Därför kan forskningsuppgiften att klarlägga tidsbegreppet och åstadkomma en vårdvetenskaplig teorigestaltning om tiden⁹ ses som giltig.

Avhandlingen har vuxit fram inom den forskningstradition som utvecklats inom Enheten för vårdvetenskap, Åbo Akademi.¹⁰ Det innebär

genom förenklingar. Följden av ett förenklande är som att dra trådar ur en bildväv där mönstret förstörs. (Jönsson, 2000, 57.)

⁶ Den vårdande gemenskapens tid framstår som ett unikt uppståndande i dröjande reflektion varigenom patienten tillförs välbefinnande. Men vårdgemenskapen kan också reflektera uttryck för "brist på tid", vilket upplevs som ett åtskiljande och meningslöst moment. (Jfr Kasén, 2002, 113–118; Lassenius, 2005, 178–181.)

⁷ Med 'lidande' avses den betydelse Eriksson (1991, 1993) ger begreppet, d.v.s. forskningen utgår från att lidande är vårdvetenskapens och vårdens centrala grundkategori.

⁸ Nåden (2000).

⁹ Fredriksson (2007) konstaterar att det inte finns något etablerat begrepp med avseende på den kunskapsbehållning som erhålls genom forskning, t.ex. en benämning är "teorimodell". I denna avhandling används 'teorigestaltning' i den hermeneutiska mening som Fredriksson fastställt: "en teori är ett antal tolkningar och påståenden som till sin inbördes relation explicerar och öppnar upp ett stycke värld." (Fredriksson, 2007, 24.)

¹⁰ Enheten för vårdvetenskap (tidigare Institutionen för vårdvetenskap) grundades som akademisk humanvetenskaplig disciplin 1987. Genom åren har forskningstraditionen utvecklats så att hermeneutiken nu ses som en grundläggande förutsättning för att vårdvetenskapens *ethos* och *vårdandets* teorikärna blir åskådliggjorda och evidenta. (Eriksson, Lindström, Lindholm, Matilainen & Kasén, 2004, 2006; Eriksson, Lindström, Lindholm & Matilainen, 2007.)

att den förståelse av tiden som här framträder gestaltas utifrån ett vårdvetenskapligt perspektiv med förankring i *Caring Science*-traditionens¹¹ *caritativa* teori¹². Därmed kan ett integrerat tänkande igenkännas, vars centrala betoning är att genom en humanvetenskapligt orienterad vårdvetenskap föra fram det vårdande som har sitt ursprung i kärleks- och barmhärtighetstanken. Den bärande grundtanken är förankrad i *caritas*, vars yttersta syfte är att lindra lidande.

Forskningen lyfter fram tre teman: a) gestaltning av tid som generellt begrepp och den av tidsteorier belysta tiden, b) den av patienten upplevda tidens gestaltning så som den uttrycks i litterär text och c) den framflyttande vårdvetenskapliga gestaltningen av tiden.

Det första temat framstår som motiverat, därför att det är märkbart att det inte finns ett tydligt artikulert tidsbegrepp inom vårdvetenskaplig forskning. Under forskningens gång har detta tema uppfattats föregå de två övriga. Temat ger underlag för abstrahering av tidens universella och ontologiska innebörd, vilket sker genom att utforska valda filosofiska tidsteorier. Det andra temat tillför hermeneutisk förståelse utifrån litterära patientberättelser¹³ om upplevelser av tillvaron då tiden förändras genom lidandet.¹⁴ Det tredje temat sammanhänger med den vetenskapliga uppgiften att skapa en gestaltning av den vårdvetenskapliga tidens ideal.

¹¹ Den vårdvetenskap som utgår från *Caring Science*-traditionen uppstod som en motreaktion mot den tekniskt utformade vården i USA under 1960-talet då vårdteoretiker började söka efter mera mänskliga värden. I Finland inleddes utvecklandet av vårdkunskapen mot en humanistisk-existentialistisk syn under 1970-talet, vilket bidrog till *Caring Science*-vårdvetenskapens utformande. Denna vårdvetenskapliga tradition är även representerad i Sverige och Norge. (T.ex. Eriksson, 1986, 30–31, 1988, 12–18; Marriner Tomey & Alligood, 2006.)

¹² *Caritativ* teori innebär den vårdvetenskapliga teori med grund i *carita*-traditionen som utvecklats av Eriksson (1987a, 1988, 1990a, 1990b, 1993, 1994, 1995, 2001, 2002, 2003, 2006).

¹³ I löpande text omtalas de litterära patientberättelserna också som patienters skildringar och vittnesböcker.

¹⁴ Eriksson & Nordman (2004, 23).

Avhandlingens uppbyggnad

Avhandlingen är en monografi och består av fyra huvudavsnitt. Dessa är a) introduktion, beskrivning av teoretiska utgångspunkter och tolkningshorisont, b) redogörelse av genomförandets metodologi, c) redovisning av resultat, samt d) det avslutande avsnittet med artikulerad horisontsammansmältning mot ny förståelsehorisont och avslutande diskussion. Forskningens steg kan tydas bilda förståelsehorisonter eller öppna cirklar, vilkas belysta nyanser spelar mot varandra för att skapa *horisontsammansmältning*¹⁵.

Att skriva en avhandling innebär ställningstaganden och balanserandet mellan att varken uttrycka sig för kortfattat eller utdraget långtråkigt. Ambitionen är också att texten inte framstår som banal eller alltför svår-läst. Vissa överväganden har gjorts med vetskapen om att inte belasta avhandlingstexten med överflödiga detaljer, därigenom också valet att anteckna litteraturhänvisningar, kommentarer och vissa citat som fot-noter.

För att i någon mån vägleda läsaren i det som utspelat sig på tankefigu-rernas arena markeras övergångarna mellan huvudavsnitt med hjälp av en metafor som hänvisar till klassisk scenkonst.¹⁶ Tanken bakom detta förfarande är strävan till att underlätta läsarens gestaltning av delar och helhet. *Att stå bakom ridån* hänvisar till inläsandets och förberedelsernas konst. *Att lyfta på höljet* relateras till sökandet efter förståelse av dolda sammanhang. *Ridån öppnas i okänd stund* anspelar på beredskap för åskådliggörandets konst, vari ingår konsten att ge texterna klang. *Den som är påpasslig ser* anknyter till seendets konst och dess utmaning. *Får*

¹⁵ *Horisontsammansmältning* är ett begrepp som hänför sig det hermeneutiska närmel-sesätt Koski (1995) utvecklat. Närmelsesättet bestyrks av Kasén (2002) genom tanken om "förståelsehorisonternas" samtal och den nya förståelsen som en horisontsam-mansmältning, som berikar den hermeneutiska spiralen. Respondenten är inspirerad av Kaséns tillämpning av närmelsesättet.

¹⁶ Med 'klassisk scenkonst' avses den scenkonst som bygger på antikens teater och fortlever med utgångspunkt i *theastai*, den grekiska betydelsen för skåda, därifrån skådespel och också åskådare (Westman, 1992). Scenkonstmetaforen och citaten har jag valt ut för att skapa tankebilderna av en verklighet där läsarens position har vissa likheter med åskådarens då skeendet på scenen betraktas genom scenens illusoriska fjärde vägg, d.v.s. den som ger insyn och därför saknas i scenrummet.

ridån dras ner? är den avslutande frågan innan skådespelet avslutas och scenen töms för efterföljande framträdanden. Samtliga metaforiska citat är lånade ur den finlandssvenska författaren Tito Collianders (1904 - 1989) texter.

Innanför forskarljusets cirkel

I denna avhandling är ambitionen att ta de forskningssteg som behövs för att åstadkomma en vårdvetenskaplig teorigestaltning om tiden. Det innebär att inriktningen i denna grundforskning¹⁷ är att nå fördjupad förståelse av begreppet 'tid' genom att teorifragment och begreppslika tolkningar sätts i relation till varandra för att öppna upp för en teorigestaltning¹⁸ som återspeglar den ontologi som är förankrad i vårdvetenskapens caritativa tradition¹⁹. Utforskandet sker i enlighet med den vårdvetenskapliga *bildningstradition*²⁰ som utvecklats vid Åbo Akademi med explicitgjord hermeneutisk²¹ grundval. Den filosofiska hermeneu-

¹⁷ Enligt Niiniluoto (1980) tanke om grundforskningens betydelse tillförs den vårdvetenskapliga forskningen ett verkningkraftigt teoritillskott.

¹⁸ Begreppsanalys och bestämning av begrepp kan ses som det första steget i en teorigestaltning. Flera vårdvetenskapliga forskare, t.ex. Fawcett (1989) och Meleis (1997), betonar vikten av att begrepp i en vårdvetenskaplig teori måste definieras och sättas i relation till varandra. I avhandlingens första studie bestäms begreppet 'tid' för att sedan kunna belysa tidsbegreppet ur ett vårdvetenskapligt perspektiv och kunskaps-sammanhang.

¹⁹ *Vårdvetenskapens caritativa tradition* avspeglar en humanvetenskaplig grund genom betoningen på det kärleksfulla och medlidande vårdandet. En tradition där andan i bildningen och vårdandet genomsyras av kärlek, vördnad och ansvar. Jfr Edlund (2002); Eriksson (1987, 2002, 2003, 2006); Eriksson & Lindström (2007); Hilli (2007); Matilainen (2000); von Post (1999).

²⁰ *Bildningstradition* avser det riktninggivande bildningsideal som är förankrat inom den hermeneutiska traditionen och vars vårdvetenskapliga strävanden riktar sig "mot ett förståelsebaserat vårdande paradigm med en klart klinisk förankring". (Eriksson & Lindström, 1999b, 363.)

²¹ Se Eriksson & Lindström (1999b, 2000, 2003); Eriksson, Lindström, Matilainen & Lindholm (2007).

tikens tänkesätt²² öppnar upp och belyser betingelserna för förståelsen av tiden i relation till människan.

Siktet riktas på att söka den gestaltade förståelse som kan tillföras teori- bildningen inom såväl den systematiska²³ som den kliniska²⁴ vårdvetenskapen. Utforskandet inriktas på att nå förståelse av den universella tiden och därigenom frambringa en teorigestaltning som sträcker sig över olika kontexter och vårdformer. I vidare mening innebär detta att kunskapen tillägnas den unika patienten.

Den nya förståelsen gestaltas genom att uttolka *fragment* och *mönster*. Med *fragment* avses här att ur det språkligt uttryckta utläsa och ge plats åt de ord och satser som bildar *teorifragment*, d.v.s. teoretiska idéer eller tankar i vardande. Gadamer²⁵ uttrycker detta med hänvisning till Bergsons tänkande, som ansträngningen att bryta "ordens is". Därigenom inträder en framskridande teoretisk tankereflektion som beledsagas av en "känsla för praktisk sanning". Med *mönster* avses här att fragment eller delar under den hermeneutiska tolkningsprocessen bildar en ny helhet, med andra ord ett tankemönster som belyses genom den nya förståelsen.²⁶ Då dessa förs samman bildas en frambrytande²⁷ upplätenhet²⁸ och därigenom bildas en teorigestaltning²⁹. Den hermeneutiska

²² Den filosofiska hermeneutikens tänkesätt hänvisar här till den hermeneutik som vilar på historicitet, språk och estetik. Jfr Gadamer (1998); Koski (1995).

²³ Den *systematiska vårdvetenskapens* inriktning är vårdandets förutsättningar och motiv, vårdandets kärna och dess historiska förankring. Därigenom utvecklas de grundläggande vårdvetenskapliga begreppen, teorikärnan och formulerande av de ontologiska grundantagandena samt centrala närmelsesätt, vilka bidrar till att vårdandets ideal ständigt förädlas. (Eriksson & Lindström, 2000, 6-7.)

²⁴ Inom den *kliniska vårdvetenskapen* är siktet inriktat på att upptäcka meningsbärande mönster av vårdandets kärna. Den kliniska vårdvetenskapens djupaste mening, dess "meningsväv" finns i dess innersta teorikärna. (Eriksson & Lindström, 2003, 4-5.)

²⁵ Gadamer (1997, 42).

²⁶ Gadamer (1998).

²⁷ De steg som utgör avhandlingens forskningsgång banar vägen för ett öppnande av den ridå som höljder den fördjupade förståelsen av tid som vårdvetenskapligt begrepp och tiden som företeelse i vårdandets värld. Jfr Eriksson & Lindström (2000, 2007).

²⁸ Eriksson (1995, 22-23); Eriksson & Lindström (2007).

²⁹ Med hänvisning till Fredrikssons (2007, 24) tanke om den genom forskning erhållna teorigestaltningen eller kunskapsbehållningen.

begreppsanalysens klarläggande av tidsbegreppet står i fokus. För att förståelsen av tidsbegreppet och tiden i relation till människan skall reflektera olika utforskade tankemönster har jag valt att studera några filosofers tankar om tiden och några litterära berättelser³⁰ från patienters värld. De mönster som framträder genom att studera dessa två åtskilda tankemönster, filosofens tänkande om tid och patientens tankar om den upplevda tiden, sätts in i ett vårdvetenskapligt ontologiskt sammanhang. Därigenom tillförs gestaltad vårdvetenskaplig förståelse.

Begreppen tid och tiden kommer båda att framträda i avhandlingen.³¹ *Tid* används inom den systematiska vårdvetenskapens begreppsbestämning, medan *tiden* betonar begreppsanvändningen inom den kliniska vårdvetenskapen, vars ämne 'det vårdande' innebär att tränga förbi det skenbara mot vårdandet innersta väsen.³²

Utgångspunkt är den teoretiska horisonten som är Erikssons³³ vårdvetenskapliga forskning med betoning på begreppen *lidande*³⁴, *hälsa*³⁵ och *vårdande*³⁶ och den av Gadamer³⁷ utvecklade filosofiska hermeneutiken, som manar att söka fördjupad *förståelse*.

³⁰ Dessa berättelser kan uttryckas som litterära vittnesböcker eller skildringar i självbiografisk dagboksform.

³¹ I texten förekommer också tid som allmänt uttryck t.ex. det tar tid. Förhoppningen är att läsaren kan varsebli dessa skillnader.

³² Om 'det vårdande' ("Die Sache") se närmare Eriksson & Lindström (2003).

³³ Eriksson (1987a, 1987b, 1990a, 1990b, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1997, 1998, 1999, 2001, 2002, 2003); Eriksson & Lindström (1997, 1999a, 1999b, 2000, 2003, 2007); Eriksson & Nordman (2004); Eriksson, Nordman & Myllymäki (1999).

³⁴ Eriksson (1993) vårdvetenskapligt vidareutvecklat av Wiklund (2000).

³⁵ Eriksson (1989) och vidareutvecklat genom vårdvetenskaplig forskning av Eriksson, Bondas-Salonen, Herberts, Lindholm & Matilainen (1995); Rosengren (2009).

³⁶ Eriksson (1987a, 1987b, 1991).

³⁷ Gadamer (1998).

Tematisering

De uttryck och tankemönster som bärs vidare genom traditionen modifieras till integrerad historisk förståelse. Enligt Gadamer³⁸ innebär konsten att förstå också att på ett fruktbart sätt föra denna förståelse vidare. Gadamers tanke kan uttydas så att genom tidens genererande³⁹ rörelse bildas reflekterade "arv" som belyser människans historiska inramning, traditionsgemenskap och den samstämda eller icke-samstämda förståelsen av meningssammanhang. Därigenom kommer vissa tankemönster att bli framträdande.

Martinsen⁴⁰ har utvecklat en vårdvetenskaplig reflektion med inspiration av filosofen von Wrights⁴¹ tanke om hur "arven från Manchester och från Aten" genomsyrar den västerländska traditionen. Enligt Martinsen varseblir man ett naturligt arv från de grekiska filosofernas hantverkstänkande inom vården som betonar handlingens samstämmighet med naturprocesserna. Tankemönstret kan skönjas genom uppfattningen att tiden är sammanknuten med människans livsprocesser som har sin gång och tar tid eftersom det är fråga om handling till förmån för människan.⁴² "Arvet från Manchester" beskrivs bäst med den förändring befästheten av "teknologi" medfört. Den teknologiska tekniken tycks ha förorsakat ett åtskiljande av naturen och de livsprocesser den betjänar. I vården tar detta sig uttryck bl.a. då tidspressen hindrar ett naturligt möte med patienten.⁴³

Det bör betonas att tanketraditioner inte kan uttolkas genom fragmentariska uttryck, t.ex. i termer av "det naturligas lugna tidstempo" eller "det teknologiska jäktets brådska". Att polarisera handling till förmån för livsprocesser mot teknologisk handlingsberedskap förefaller snävt ur ett vårdvetenskapligt perspektiv. Därför finns det skäl att framhålla vårdandets traditionsarv. I kontrasterande dialog med uttrycket "arven

³⁸ Gadamer (1988, 66–67).

³⁹ Här i betydelsen en integrerande rörelse som *frambringar* och *utvecklar*.

⁴⁰ Martinsen (1996).

⁴¹ v Wright (1993).

⁴² Martinsen (1996, 64).

⁴³ a.a., 42, 71.

från Aten och Manchester” kan det vårdvetenskapliga arvet från Keiserwerth⁴⁴ diskuteras. Detta arv innebär att vårdare är bärare av en värdeförmedlande tradition som utgör grund för vårdvetenskapligt tänkande.

Tankearvet från Keiserwerth belyser fundament ur vilka vårdandets caritativa tradition och kulturskapande stiger fram. Med detta menas förmedlandet av *caritas*, vars värdegrund artikuleras genom vårdvetenskapens *ethos*.⁴⁵

Enligt den kunskapsskapande traditionsutveckling som framhålls av Eriksson⁴⁶ framträder en pendelrörelse som innebär att man trots olika tidstrender alltid återvänder till vårdandets kärna, dess ursprung och dess äkta motiv. Detta motiv kallar Eriksson 'caritasmotivet'.⁴⁷ Det manar till att genom vårdandet synliggöra kärlekstanken och vördnaden för människan. Traditionens centrala budskap är att lindra lidandet och befärja liv.⁴⁸ Detta kan tydas så att tiden torde kunna reflekteras i relation till lindrandet av lidandet.

I djupare mening är *caritas* förankrad i vårdandets kärna, vars fundament hänförs till "naturlig vård".⁴⁹ Enligt von Post⁵⁰ stiger det naturliga vårdandet fram ur moderligheten. Det innebär att då tid relateras till det naturliga vårdandet kommer betoningen att ligga på den livgivan-

⁴⁴ I Keiserwerth vid Rehn lade makarna Friederike och Theodor Fliedner år 1836 grunden för den utbildning som betonar kärleks- och barmhärtighetstanken i vården. Florence Nightingale deltog i Keiserwerth-utbildningen 1851, vilket kom att inspirera hennes tänkande. (Dock, Stewart & Seymer, 1960, 94–97, 107.)

⁴⁵ Eriksson (1995, 2002, 2003); Hilli (2007); Matilainen (1997, 2000); Tallberg (1991); Tolonen (1995).

⁴⁶ Eriksson (1990a, 1990b, 27, 1996).

⁴⁷ Eriksson (1990b, 23–27).

⁴⁸ Eriksson (1990b, 1993, 2002).

⁴⁹ I den mening som uttrycks av Eriksson (1990b, 23–37); Henderson (1982 [1959]); Nightingale (1946 [1859]).

⁵⁰ von Post (1999).

de tiden. Samtidigt handlar det om att i vården synliggöra ett vårdteknologiskt kunnande för patientens bästa.⁵¹

Tematiseringen lyfter fram tidsbegreppet utifrån den dialog som framstår mellan "det naturliga" tankearvet och "det tekniska" tankearvet. Martinsens⁵² reflektion åskådliggör antagandet att tidsbegreppet kan framkalla det meningsutbyte som i enlighet med Kjørups⁵³ tanke om vetenskaplig genombrytning kunde benämnas 'de motstridiga krafternas retorik'. Därför är det betydelsefullt att till skillnad från de två 'motstridiga' tankearven från "Athen och Manchester" betona det arv som är förenat med vårdandets caritativa tradition och dess genombrytande verkningsfält. Tematiseringen visar att inom vårdvetenskapen finns det tankearv som kan tydas bidra till olika uppfattningar om tiden.

⁵¹ Eriksson, Nordman & Myllymäki (1999).

⁵² Martinsen (1996).

⁵³ Kjørup (1999).

2. SYFTE, FORSKNINGSPRÅG OCH DESIGN

Det övergripande syftet är att ur ett vårdvetenskapligt perspektiv och genom en hermeneutisk ansats fördjupa förståelsen av tidens innebörder⁵⁴ som vårdvetenskapligt teoribildande begrepp, samt att belysa tidens rymd⁵⁵ och väsen⁵⁶. I förhållandet till 'det vårdande' är syftet att tillföra gestaltad förståelse av tiden utifrån patientens perspektiv. Forskningsfrågorna är:

Den övergripande frågeställningen

1. Vad är tidens innebörd, rymd och väsen?

Frågeställning i förhållande till 'det vårdande'

2. Vilken gestaltning får tiden ur patientens synvinkel?

Den syntetiserande frågan är

3. Hur gestaltas tiden ur ett vårdvetenskapligt perspektiv?

Forskningens delstudier är fokuserade på den övergripande frågeställningen (1) och den syntetiserade frågan (3). Med utgångspunkt i ett vårdvetenskapligt perspektiv söks svar på och fördjupas frågan om tidens innebörd samt hur ett vårdvetenskapligt idealt tidsbegrepp kan gestaltas. Frågan (2) ställs i relation till patientens perspektiv och fördjupar tolkningshorisonten mot den syntetiserande frågan.

Avhandlingens design (figur 1) ger en schematisk bild av forskningens meningsskapande steg. Forskningen är ideografisk i den betydelse

⁵⁴ *Innebörd*, i betydelsen vad något innebär, 'mening', 'betydelse', 'innehåll' och 'halt'. Lassenius (2005) visar även på betydelsen 'räckvidd'.

⁵⁵ *Rymd* hänförs till betydelsedimensionerna *världsrymd* och *atmosfär*, vilka nyanserar tidens transcendentala framtoning. Tidens gränsöverskridande 'rymd' relateras av Augustinus även till 'helighet'. (Augustinus, 2003.)

⁵⁶ *Väsen*, innersta natur, essens. Med tidens väsenkärna menas här den innersta kärn-essensen som den fördjupade förståelsen belyser.

Eriksson⁵⁷ beskriver genom att den är mönstersökande och öppen. Den hermeneutiska⁵⁸ ansatsen anger utgångspunkter för denna genomgående hermeneutiska forskning.

Designen är *explorativ-deskriptiv*.⁵⁹ Detta val motiveras med att enligt Brink & Wood⁶⁰ utgör den en lämplig utgångspunkt vid utvecklandet av en teori eller då kunskapssökandet gäller tidigare utforskade begrepp. Designen innefattar det bestämda teoretiska perspektivet med valda delar från såväl den vårdvetenskapliga ontologin som dess värdegrund, samt angiven tidigare forskning. Forskningens explorativa upptäckande inriktas på att söka uttryck för vad tiden innebär som teoribildande vårdvetenskapligt begrepp.

Upptäckandet går även ut på att försöka intränga i och belysa ontologisk kunskapsgrund.⁶¹ Därigenom kan kunskapsbehållning tillföras vårdvetenskapens teorikärna och berika befintlig teori. Sökandet är även inriktat på att berika den vårdvetenskapliga kunskapen, och att beskriva den kunskap som framstiger i forskningen. Designens form bildar den hermeneutiska spiralens växlande rörelse mellan delar och helheter, tolkning och förståelse genom vilka en nyskapad förståelsehorisont framträder.⁶²

⁵⁷ Eriksson (1992).

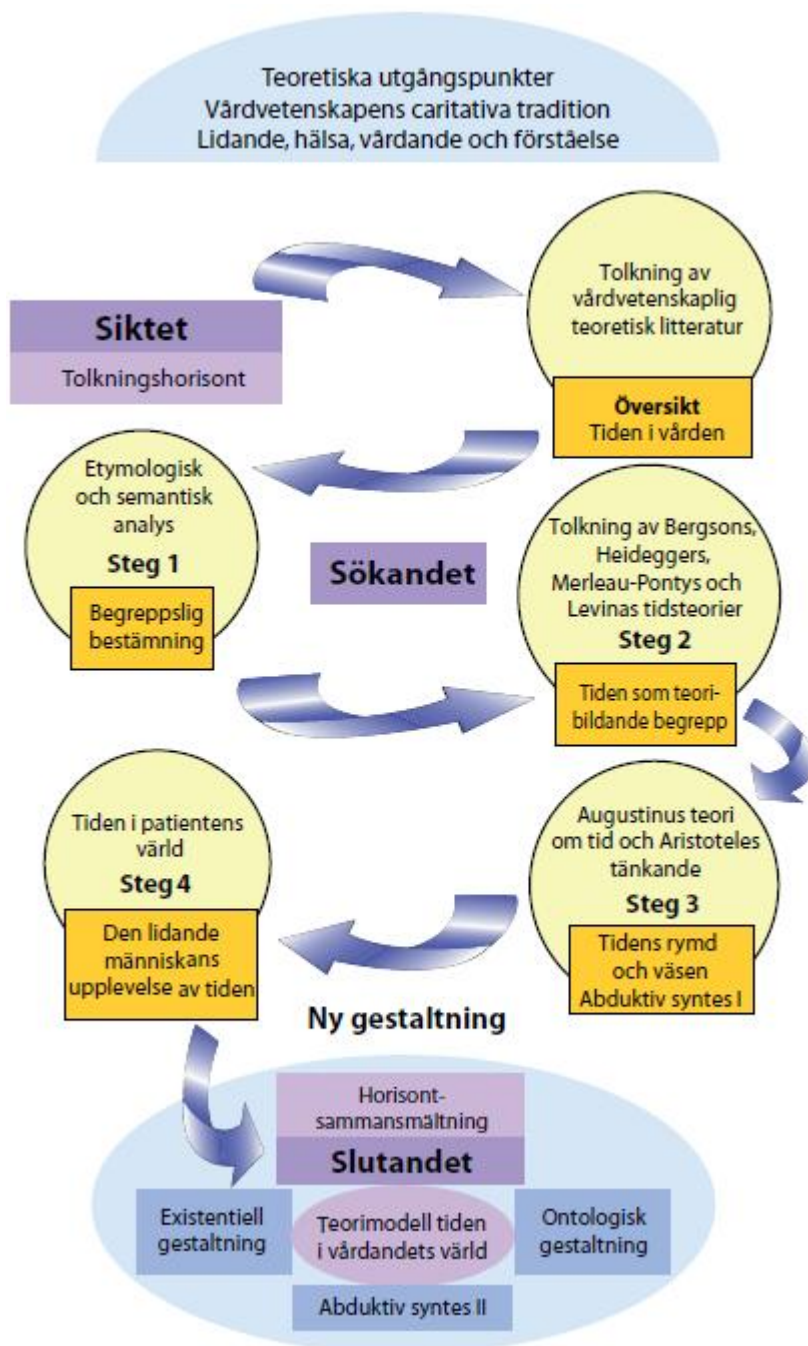
⁵⁸ Forskningen utförs i enlighet med den filosofiska hermeneutikens tänkesätt, d.v.s. den hermeneutik som vilar på historicitet, språk och estetik. Jfr Gadamer (1998); Koski (1995).

⁵⁹ Brink & Wood (1994, 104–109).

⁶⁰ Brink & Wood (1994).

⁶¹ Eriksson & Lindström (1999a).

⁶² Gadamer (1998).

Figur 1. Studiens design.

Forskningsgången bildar flera hermeneutiska cirklar, vilka reflekteras mot varandra och relateras till helheten.⁶³ Tolkningen genomsyrar hela forskningsförloppet.⁶⁴ Tolkningshorisonten bildar därför en tyngdpunkt för siktet och inbegriper förförståelsen.⁶⁵ Forskningens begynnande bygger på dess 'inledande horisont' som fäster siktet och öppnar för forskningens sökande. Den bildas av de teoretiska utgångspunkterna: det teoretiska perspektivet med förankring i vårdvetenskapens caritati-va tradition, vilken anger siktet och utgör tolkningens integrerade horisont. *Lidande, hälsa, vårdande* och *förståelse*⁶⁶ gör att en fördjupad förståelse blir tillgänglig och öppnar för avhandlingens avslutande teoribildande horisontsammansmältning.

Sökandets steg inleds med en tolkning av vårdvetenskaplig litteratur där tiden beskrivs och omtalas av vårdteoretiker. Kunskapsfragment ur denna litteraturtolkning tillför sökandet en vägledande tolkningshorisont. Genom stegen 1, 2 och 3 söks svar på vad-frågan (fråga 1). Första steget är att finna en förståelsegrund för begreppet 'tid' genom dess etymologiska och semantiska konnotationer, enligt den modell för hermeneutisk begreppsbestämning som Eriksson⁶⁷ utvecklat. Därigenom framträder både en språklig konfiguration och också dimensioner som öppnar inträdet till tidens ontologiska gestaltning.

Steg två är exploration av några valda moderna filosofers tidsteorier. Valet av filosofernas texter motiveras enligt följande: Bergson⁶⁸ klargör tidsbegreppets otydliga drag i relation till den filosofiska traditionens syn på tid och rum. Heidegger⁶⁹ sammanför tiden med existensen. Lévinas⁷⁰ för fram tiden och respekten för den andra människan. Merleau-Ponty⁷¹ företräder filosofisk fenomenologi där livsvärlden ses som cen-

⁶³ Ödman (1979).

⁶⁴ Eriksson (1992); Eriksson & Lindström (2007).

⁶⁵ Gadamer (1998); Helenius (1990).

⁶⁶ 'Förståelse' innebär här att förståelse är ontologi och ett sätt att vara. Jfr Eriksson & Lindström (2007, 8); Gadamer (1998).

⁶⁷ Eriksson (1997).

⁶⁸ Bergson (1992) [orig. 1889].

⁶⁹ Heidegger (1992a, 1992b) [orig. 1926].

⁷⁰ Lévinas (1992, 1993) [orig. 1948 och 1982].

⁷¹ Merleau-Ponty (2005) [orig. 1945].

tral. Studien av Merleau-Pontys teori om tiden ter sig dock befogad, därför att han beskriver en i människans kropp inhöljd tidsdimension som kan tillföra en mera inträngande förståelse i relation till ett av forskningens vårdvetenskapliga utgångsantaganden; att människan är enheten kropp, själ och ande.⁷² Filosofernas tidsteorier utforskas i av-kontextualiserad mening, vilket bidrar till att föra sökandet närmare mot tidens ontologiska bestämning och väsensdimensioner.

Genom det tredje steget uttolkas klassiska tidsteorier. Aristoteles⁷³ teori är vald med motiveringen att den representerar tankearvet från Aten och för fram tiden som både som aktual och potential. Augustinus⁷⁴ teori tillför fördjupad förståelse av tidens rymd. Därigenom framträder en uttolkad helhet som inspirerar till formulering av en abduktiv ansats. Denna skapar ett antagande som tillför en grund för ny gestaltning och bestämning av tiden som idealbegrepp.⁷⁵

I det fjärde steget söks svar på frågan (2) i förhållande till 'det vårdande', genom den gestaltning som ges av några valda litterära texter som skrivits av patienter.⁷⁶ Datamaterialet är nedtecknat i den textform som överensstämmer med dagbokens skrift och återger tankar under den tidsperiod som patienten vårdats.⁷⁷ Urvalet motiveras med att genom dessa skildringar återges tankar om hur tiden upplevs och hur tidsperspektivet förändras då människan är patient. Därigenom framträder fördjupad kunskap av tiden i en rörelse mellan hälsa och lidande. Motiveringen till valet att uttolka litterära dagboksanteckningar är att texterna reflekterar ett genuint inneboende språk. Den personliga tonen kan tydas vara garanti för att materialet kan betecknas som autentiskt och sanningslikt.

⁷² Jfr Eriksson (2001); Eriksson & Lindström (2000); Sivonen & Kasén (2003).

⁷³ Eriksson & Lindström (1997).

⁷⁴ Augustinus (2003) [orig. 397].

⁷⁵ Eriksson, & Lindström (1997); Pierce (1990).

⁷⁶ Böckerna är publicerade som "skildringar av upplevelser under sjukdomstid".

⁷⁷ Essén (2002); Lindberg (1996); Lindqvist (2004); Lodén (2002). Samtliga böcker har skrivits på svenska. Tiden under vilken anteckningarna skrivits omfattar april 1977 till julafton 2003.

Delstudierna reflekteras mot varandra och sammanförs i slutandets horisontsammansmältning. Svaret på den syntetiserande frågan (3) söks genom slutandets syntes. Syntesen framstiger ur rörelsen mellan de vårdvetenskapliga teoretiska utgångspunkterna, det uttolkade resultatet och horisontsammansmältningens utvidgade och fördjupade förståelse. Därigenom gestaltas en ny annorlunda förståelsehorisont.⁷⁸

Designen innehåller tre slutledningsregler, deduktion, induktion och abduktion, vars ändamål är att fördjupa förståelse och kunskap av tiden ur ett vårdvetenskapligt perspektiv.⁷⁹ Den avslutande syntesen framträder som abduktiva antaganden. Slutandet utmynnar i förståelsehorisonternas sammansmälta teorigestaltning, med andra ord teori-modellens belysta bild.

⁷⁸ Eriksson & Lindström (2000; 2007).

⁷⁹ Eriksson & Lindström (1997); Niiniluoto (1983); Pierce (1990).

3. TEORETISKT PERSPEKTIV OCH TOLKNINGENS HORISONT

Det teoretiska perspektivet presenteras här som avhandlingens grundstruktur ur vilken forskningens teorigenererande kunskapssökande inleds. Delar av det teoretiska perspektivet bildar förförståelsen. Inom vårdvetenskaplig hermeneutisk forskning med sikte på teoribildning är artikulerandet av den egna förståelsebakgrunden motiverat.⁸⁰

I enlighet med Gadamer⁸¹ innebär artikuleringen av de egna orienterande ståndpunkterna, vilka utgör grund för val av siktet, ett klargörande inför sökandet. Genom detta tydliggörs också tolkandets interpretatoriska tillhörighet inom ett bestämt språkuniversum för sanningssägande.⁸² Explicitgörandet av den egna förförståelsen hänförs också till ett av forskningens kvalitetskriterier.⁸³

Förtrogenhet med en specifik vårdvetenskaplig forskningstradition bildar en paradigmatiske utgångspunkt och därigenom formas tolkningens horisont. Forskningsparadigmets tankefigur som logisk grund för kunskapsutvecklandet⁸⁴ explicitgörs här genom den tankemodell över paradigmkomponenter som modifierats av Eriksson⁸⁵ utifrån Fords⁸⁶ tankemodell. Den gestaltning av det teoretiska perspektivet som genom de konstituerande elementen⁸⁷ bildar en strukturerande tankefi-

⁸⁰ Eriksson & Lindström (2000).

⁸¹ Gadamer (1998).

⁸² Eriksson & Lindström (2007, 10–11); Vattimo (1997, 80).

⁸³ T.ex. Angen (2000) och Larsson (1993) som i kvalitativ forskning ser perspektivmedvetenhet som ett kvalitetskriterium.

⁸⁴ Eriksson & Lindström (2003, 16–18).

⁸⁵ Eriksson (1997).

⁸⁶ Ford (1975) utgår från att ett vetenskapligt paradigm innehåller grundantaganden (basic beliefs), faktafiguration (figuration of facts), kunskapsbehållning (kept knowledge) och slutledningsregler (rules of reasonableness). Dessa bildar såväl stommen i paradigmet som dess avgränsning. Därigenom accentueras ontologisk grund, de epistemologiska frågorna och den förväntade kunskapen. Enligt Eriksson (1997) kan Fords tankemodell ses som fruktbar i utvecklandet av vårdvetenskaplig kunskap.

⁸⁷ Lindholm (1998, 9–11).

gur presenteras här som *faktafiguration*, *utgångsantagande*, *centrala begrepp*, *tankeregler* och *kunskapsbehållning*. Gemensamt bildar dessa tillsammans med den tidigare vårdforskning som presenteras i kapitel 4 forskningens inledande horisont för siktet. Denna fäster siktet och öppnar för forskningens sökande.

Faktafiguration

Faktafigurationen avspeglar den vetenskapliga världsbild och vetenskapssyn som forskningen bygger på. De utgör forskningens horisont och är konstituerade i den autonoma vårdvetenskapens disciplin.⁸⁸ Detta humanvetenskapliga vetenskapsområde är indelat i systematisk och klinisk vårdvetenskap.⁸⁹

Då forskaren söker heuristisk, vårdvetenskaplig kunskap är grunden förankrad i en bärande tanketradition och uttryckta grundantaganden.⁹⁰ Den humanvetenskapliga traditionen kan ses förenad med det antika arvets betoning på människans bildning och kristendomens synsätt på människan med värde i sig själv.⁹¹ Denna vetenskapstradition bildar en klangbotten där tonvikten ligger på människans oändliga och okränkbara värde, vilken bildar vårdvetenskapens värdegrund i förening med tanken om människans möjligheter.

Faktafigurationens horisont utgår således från den humanvetenskapliga vårdvetenskapen, vars kunskapskärna traderats och förädlats genom tankemönster, vilka präglas av det teoribegrepp som inom sig bär ett ethos.⁹²

⁸⁸ Eriksson (2001).

⁸⁹ Eriksson (1988, 1997, 2001, 2002); Eriksson & Lindström (2000, 2003, 2007).

⁹⁰ Eriksson (1992, 2001); Eriksson & Lindström (2000).

⁹¹ Lübcke (2003).

⁹² Eriksson (2003, 21–22).

Grundantaganden och centrala begrepp

Enligt Ford⁹³ bildas teoriutveckling genom en framåtskridande vågrörelse där de ontologiska utgångspunkterna framträder genom faktafigurationens och grundantagandenas "samflöde". Grundantaganden och centrala begrepp är förbundna med varandra. Dessa utgör faktafigurationens progressiva teoribildande yttring.⁹⁴ Dess sanningslikhet förmedlas genom att nya antaganden formulerats inom vårdvetenskapen, vilka visar på vetenskapligt framåtskridande och tillför vårdvetenskapen nya meningssammanhang.

Avhandlingen utgår från de ontologiska utgångspunkter och axiom⁹⁵ som utvecklats vid Enheten för vårdvetenskap, Åbo Akademi.⁹⁶ En sammanfattning är:

Människan ses som en odelbar enhet av kropp, själ och ande. I grunden är människan enhet och helighet. Den verklighet människan lever i bär mysteriets, oändlighetens och evighetens kännetecken.

Det sammanfattande grundantagandet reflekterar även den utgångspunkt som förförståelsen frambär om människan. Vi kan betrakta människans kropp som en boning för den tidsliga existensen. Ur ett själsligt perspektiv utspelar sig tiden i vila och görande.

Förförståelsen utgår från att *människan* är en enhet och i grunden helig. Människans helighet binds till hennes värdighet, vilket innebär att innehavandet av det mänskliga ämbetet är obestridligt. I det mänskliga varat ingår både det som är mätbart och det ickemätbara.⁹⁷ Synen på patienten som den lidande människan är generell och har historisk för-

⁹³ Ford (1975).

⁹⁴ Ford (1975, 70).

⁹⁵ Med axiom menas här en grundsats som är given och antas vara självklart sann.

⁹⁶ Se Eriksson (2001); Eriksson i Lindström, Lindholm & Zetterlund (2006, 198). Här presenteras de senare i Bilaga 1.

⁹⁷ Eriksson (1987a).

ankring.⁹⁸ Antagandet om människan som i grunden helig och människans värdighet utgör här en ontologisk utgångspunkt.

Människans förhållande till *världen* utgår från den verklighet hon skapat i sitt medvetande. Människans yttre och inre värld tillsammans med gemenskapens "medvärld" bildar en enhet.⁹⁹ I 'vårdandets värld' svaras an på den lidande människans längtan efter att få tid för lidandet, vilket bereder möjlighet för helandet. Avhandlingens utgångspunkt är att söka förståelse av tiden utifrån aspekter vilka utgör vårdvetenskapens värld.

Vårdandet är ett värnande om den lidande människan. Vårdandet innebär en mänsklig gemenskap, som i grunden är god. En osjälvisk gemenskap uppstår genom medlidandet och frammanar viljan att lindra patientens lidande.¹⁰⁰ Vårdvetenskapens ethos och Caritas-traditionen¹⁰¹ är förankrade i vårdandets grundmotiv som är *caritas*, d.v.s. kärleken till medmänniskorna. Caritas- och agapetanken betraktas här utgöra ett evigt värde som består genom olika epoker. Grundmotivet utgör forskningens förståelsehorisont i förhållande till det vårdande menings-sammanhanget.¹⁰²

Platons¹⁰³ idé om kärlek som den högsta principen som vägleder människans handlingssätt utgör en grund för vårdvetenskapens caritative tanketradition. Förankringen i antikens idé om *Philos*-kärleken som

⁹⁸ Eriksson (1993, 1994).

⁹⁹ Eriksson (1987a, 81, 85).

¹⁰⁰ Eriksson (1991, 1993, 1995, 2003).

¹⁰¹ Enligt Eriksson måste vårdandets grundmotiv d.v.s. caritas-motivet sträcka sig över de motiv som reducerar människan. I detta innesluts alla de motiv som syftar till det "högsta goda" för människan. (Eriksson, 1990b, 51,87; 2001, 18-20). Den caritative vårdvetenskapen har sin grund i kärlekstankens syntes och Augustinus lära som bildar en mänsklig och kärleksfull åskådningshorisont. Det av Eriksson (1990b, 46-47; 2001, 19) utvecklade caritas-begreppet hänvisar till Augustinus kärleksuppfattning enligt vilken kärleken är evig. (Eriksson 1990b, 75, 87.)

¹⁰² Eriksson (1987, 2001, 2002).

¹⁰³ Platons (1984) dialog *Symposium*.

hjärtats visdom och 'det godas' inspiration framträder i Aristoteles¹⁰⁴ *Etik*. Där definieras den högsta formen av kärlek (*Philein*) som lust att

göra det goda för en annan människa'. Enligt Thomas á Kempis¹⁰⁵, som är bärare av den kristna *agape*-tanketraditionen är kärleken *obegränsad* och därigenom en verksam kraft.¹⁰⁶ Att vårda med *caritas* som motiv är att vårda med fäste i det etiska. Denna grund blir uppenbar genom etisk vårdande gemenskap där Lévinas teori¹⁰⁷ är tongivande.

Människans *hälsa* är en rörelse i vardande, varande och görande mot enhet och helighet.¹⁰⁸ Hälsan är mångdimensionell. Den kan gestaltas som en dialektisk rörelse mellan att ha och inte ha något värdefullt i livet, att vara och att inte vara någon av värde i relation till någon annan, att vårda och inte vårda i sin väsens kärna.¹⁰⁹ Hälsan hör samman med livet som helhet och med livsmening. Saknar livet mening har också hälsans betydelse reducerats. Helheten hälsa är inte densamma för varje människa och är relativ i förhållande till tid och rum. Den relativa hälsan framträder i förhållande till aktuell livssituation.¹¹⁰ Hälsa och sjukdom utesluter inte varandra som begrepp. Utgångspunkt för tolkningens horisont är den ontologiska hälsomodellen.¹¹¹

Lidandet kan relateras till hälsobegreppet. Den ontologiska hälsomodellen visar att hälsa kan vara förenligt med uthärdligt lidande.¹¹² Vårdvetenskapens meningssammanhang utgörs av den lidande människan i

¹⁰⁴ Aristoteles (1993)[orig. 367-347 e. Kr.].

¹⁰⁵ á Kempis (1966)[orig. 1441].

¹⁰⁶ Kärleken vet ofta ej av någon gräns utan blossar upp högt över alla gränser ... därför är den i stånd till allt och fullbordar mycket och sätter mycket i verket. (á Kempis 1966, 105–106.)

¹⁰⁷ Lévinas teori om etik och den andres ansikte som uppmanar "mig till att svara an och ta ansvar". (Lévinas, 1993, 111-117.)

¹⁰⁸ Eriksson, Bondas-Salonen, Herberts, Lindholm & Matilainen (1995); Eriksson & Herberts (1992); Rosengren (2009).

¹⁰⁹ Lindholm (1998, 79–80).

¹¹⁰ Eriksson (1986, 1995).

¹¹¹ Eriksson, Bondas-Salonen, Herberts, Lindholm & Matilainen (1995).

¹¹² Eriksson (1991, 1993, 1994) ; Eriksson, Bondas-Salonen, Herberts, Lindholm & Matilainen (1995); Eriksson & Herberts (1992).

förhållande till hälsa och livssituation. Rörelsen mellan hälsans och lidandets dimensioner uttrycks i människans känsla och upplevelse av livskraft, med andra ord kraft till lust.¹¹³ Den innersta rörelsen är en rörelse mellan lust och olust. I förhållande till *tiden* kan det outhärdliga lidandet vara långvarigt och omspanna generationer.¹¹⁴ Lidandet är den grundkategori som motiverar vårdvetenskapen till sökandet av ny kunskap för att lindra människans lidande.

Tankeregler

De utvalda tankereglerna som anger sökandets riktning mot slutandet är: a) *etiken föregår ontologin*, b) *den hermeneutiska spiralrörelsen och horisontsammanmältning*, c) *tankemönster och slutledningsbildning*.

Etiken föregår ontologin är den tankeregel som genomsyrar forskningen och dess grund därför att vårdvetenskaplig teori med klinisk relevans till sin natur är etisk.¹¹⁵ Ethos och etik hör samman.¹¹⁶ Ursprunget finns i den caritativa etik som bildar ett inre meningssammanhang ur vilket den inre hållningen framträder i relation till tillägnet.¹¹⁷

Forskningen bildar *en hermeneutisk spiralrörelse* mot att uppsåra och eventuellt återupptäcka tidens dolda strukturer så att dess rymd, väsen och meningsinnebörder som vårdvetenskapligt begrepp explicitgörs. Genom att utmana förförståelsen och sätta den på spel öppnas tolkningens rörelse som flätar samman meningsbärande mönster i en fördjupande förståelserörelse. Sökandets framåtskridande sker genom en cirklande rotationsrörelse av delars och helhetens horisontsammanmältning.¹¹⁸ Förståelsen bildas inom det uppehållsställe som framträder genom *horisonten*.¹¹⁹ I hermeneutisk¹²⁰ forskning bildar ett givet

¹¹³ Lindholm (1998, 80).

¹¹⁴ Rehnsfeldt (1999).

¹¹⁵ Jfr Eriksson (2001, 2003).

¹¹⁶ Eriksson (2003, 22).

¹¹⁷ Eriksson & Lindström (2007, 13).

¹¹⁸ Koski (1995).

¹¹⁹ Eriksson & Lindström (2007).

betraktelseområde och ett specifikt närmelsesätt en angiven grund. Denna tillför både forskningsansatsen och slutandet fördjupade konklusioner. Forskningsgången avslutas då utgångshorisonten och syntens horisont binds samman.¹²¹

Tankemönster och slutledningsbildning som tankeregeln kan uttryckas så, att den logiska kunskapsgestaltningen framträder genom tankemönstrets riktlinje och särdrag. Dessa utgör de strukturer som formar och bildar avhandlingens slutledning. Slutledningsformerna som tillämpas är induktion, deduktion och abduktion. Dessa framstår som nödvändiga för kunskapsutvinnande under de olika forskningskedena.¹²²

Deduktiv slutledning ger kunskap om *hur det borde vara* och används för att gestalta det kunskapsbidrag som filosofers teorifragment tillför. Genom induktiv slutledning från det enskilda mot det generella sammanfattas kunskapen om *hur det är*. Denna kunskap framträder genom delstudien om patienters vittnesbörder. Dessa två slutledningsformer framträder före den tredje slutledningsbildningen, abduktionen, där det sker en skiftande rörelse mellan teori och empiri. Abduktion innebär att tänkandet teoriladdas, och därigenom nås förståelsens djup-

¹²⁰ Ursprungligen skrevs ordet med *ἡ* (*hermeneutik*) och härleddes till grekiskans *hermeneuein*. Grundbetydelsen "att bringa till förståelse" följer en riktning i tre steg: > att uttrycka – uttryck, > att översätta – översättning och > att tolka – tolkning. Termen "hermeneutik" togs i användning på 1600-talet då den lanserades som exegetisk metodik inom protestantisk teologi (Niiniluoto, 1983). Forskning inom antikens etymologi har låtit förstå att begreppet har bindning till guden *Hermes*, vilket nutida forskning förnekar. Modern hermeneutik betonar förståelse som karakteristiskt för humanvetenskap. I vid mening är hermeneutik tolkning och förståelse av symboliska meningsbärande mänskliga uttryck och aktiviteter. Adjektivet *hermeneutikē* avslöjar bindning till *hermeneutikē* och *technē* som bekräftar tanken om förståelsen som uttrycks (appliceras) i handling. (Fotnot 1 - 2 i Gadamer 2004, 40.)

¹²¹ I Gadamer (1998, 454, 457) mening är det genom omformningens strukturbildning vi successivt urskiljer den nya förståelsehorisonten som också framstår som forskningens teleologiska mål. Denna nya förståelsehorisont kan tolkas vara ett alster av en genererande rörelse som temporärt kan vara befäst till sin karaktär men aldrig slutgiltigt.

¹²² Eriksson & Nordman (2004).

struktur, d.v.s. en annorlunda förståelse.¹²³ Genom teoriladdningen vidgas kunskapen och förståelsen om det ideala, *hur det kunde vara*.

Kunskapsbehållningen

Kunskapsbehållningen relateras till tillägnandet vars avsikt är tude-lat.¹²⁴ Vid en på vårdvetenskap grundad teoriutveckling befäster kunskapsbehållningen den vetenskapliga kunskapens relevans genom att tillägna den kunskap som erhållits till den vårdvetenskapliga kunskapskroppen. Därigenom fördjupas denna och blir mera komplex. Tillägnandets yttersta avsikt är att kunskapsbehållningen genom applikering betjänar patienten och lindrar lidande. Den offentliggjorda förståelsen och utläggningen har sitt värde i att den gestaltas som en bild i en sammanhängande ram som andra kan se och ta del av.¹²⁵

¹²³ Alvesson & Sköldberg (1994); Eriksson & Lindström (1997).

¹²⁴ Eriksson & Lindström (2000, 2007).

¹²⁵ Eriksson & Lindström (2007); Vattimo (1997).

4. TIDIGARE FORSKNING

Forskningsgenomgången syftar till att ge en översikt av befintlig kunskap om forskningstemat. Den vårdvetenskapliga litteraturöversikten vidgar den egna förståelsen och bildar därigenom en bakgrund till den fortsatta forskningsprocessen. Forsknings- och litteraturgenomgången har gjorts både med hjälp av databaser och manuellt.¹²⁶ Data-sökning och litteraturgenomgång visar att flera vårdteoretiker betonar tidens betydelse i vården. Det kan dock konstateras att begreppets användning är skiftande, och därigenom framstår innebörden som otydlig. Vägledande vid urvalet av vårdvetenskaplig litteratur har varit att

¹²⁶ Litteraturgranskning är gjord med hjälp av utvald litteratur från vårdvetenskapligt perspektiv. Datasökning har utförts på databasen MEDLINE & CINAHL. Till en början gjordes datasökning med huvudorden *care*, *caring* och *nursing* i kombination med *time*. Under tidsperioden åren 1992 till 2003 gav exempelvis sökorden *care and time* sammanlagt 1 340 träffar och sökorden *care or nursing and time* 1 444 träffar. En systematisk artikelgenomgång gjordes av sammanlagt 249 artiklar som träffats med sökorden *caring or nursing and time* under åren 1990–2003. Efter 2003 har artikel- och litteraturgenomgången fokuserat vårdvetenskaplig forskning då sökningen fortgått med hjälp av universitetens databaser. Sökorden har därför kompletterats med *caring science*. Här redogörs för senaste uppdaterande sökning som gjorts med databasen CINAHL (Cumulative Index to Nursing & Allied Health Literature) med angivna sökord och kombination. Den valda tidsperioden är från år 1982 till december år 2008. Sökningens steg är följande:

- 1) sökord *Nursing Science* gav 963 träffar
- 2) sökord *Time* gav 37 607 träffar
- 3) sökord *Nursing Models, Theoretical* gav 8 498 träffar
- 4) kombination med *Time* och *Nursing Models, Theoretical* gav 172 artiklar
- 5) kombination med *Nursing Science* och *Time* gav 5 artiklar
- 6) genomgång av de 172 artiklar som sökningen visade på.

Genomgångarna visade att 32 artiklar kunde bedömas vara relevanta för denna forskning.

I senare sökning har sökorden betoning på vårdvetenskap, det teoretiska och vårdmodeller i kombination med tid. Detta förklaras med att flertalet av de artiklar om vård som utgjorde "träffar" i tidigare sökning innehöll ordet 'time', men saknade begreppslig relevans med betraktande av forskningstemats betoning av tiden i relation till vården.

beskrivningar av och inställning till tiden i vårdandet skulle ha direkt eller indirekt anknytning till forskningstemat.

Presentationen av det utvalda materialet bildar två delar. Den första delen hänför sig till intentionen att bli förtrogen med vårdvetenskaplig teoribildning om forskningstemat, vilket ger en öppning mot begreppets kärna.¹²⁷ Den andra delen har som avsikt att presentera utvald vårdforskning där tiden framträder i relation till vården och vårdandet.

Forskningstemat i vårdteoretikers belysning

Historisk och idéhistorisk vårdforskning visar hur kunskapsutveckling sammanbinds med förgrundsgestalter, vilkas tänkande under skilda tidsepoker haft betydelse för vårdvetenskaplig substansgenerering.¹²⁸ Det finns ett antal vårdteorier där tidsbegreppet explicitgjorts i relation till vården och därigenom förtydligats av vårdteoretiker.

Urvalskriteriet för att belysa forskningstemat ur vissa vårdteoretikers synvinkel är att deras tänkande representerar en teorigenerering som utvecklats under olika tidsperioder liksom att deras vetenskaplighet är erkänd. Ett bekräftande på detta är verket *Nursing Theorist and Their Work*,¹²⁹ där de valda vårdteoretikernas arbeten presenteras.¹³⁰ De vårdteoretiker¹³¹ som valts ut beskriver tiden som ett centralt element i vården. Flera andra vårdteoretiker nämner också tidsaspekten, men detta val har gjorts eftersom forskningsintresset inte endast är inriktat på att söka uttryck för tiden, utan också att lyfta fram vårdvetenskapliga tanke-mönster i ett historisk ljus. Ett framträdande drag är att Rogers¹³² in-

¹²⁷ Eriksson (1997, 55–57, 72).

¹²⁸ Bl.a. framgår detta i studier och forskning som gjorts av Beedholm (2003); Hilli (2007); Martinsen (1986); Matilainen (2000); Tallberg (2006); Tolonen (1995); Wärnä (2001).

¹²⁹ Marriner Tomey & Alligood (2006).

¹³⁰ *Nursing Theorist and Their Work*, är ett omfattande referensverk där vårdteorier och sammanlagt femtio vårdteoretiker inklusive deras arbeten presenteras.

¹³¹ I bokstavsföljd: Eriksson, Hall, Henderson, Martinsen, Newman M., Nightingale, Parse, Rogers, Roy och Watson.

¹³² Rogers (1970, 1980, 1990).

spirerat flera vårdteoretiker till att vidareutveckla hennes tidsteori. Detta reflekteras tydligt bl.a. i Newmans, Parses och Watsons teorier om tiden ur ett vårdande perspektiv.

Ur genomgången av de utvalda vårdteorierna framstiger olika tanke-mönster som *tid som läkning, patienters vilsamma tids- och dygnsrytm, planering av vården och dess tidsramar, tid som dynamisk rörelse, tid som omgestaltat blivande, den "rätta tidpunkten", tid som vårdande moment, den i rummet fästa tiden och tid som nuvarande närvaro.*

Tid som läkning har traditionellt betonats av vårdteoretiker och gestaltas som ett skeende där tidens attribut samverkar med ett naturligt läkningsförlopp.¹³³ Den naturliga vårdens tid som läkande relateras till att vårdens tidsram bildar en pendelrörelse mellan rofylld stillhet och verkvickelse. Därigenom tillförs patienten känslan av ett hälsobringande tempo. *Patienters vilsamma tids- och dygnsrytm* har därför framhållits som läkande element i vården.

Uppfattningen om vilans och sömnens vårdande betydelse antas ha historiska rötter i de grekiska hälsovårdstemplens tanketradition. 'Patienter' som anlände till dessa tempel fördes till en lång pelarhall där de lade sig för att sova. Tanken var att drömmens gudar skulle uppenbara sig under sömnen och påbjuda läkande.¹³⁴ Nightingale¹³⁵ för denna tanketradition vidare genom betoningen av läkandets tid i en rofylld vårdkultur där patienten erbjuds en vilsam dygnsrytm.

Tidsrytmens betydelse i vården har inspirerat Henderson¹³⁶ att fokusera på patientens individuella *dygnsrytm* i förhållande till vård. Henderson är den vårdteoretiker som tydligast artikulerar vikten av att grundvården tillförs *vilsam tidsrytm* med beaktande av patientens krafter.¹³⁷ Hon

¹³³ Nightingale (1946 [1859], 6, 26). Detta betonas också av Henderson då hon under mitten av 1950-talet utvecklade sin teori om patientens grundvård. Jfr Henderson (1982 [1969], 10–12).

¹³⁴ Dock, Stewart & Seymer (1960, 32).

¹³⁵ Nightingale (1946 [1859]).

¹³⁶ Henderson (1982 [1969]).

¹³⁷ Av de 14 grundbehov Henderson artikulerar framträder den vilsamma rytmen genom "sleep and rest" och rekreation "play or participate in various forms of recreation". (Henderson 1991, 22–23.)

ger modeller för konkreta individuella tidsscheman i relation till ohälsa och ålder.¹³⁸ Henderson framhåller att nackdelen med inrutade scheman är att en alltför strikt tidsrutin kan leda till att vårdaren inte uppfattar patientens behov.¹³⁹ Det är vårdaren som ansvarar för att ge patienten känslan av vilsamt välbefinnande genom flexibel tidsstrukturering.¹⁴⁰

Tanken att tid utgör ett läkande element relateras till att vissa hälsoprocesser kräver tid, vilket ställer krav på *planering av vården och dess tidsramar*. Hall¹⁴¹ betonar att patienten bör erbjudas olika vårdformer under sjukdomens olika tidsskeden. Detta förutsätter att vården ses i ett långsiktigt, kontinuerligt tidsperspektiv, vilket även initierat utformning av rehabiliterande vård och dess tidsramar.

Roy¹⁴² betonar tidsrytmens balans mellan momenten "aktivitet" och "vila", vilka utgör basen för livsprocessernas rörelse. Momentet vila tillför patienten kraft att göra förväntade framsteg i enligt med ett "hälsointegrerande förlopp".¹⁴³ Vårdaren bedömer patientens förmågor och framsteg i relation till aktuell situation genom kortsiktiga eller långsiktiga tidsplaner. Hälsotillståndet och patientens förmåga att klara sig utan vårdarens stöd utvärderas genom en fastställd *tidsgräns* (time frame).¹⁴⁴ Røys vidareutvecklade teori tydliggör att vårdens tidsramar bör

¹³⁸ Henderson ger exempel på strukturerad grundvårdsplan för en ung man som genomgått operation. Tidtabellen är strikt planerad. Patienten väcks kl. 7.00. Toalettbesök kl. 7.30. Morgontvätt kl. 8.00. Frukost kl. 08.30. Tvättning kl. 9.00. Patienten ges möjlighet till att läsa eller lösa korsord kl. 10.00. Flytande föda ges kl. 10.30 (plommonsajt om tarmfunktionen är trög). Patienten äter lunch i sällskap med en annan patient kl. 12.30. Dagsvilan börjar kl. 13.30. Rummet är mörklagt, fönstret öppet. Tid för besök och uppiggande sysselsättning från kl. 15.00. Ett motsvarande program görs upp från kl. 15.00 framåt. (Henderson, 1982 [1969], 22–23, 29.)

¹³⁹ Henderson (1982 [1969], 19).

¹⁴⁰ Henderson kan betraktas vara en föregångare för detta tänkande, vilket bekräftas bl.a. av nutida forskare som påvisar tydligt sammanhang mellan störningar i dygnsrytmen och försämrat hälsotillstånd.

¹⁴¹ Hall (1969); Marriner Tomey (2006).

¹⁴² Roy (1980); Roy & Andrews (1991, 1999).

¹⁴³ Roy & Andrews (1999, 84–86).

¹⁴⁴ T.ex. "Within 3 hours after surgery, the patient will stand unsupported by the bed for 5 minutes." (Roy & Andrews, 1999, 85.)

ses utifrån ett teleologiskt helhetsperspektiv med betoning på livskvalitet och värdig död.¹⁴⁵

I Rogers¹⁴⁶ teori explicitgörs tidsbegreppet, vilket ger en gestaltning av *tiden som dynamisk rörelse*. Tiden relateras till skeenden i världen, vilka bildar en tidlig spiralrörelse. Genom världen integreras människans rytmiska livsprocessrörelse med vårdskeendens tidsliga rörelse. Rogers¹⁴⁷ betonar den linjära tidens rörelse som binds till tidens förgångenheter, det aktuella nuet och rörelsen mot framtiden. Enligt denna tidsuppfattning är det *linjära tidsbegreppet* integrerat med människans existens.

Det mänskliga dagliga livet följer kontinuitetens princip, samtidigt som det linjära tidsbegreppet också ger en förnimmelse av tidens förbiilandande. För att beskriva detta skeende använder Rogers¹⁴⁸ uttrycket "tidens pil"¹⁴⁹, som anger tidens framåtskridande likt en vågrät rörelse där skeendet är unikt och "ingenting kan bli det samma igen".¹⁵⁰ Invävt i tiden finns samtidigt människans underliggande medvetenhet om livets begränsning genom döden.¹⁵¹ Med stöd av Rogers teori kan den tidsliga rörelsen gestaltas likt en "tillblivelseprocess" där människan inser framträdande aktuella möjligheter.¹⁵² Det innebär att i tidens dynamiska framåtskridande rörelse aktualiseras potentialer. Därigenom försiggår en inre mognadsprocess hos människan.

Gällande tidsbegreppet kan konstateras att Rogers kunskapssyn är förankrad i fysiken.¹⁵³ Under början av 1990-talet vidareutvecklar Rogers sin teori utifrån kvantfysikens perspektiv, en domän som innebär en

¹⁴⁵ Roy & Andrews (1999, 19, 55–56).

¹⁴⁶ Rogers (1970, 1980, 1990, 1992).

¹⁴⁷ a.a.

¹⁴⁸ Rogers (1970).

¹⁴⁹ Upphovsmännen till detta metaforiska uttryck anses vara fysikerna Carnot & Boltzmann genom inspiration av Newtons geometriska linje.

¹⁵⁰ Rogers (1970, 55).

¹⁵¹ Rogers (1970, 1980, 329–336).

¹⁵² In the process of becoming, potentialities are actualised. (Rogers, 1970, 58.)

¹⁵³ Den del av Rogers vårdteori som fokuserar tidsbegreppet har byggts upp med Einsteins relativitetsteori som grund.

fokusering på 'pandimensionalitet', vilket i sin tur uttrycks som en icke-linjär domän (utan temporala och spatiala attribut) en "oändlighet" utan gräns. Tiden finns integrerad inom domänens "kraftfält" och genom dessa tillförs människan "kraft till förbättring".¹⁵⁴ Ur ett vårdvetenskapligt perspektiv kan Rogers tidsbegrepp tolkas som ett innovativt, dynamiskt och existentiellt begrepp med förankring i ett naturvetenskapligt tidsbegrepp.

Med Rogers teori som utgångspunkt har Parse¹⁵⁵ utvecklat en vårdvetenskaplig fenomenologisk teori där tidsbegreppet framtonats utifrån ett humanvetenskapligt perspektiv. Enligt Parse lever människan i en unik rytmisk rörelse av *tid som omgestaltat blivande* där nutid och tradition sammanfaller som ett återskapande i ny form.¹⁵⁶ I likhet med Rogers tidsbegrepp gestaltar Parse tiden som en dynamisk existentiell, sammanbindande rörelse i vilken potentialen är integrerad. Parse menar att vårdandet konkretiserar skeenden, vilket gör att patienten varseblir unika mänskliga (livs)mönster i det perspektiv som tidens framåtskridande omgestaltning ger.¹⁵⁷ Omgestaltningen inträder då tidens skikt sammanfaller i en rörelse som kan uttryckas vara 'omgestaltat blivande' i sökandet efter ett harmoniskt livssammanhang där människan upplever sig passa in.¹⁵⁸

Parse fördjupar Rogers tanke om det existentiella linjära tidsperspektivet och vårdskeendets spiralformade tidsliga rörelse. Därigenom belyses tidsbegreppet utifrån det horisontala perspektivet och tidens dynamiska rörelse framstår som en rytmisk omvandling (*transforming*). Parses tidsbegrepp betonar en metafysisk "blivande-form" som sträcker sig utöver det konkretas horisont och bildar ett unikt tidsmoment i vår-

¹⁵⁴ Rogers (1992).

¹⁵⁵ Parse (1981, 1995, 1998).

¹⁵⁶ Parse uttrycker det genom metaforen: där floden utgör begränsning visar ebben på en utväg. (Parse, 1981, 51, 81.)

¹⁵⁷ "This all-at-once presence is the unitary concreated process that is the unique human's pattern. (Parse 1998, 51.)

¹⁵⁸ Parse (1981, 1998).

den. Ett tidsmoment som ger människan förnimmelsen av en inneboende möjlighet bortom rummets och tidens gränser.¹⁵⁹

Newmans¹⁶⁰ teori betonar tiden som en framåtskridande rörelse eller en process där det ingår olika grader av medvetenhetsutveckling. Människans medvetenhet utvecklas i processen mot en högre nivå i strävan mot "transcendens".¹⁶¹ Sista utvecklingssteget är "absolut medvetenhet", som sammanbinds med oegennyttig kärlek där man går utöver fokuseringen på sig själv som begränsad av tid och rum.

Vården inträder vid en kritisk tidpunkt i människans liv. För att vårdaren skall kunna förstå patientens situation förutsätts 'samordnad tid'. Den samordnande tiden hänförs till vårdens pendelrörelse mellan närhet och distans, vilket innebär att vårdaren trots diskontinuitet i vården har förmågan att bedöma valet av den *rätta tidpunkten* för vårdhandling.¹⁶² Förutsättningen för bedömning av vårdhandlingens 'rätta tidpunkt' är att vårdaren frigör sig från de strikta tidsgränser som fastställts för patientvård.¹⁶³ Newman betonar att uppfattningen av tid och rum, liksom människans inneboende rytmiska medvetenhet är betydelsefulla indikatorer för hälsa.¹⁶⁴ Genom rörelse och rytm bildas integrerad livskraft.¹⁶⁵

Watson¹⁶⁶ nyanserar tidsbegreppet genom ett humanvetenskapligt närmelesätt med betoning på fantasin, skapandet, mystiken och att människans varande står i förbindelse med "det kosmiska". Genom vårdandet fullföljs tidlösa etiska värderingar¹⁶⁷ som hör samman med en

¹⁵⁹ Parse (1981, 29).

¹⁶⁰ Newman (1986); Witucki Brown (2006).

¹⁶¹ Newman (1986); Witucki Brown (2006, 503).

¹⁶² Newman använder sig av benämningen rätt '*timing*' (Newman, 1986, 83).

¹⁶³ Nurses need to be free to relate to patients in an ongoing partnership that is not limited to a particular place or time. (Newman, 1986, 89.)

¹⁶⁴ Newman, (1986); Witucki Brown (2006, 503).

¹⁶⁵ Newman ger exempel på temporalt samlad rytm och personligt tempo i dansens rörelse. (Newman, 1986, 59.)

¹⁶⁶ Watson (1985 [1979], 1993 [1988], 1999).

¹⁶⁷ [...] *a timesless ethic of caring* [...] (Watson, 1999, 21.)

djup respekt för det mänskliga och livets mysterium.¹⁶⁸ Vårdandets ontologi innefattar både tid och rum,¹⁶⁹ men trots att vården liksom människans kropp är "fästa i rum och tid" kan ett verkligt vårdtillfälle inte bindas till specifik tidpunkt eller plats.¹⁷⁰ Det har att göra med att människans själ och ande inte kan begränsas till det fysiska utan överskrider tidens och rummets dimensioner.¹⁷¹ Watson menar att genom tiden integreras yttre och inre skeenden. Tidens skiktade lager bildar en sammanbindande kontinuerlig medvetenhet.¹⁷² Tidsfaserna kan också transcenderas i människans inre, subjektiva värld genom ett 'överskridande' mot högre abstraktionsnivå.¹⁷³

Watsons¹⁷⁴ teori betonar tid som ett *vårdande moment* (a caring moment), en intuitiv vårdande tidsförnimmelse. Det innebär att en unik stund i gemenskap med vårdaren kan erbjuda patienten en tidsrymd, vilket medvetandegör väsentliga "vårdande och helande" (*caring-healing*) potentialer.¹⁷⁵ Minnet av denna upplevelse kan dröja sig kvar hos människan och ge kraft också en lång tid efter att det *vårdande momentet* ägt rum.¹⁷⁶ I likhet med Rogers inspireras Watson av kvantfysikens dynamiska tidsgestaltning.¹⁷⁷ Watson menar att utifrån den dynamiska strukturen kan momentet som är vårdande framstå som en med tidsrymd bunden 'energipuls'.¹⁷⁸ En gränsöverskridande tidsaspekt eller en för-

¹⁶⁸ Watson (1993 [1988], 45–47).

¹⁶⁹ Watson (1993 [1988], 27–28).

¹⁷⁰ Watson (1993 [1988], 63).

¹⁷¹ Watson (1993 [1988], 66–67).

¹⁷² Watson (1985 [1979], 11; 1993 [1988], 72–73).

¹⁷³ Watson (1993 [1988], 64).

¹⁷⁴ Watson (1993 [1988]; 1999, 109, 129–130).

¹⁷⁵ Watson (1985 [1979], 9).

¹⁷⁶ Watson (1993 [1988], 76–78; 1999, 110–111).

¹⁷⁷ Watson (1999).

¹⁷⁸ Watson (1999, 109–114).

tätning av tiden som sammanbinds i ett område där "tidlöshet, det eviga bortom tid och rum" har sin hemvist.¹⁷⁹

Martinsen¹⁸⁰ betonar att "ögonblickets samklang i vården" förutsätter både yttre och inre ro, så att inte tiden och produktiviteten löper iväg med oss. Då ögat är vänt mot den andra i koncentrerat deltagande fästs "tiden i rummet". Genom stillhet, ro och uppmärksamhet *fästes tiden i rummet* och man finner tonen till samklngen med patienten.¹⁸¹

Eriksson¹⁸² betonar *tid som nuvarande närvaro*, vars grundidé är att patienten skall ha det väl här och nu.¹⁸³ Vårdens 'nuvarande' innebär att lyhört möta patienten under ett avgörande vårdande ögonblick då vårdaren genom bredvidvarande närvaro kan anvisa en möjlig väg för framåtskridande.¹⁸⁴

Studien lyfter fram tankemönster som tillför tolkningshorisonten fördjupade aspekter på tiden. Sammanfattningsvis kan konstateras att genom den historiska utvecklingens perspektiv framträder vissa sammanvävda tankemönster. Dessa visar på en tanketradition som strävat efter att utveckla tidsbegreppet i relation till vårdandet.¹⁸⁵

Distinktionen mellan 'vårdtid' och 'vårdande tid'

Distinktionen mellan 'vårdtid' och 'vårdande tid' framträder företrädesvis i artiklar som presenterar vårdforskningar där tidens generella

¹⁷⁹ The holographic theory suggests consciousness as a pulse of energy which in the physical domain seems to occur at a particular instant in time, while in the frequency domain it is "timeless, eternal, and beyond time and space". (Watson 1999, 109.)

¹⁸⁰ Martinsen (2000).

¹⁸¹ Martinsen (2000, 32).

¹⁸² Eriksson (1990b, 2001).

¹⁸³ Eriksson (1990b, 19; 2001, 19).

¹⁸⁴ Att möta patienten, gå bredvid, visa vägen framåt, men att varken bestämma takten eller målet. (Eriksson, 1990b, 19.)

¹⁸⁵ Här hänvisas till vårdvetenskapen som *Caring Science*, vilket skiljer sig från den vårdvetenskapliga tradition *Nursing Science* som är inriktad på vårdarens profession och det professionella vårdandet.

mönster och implicita uttryck lyfts fram. Motiveringen för urvalet är att litteraturen tillför kunskap om den genom vårdforskning framträdande tiden. En betydande del av vårdforskningar där tiden framträder visar på ett kontextuellt professionsperspektiv. I korthet kan konstateras att genom artikelgenomgången framgår att tiden väckt forskningsintresse med betoning på vårdens utförande¹⁸⁶ och den effektiva användningen av tiden som "resurs för patientvård"¹⁸⁷.

Vårdforskare har också sökt evidens i syfte att förbättra vården genom att utreda behov av det som framstår som vårdande tid¹⁸⁸, genom tidtabellsbedömning av vård¹⁸⁹, och genom att studera vårdares tidschema¹⁹⁰. Tidsuppfattningar i vården¹⁹¹, har även analyserats i relation till olika kulturer¹⁹² och vårdkultur¹⁹³. Tiden i vården har undersökts i förhållande till *förändringsprocesser*,¹⁹⁴ *rutiner och rytm*¹⁹⁵, *språk*¹⁹⁶, *statusvärde och tidsprioritet*¹⁹⁷. Betonandet av *etisk vård i relation till vårdandets tid framhålls*.¹⁹⁸ I vården framträder tiden även som relaterat till *väntan*¹⁹⁹

¹⁸⁶ Brennerfors, Plos & Lundberg (2001); Furr, Binkley, McCurren, & Carrico. 2004; Hyrkäs, Appelqvist-Schmidlechner & Kivimäki (2005); Mackintosh (2006); Neill (2005); Standing (2007); Steiner, Pierce, Drahuschak, Nofziger, Buchman, & Szirony (2008); Tingle (2001).

¹⁸⁷ Bournes & Ferguson-Pare (2007); Milne & McWilliams (1996).

¹⁸⁸ Davidhizar, Havens & Bechtel (1999); Bournes & Ferguson-Pare (2007); Milne & McWilliams (1996).

¹⁸⁹ Jones (2001); Kobayashi & Yamamoto (2004).

¹⁹⁰ Goldblatt, Granot, Admi & Drach-Zahavy (2008).

¹⁹¹ Hagren, Pettersen, Severinsson, Lützn & Clyne (2001); Todd, Lacey & McNeill (2002).

¹⁹² Newman Giger & Davidhizar (1999).

¹⁹³ Fagerström, Eriksson & Bergbom Engberg, 1999; Hagren, Pettersen, Severinsson, Lützn & Clyne (2001); Todd, Lacey & McNeill (2002).

¹⁹⁴ Bondas-Salonen (1998).

¹⁹⁵ Alligood & McGuire (2000); Bowers, Lauring & Jacobson (2001); Schnelle et al. (1998).

¹⁹⁶ Gibson (1994).

¹⁹⁷ Kolanowski, Litaker, & Buettner (2005); Rasmusen & Sandman (1998); Waterworth (2003).

¹⁹⁸ T.ex Kuuppelomäki & Lauri, 1998; Glasberg, Eriksson & Norberg (2008); Rasmusson & Sandman (1998).

och kan studeras i form av tidsflöde²⁰⁰. En mera utförlig presentation av resultatet görs i följande avsnitt.

En aspekt är att genom *mätning och observation* beräkna tiden för ingrepp²⁰¹ eller eventuella dröjsmål t.ex. inom akutvård²⁰² och tiden för utförandet av vårdaktiviteter inom grundvård.²⁰³ Tiden som *metodiskt mätinstrument* framträder i "time-flow"-studier och longitudinella forskningar.²⁰⁴ Då vårdutvecklande projekt och interventioner uppföljs kan den utvärderande evidensbedömningen även ske genom tolkning utifrån ett strukturerat longitudinellt tidsschema.²⁰⁵ Ur ett *tidsflödeperspektiv* har studier gjorts bl.a. inom geriatrisk vårdkontext.²⁰⁶ "Väntans" tidsflödesskeende har studerats bland patienter som väntar på hjärttransplantation²⁰⁷ och inom pediatrik vårdkontext.²⁰⁸ *Upplevelse av väntan* kan även framstå som *tidsförlust*, vilket studerats genom tolkning av patienters dagböcker.²⁰⁹ Inom den prenatala vården har tiden utforskats med fokus på den *förändringsprocess* som sker efter barnets födelse.²¹⁰ Utvärdering av pediatrik vård där barn från hem med invandrar bakgrund eller transkulturell bakgrund vårdas visar att kulturbakgrunden hos barn kan ha betydelse för barnets *behov av vårdande tid*.²¹¹ Inom den transkulturella vården har utvärderingsmodeller utvecklats, där skillnader i *olika kulturers tidsorientering* betonats.²¹² Vissa termer som hänför

¹⁹⁹ Hagren, Pettersen, Severinsson, Lützn & Clyne (2001) ; Nordman (1996); Racine & Davidsson (2002); Tahan (1998); Todd, Lacey & McNeill (2002).

²⁰⁰ Isola & Laitinen (1995); Nolan (1994).

²⁰¹ Brennerfors, Plos & Lundberg (2001).

²⁰² Dracup, McKinley, Riegel, Mieschke, Doering & Moser (2006); Oswaks (2002).

²⁰³ Kobayashi & Yamamoto (2004).

²⁰⁴ Mackintosh (2006); Standing (2007); Tingle (2001).

²⁰⁵ Hyrkäs, Appelqvist-Schmidlechner & Kivimäki (2005); Neill (2005); Steiner, Pierce, Drahuschak, Nofziger, Buchman, & Szirony (2008).

²⁰⁶ Isola & Laitinen (1995); Nolan (1994).

²⁰⁷ Tahan (1998).

²⁰⁸ Racine & Davidsson (2002).

²⁰⁹ Nordman (1996).

²¹⁰ Bondas (2000); Bondas-Salonen (1998).

²¹¹ Davidhizar, Havens & Bechtel (1999).

²¹² Newman Giger & Davidhizar (1999).

sig till tiden kan också uttydas reflektera kulturella synsätt, så som engelska *run* d.v.s. tid som löper iväg och dess rörelse.²¹³

Forskningsgenomgången förtydligar distinktionen mellan 'vårdtid' och 'vårdande tid'. 'Vårdtid' förknippas med *tid i förhållande till patientens vara i vården*. Tiden för varat i vården tillförs en konkret och exakt utformning genom uträkning enligt klocktid och kalender. Detta kan också tydas avspegla 'det medicinskas' attribut i förhållande till patientvården, som medicinering vid ett specifikt klockslag.²¹⁴ Under historiens gång har betydelsen 'vårdtid' genomgått en förändring, vilket också visar på termens relativa innebörd. Historiska exempel belyser hur extremt långvariga vårdtider bundit patienten i tidens vakuum.²¹⁵ I och med den utveckling som skett inom vården har också synen på vårdtid förändrats, vilket innebär att dess betydelse fått karaktären av tillfällig respit. Betecknande är att fokuseringen på tidsmässigt kortsiktig och effektiv vård avspeglas också i språkbruket, exempelvis benämns den period patienten vårdats inom ett vårdande sammanhang med termen "vårdepisod".²¹⁶ Denna benämning blottar ett kortsiktigt vårdperspektiv och visar hur ett snabbt tempo gör att patientvården ses som ett flyktigt mellanspel eller en snabbt övergående händelse.

Det kan konstateras att den effektivitetssträvande utveckling som är rådande inom vården²¹⁷ har sin grund i Nightingales tanke om effektivitet som en förutsättning för patientcentrerad vård. Attityden att tiden förspills om den inte är fylld med uppgifter avspeglar likaså den praktiska göromålspräglingen som var rådande under Nightingales tid. God vård förutsätter att vårdaren behärskar *effektivitetens konst*.²¹⁸ Denna konst förvärvas både genom vårdutbildning och genom vårdarens kunnighet²¹⁹, vilka således inte kan sammanbindas med ekonomi.²²⁰ En-

²¹³ a.a. (1999).

²¹⁴ Jones (2001).

²¹⁵ Björkman (1998); Nenola (1986).

²¹⁶ Rasmusen & Sandman (1998).

²¹⁷ Waterworth (2003).

²¹⁸ Nåden (1990, 22–23).

²¹⁹ Benner (1984); Waterworth (2003).

²²⁰ Bondas (2003); Nåden (1990).

ligt Nåden²²¹ är *effektivitetens konst* ett uttryck för vårdandets konstdimension.

Utifrån vårdledarskapets perspektiv har administrering av vårdares arbetsturer som skift utvärderats.²²² Tidens effektiva användning i betydelsen "tidsresurs för patientvård" har studerats.²²³ Denna tid indelas i "samvaro" och "görande" samt i underkategorierna; att "spendera tid", "icke-adekvat tid" och att "kämpa med tiden". Kategoriindelningen uttrycker en strukturering av tiden inom vårdadministrationen som betonar olika kvalitativa vårdande moment och vill reducera icke-adekvat "spenderande" av tiden.²²⁴

Tidens kvalitet framhålls som en *riktning mot framtiden*.²²⁵ När "väntan" innehåller en känsla av frihet inträder framtidsgestaltning, vilket innebär att tidens kvaliteter är viktiga element i patientens upplevelse av frihet.²²⁶ Den *utdragna vårdens tid* upplevs däremot som frihetsbegränsande. Speciellt framträder detta bland patienter, vars vård pågår tidsbundet och innebär långvarigt beroende av vårdteknologi, t.ex. dialysvård. Tiden upplevs som "barriär" när patienten väntar på tidpunkten som bestämts för utförandet av vården. Därigenom förtydligas känslan av livets begränsning.²²⁷ Likartade upplevelser framträder också i vården av hjärtsjuka patienter.²²⁸

Hur människan använder sin tid berättar om vad som anses vara viktigt, vilket även kan relateras till *statusvärde och tidsprioritet* i vården.²²⁹ Avsaknad av kvalitativ gemenskap uppstår genom att patienter upplever en passiverande tid då ingenting sker, vilket beror på att vårdare

²²¹ Nåden (1990, 37-38, 42); Waterworth (2003).

²²² Goldblatt, Granot, Admi & Drach-Zahavy (2008).

²²³ Bournes & Ferguson-Pare (2007); Milne & McWilliams (1996).

²²⁴ Milne & McWilliams (1996).

²²⁵ Nordman (1996).

²²⁶ Lassenius (2005).

²²⁷ Hagren, Pettersen, Severinsson, Lützné & Clyne (2001).

²²⁸ Råholm (2003); Todd, Lacey & McNeill (2002).

²²⁹ Gibson (1994); Isola & Laitinen (1995); Kolanowski, Litaker, & Buettner (2005); Waterworth (2003).

inte utnyttjar de möjligheter som finns för kreativa aktiviteter utan prioriterar tidsbundna, mekaniska vårdrutiner.²³⁰

Tidsbegreppet i relation till 'det vårdande' gestaltas genom människans tidliga varande i en vårdande rörelse mellan hälsa och lidande. Då en människa befinner sig som patient i vårdandets värld uppstår erfarenhet av en annorlunda tillvaro och förändring i det egna livssammanhanget.²³¹ Att vara patient innebär att det sker en omställning i människans vardagliga existens. Inträdandet i vården kan jämföras med det Edlund²³² ger uttryck för då hon konstaterar att människans sårbarhet framtonas vid en startpunkt då den "inbördes rangordningen bland befintliga värden får lov att ändras" och livet får "en ny innebörd".²³³

Att tiden har existentiell förankring i hälsans och lidandets dimensioner, bekräftas av Bondas²³⁴ som visar på detta genom den naturliga graviditetsväntans pendelrörelse mellan glädje och lidande. I den vårdande tiden finns den integrerade *tidsrytmen och de skyddande rutinerna*.²³⁵ Tidsrytmens temporalitet kommer också till synes genom språkets uttryck²³⁶ bl.a. genom talets lugna rytm eller avslöjande snabba tilltal.²³⁷ *Etisk vård är att ge tid*. Speciellt då det uppstår kritiska tidpunkter, t.ex. som när patienten får vetskap om sin cancersjukdom är den vårdande tiden en förutsättning för lyhörd vårdgemenskap.²³⁸ Här har den vårdande kulturen betydelse genom dess atmosfär och möjlighet till tänjbar tid för uppställandet.²³⁹

²³⁰ Isola & Laitinen (1995); Kolanowski, Litaker, & Buettner (2005).

²³¹ Nordman (2006, 83–84).

²³² Edlund (2002, 92).

²³³ a.a.

²³⁴ Bondas (1998, 2000).

²³⁵ Alligood & McGuire (2000); Arman (2003); Bowers, Luring & Jacobson (2001); Schnelle et al. (1998).

²³⁶ Gibson (1994).

²³⁷ Detta finner samstämmighet med Newmans uppfattning om att talets rytm är avslöjande. Newman betonar också pausens innebörd i talet. I vissa sammanhang kan pausen utvidga patientens medvetenhet. (Newman, 1986, 76.)

²³⁸ Kuuppelomäki & Lauri (1998).

²³⁹ Fagerström, Eriksson & Bergbom Engberg (1999); Kasén (2002); Matilainen (2000).

Då tid till kvalitativ och meningsfull vårdgemenskap saknas uppstår moralisk belastning och etiskt dilemma hos vårdaren²⁴⁰, vilket kan åstadkomma det som uttrycks som "samvetets stress".²⁴¹ Patienten och vårdaren upplever tiden på olika sätt, vilket har att göra med *asymmetrisk tidsuppfattning*. Det innebär att den gemensamma tiden i vården aldrig har en liktydig betydelse, t.ex. kan patientens livsperspektiv dröja sig kvar i det förgångna, medan vårdarens tidsfokusering är vårdens "här och nu".²⁴²

En asymmetrisk tidsuppfattning framträder också genom språkliga uttryck och reflekterade attityder.²⁴³ Den vårdande tidens motsats är upplevelsen av *icke-tid* i tidspressad vård. Då vårdens tidsrytm är hetsig kan det ske försummelser av det som uppfattas som sekundära vårdåtgärder.²⁴⁴ I den vårdkultur som reflekterar stressig tid vågar den väntande patienten inte träda över väntans barriär för att artikulera behovet av vård i rädsla för att störa vårdarens tid.²⁴⁵

Sammanfattning

Tidens begreppsliga bildning kan skönjas utifrån de två vårdvetenskapliga perspektiven: det vårdande (caring) vårdandets och vårdens professionella (nursing) perspektiv. Inom caring-vården sker prioritetsbedömning av tiden utgående från människan och innebär att vårdandets utgångspunkt har betoning på de mänskliga värderingarna. Tid som läkning hänförs till vårdens naturliga förlopp. Genom patientens tids- och dygnsrytm betonas balansen mellan aktivitet och vila i rörelsen mellan hälsa och lidande. Detta förutsätter planering av vården och dess tidsramar så att den 'vårdande tiden' kan genomsyra vården.

²⁴⁰ Rasmusson & Sandman (1998).

²⁴¹ Glasberg, Eriksson & Norberg (2008).

²⁴² Liukkonen (1990).

²⁴³ Nolan (1994).

²⁴⁴ Furr, Binkley, McCurren, & Carrico (2004).

²⁴⁵ Hagren, Pettersen, Severinsson, Lützen & Clyne (2001); Liukkonen (1990); Todd, Lacey & McNeill (2002).

Tidens mönster av vila och aktivitet bildar ett hälsointegrerande förlopp där den individuella utvärderingen av krafter och förmåga sker genom överenskommen tidsgräns. Då vårdaren avväger tidens indelning till förmån för patientens individuella vård framträder vårdandets konstdimension, vilken hänförs till effektivitetens konst. Genom denna gestaltas en sammansmältning mellan görande och samvaro. I den vårdande samvaron integreras människans livsprocessrörelse med vårdskendet och görandets tidsliga rörelse. Tiden som dynamisk rörelse gestaltas genom livsflödets framåtskridande, vilket sammanflätas med vårdandets rörelse. Därigenom förändras tidens skepnad så att nutiden aldrig blir densamma. Den dynamiska tidsrörelsen sker även inom den icke-linjära domänen. Där tillförs patienten vårdande kraft genom tid som omgestaltat blivande i en återskapande rörelse mellan den horisontella och den linjära dimensionen. Denna tidsrörelse kan utveckla en medvetenhet hos människan om tidens transcendens.

Tid som 'vårdande momentet' innebär en unik stund av vårdgemenskap mellan patient och vårdare. Ett moment som erbjuder en tidsrymd och förnimms som öppning mot temporalt utvidgande. Den i rummet fästa tiden ger stöd åt uppmärksamheten i mötet mellan patient och vårdare. Vårdandets tid som närvarande nuvaro hänvisar till aktualens idé om patientens väl här och nu, liksom också potentialens anvisande av en möjlig väg för framåtskridande.

Inom vårdprofessionen betonas fördelning av vårdarens tidsresurser i förhållande till patienters behov av vård, vilket relateras till vårdandets kontext. Den fördelning av tidsresurser som sker enligt den kvantitativa effektivitetens mått kan leda till att "den frigörande tiden" avskärmas. Ett begrepp som framstiger i förhållande till tidsbegreppet är 'väntan'. Den goda väntan upplevs som förväntan, vilket binds samman med framtidens möjlighet till frihet i betydelsen "obunden tid". Också i den naturliga väntan, graviditetsväntan, framträder tidsupplevelsen både som glädje och lidande. Den negativa, utdragna väntan upplevs av patienten som "barriär" och "hinder".

Ur ett djupare perspektiv framstår tid som ett begrepp inom vården med förankring i hälsans och lidandets dimensioner. Detta bekräftas också i människans medvetenhet om liv och död, vilken är invävd i tidsuppfattningen. Den vårdvetenskapliga litteraturgranskningen stö-

der antagandet²⁴⁶ att tidsbegreppet frammanar de motsatta krafternas retorik. En etisk värdegrund är förutsättning för vårdandets tid och premissen är att patientens välbefinnande och hälsa har den största tidsprioriteten. Vårdarens och patientens uppfattning av tiden i vården är asymmetrisk, vilket manar till att skapa vårdande kulturer där patienten upplever vårdgemenskap utan tidsstress.

En brist som framträder genom litteraturgranskningen är att patientens upplevelse av tiden studerats endast begränsat i relation till vården. Studien av vårdteoretikers tidsteorier och litteraturgenomgången ger en insikt om att vårdvetenskaplig forskning som söker vägledning om ett djupare förhållningssätt i förhållande till tiden kan ses som befogad. En konklusion av tankemönster görs enligt följande:

- Synen på tiden avspeglas i vårdkulturen och framträder genom planering av den kvalitativa vården och dess tidsramar. Ett vårdande tidsbegrepp är därför kongruent med vårdkonstens effektivitet.
- I vården innebär fastställandet av kortsiktiga och långsiktiga tidsgränser att de sätts i relation till patientens krafter, med andra ord utifrån patientens hälsa och lidande.
- Den vårdande tidsrörelsen framstiger likt en spiralformad "tillblivelseprocess" och visar på människans inneboende möjlighet att överskrida en fastställd gräns mellan tid och rum. Den rätta tidpunkten innebär att i tidens rörelse se det enskilda unika nuet.

²⁴⁶ Se avsnittet *Tematisering*.

5. SIKTET OCH EPISTEMOLOGISK UTGÅNGSPUNKT

Forskningens framåtskridande rörelse

Forskningens struktur har sin grund i Erikssons och Lindströms²⁴⁷ modell "Siktet, Sökandet och Slutandet", som utvecklats med inspiration av Kailas²⁴⁸ tanke om forskningens steg. Siktet ställs mot forskningsfrågorna om tiden i belysning av den angivna vårdvetenskapliga ontologiska, existentiella och epistemologiska förståelsehorisonten. Siktet är inriktat på att söka hur vårdandets grundmotiv tillsammans med det framträdande vårdvetenskapliga tidsbegreppet bildar ett nytt menings-sammanhang.

Den vårdvetenskapliga teorikärnan är riktningvisande då siktets skärpa ställs in.²⁴⁹ I detta arbete är det vårdvetenskapens bärande idé och ontologiska grundantaganden som avgör inriktningen.²⁵⁰ Grunden för det antagna vårdvetenskapliga siktet är att etiken föregår ontologin och att kunskapsbehållningen tillägnas människan.²⁵¹ Denna grund är en utgångspunkt som har avgörande betydelse för sökandet och upptäckandet av den kunskap som förmedlas genom det utvalda materialet. Sökandet syftar till ny begreppslig förståelse där den vårdvetenskapliga teorikärnan utgör förförståelse och tolkningshorisont för ny evident förståelse. Den avtäckta kunskapen tillförs därigenom nya förståelse-dimensioner.²⁵² Under sökandet tillämpas ett hermeneutiskt dialogre-sonemang och horisonTERS sammansmältning²⁵³ för att det som Kaila²⁵⁴ benämner "klarhet" och kunskap skall framträda och därigenom forma tidsbegreppets gestaltning.

²⁴⁷ Eriksson & Lindström (2000, 5–18).

²⁴⁸ Kaila (1939).

²⁴⁹ Eriksson & Lindström (2000, 6).

²⁵⁰ Lindström, Lindholm & Zetterlund (2006).

²⁵¹ Eriksson & Lindström (2000, 7–8).

²⁵² Eriksson & Lindström (2000, 6).

²⁵³ I den mening som Gadamer (1998) framhåller.

²⁵⁴ Kaila (1939).

Forskningens frågeställningar och tolkningshorisont har frambringats genom deduktion, och därutöver har den vårdvetenskapliga litteraturöversikten tillfört en mera ingående förförståelse för den komplexa vårdverkligheten. Ordboksgenomgång och begreppsbestämning avslöjar den *tid* som språket formar, och därigenom tillförs språklig förståelse.

Tolkandet av de utvalda filosofernas²⁵⁵ teorier om tid genom ett kunskapsarkeologiskt närmelsesätt bildar ett deduktivt teorigenererande steg. Genom den tolkade konklusionen framträder en hermeneutisk förståelse där tidens ontologiska och även existentiella dimensioner uppenbaras. I tolkningsprocessen används Augustinus²⁵⁶ tankar för att tolka och förstå uttryck för invarians.²⁵⁷ Sökandets steg riktas på att upptäcka nya aspekter och utveckla teoretiska tankemönster, vilka gestaltar tidsbegreppet utifrån ett gränsöverskridande dekontextualiserat perspektiv, med andra ord aspekter på tidens rymd och väsen. Genom den abduktiva ansatsen framträder antaganden som öppnar för ny gestaltning.²⁵⁸

Sökandets mening hänförs till behovet att göra människans verklighet begriplig, bl.a. genom att skapa tankemönster. I denna avhandling framstår tankemönster i tolkningen av patienters litterära texter, vilka belyser den lidande människans tidsgestaltning. Denna gestaltar livs-sammanhangets mening i relation till vårdandets värld.

I den del som utgör "slutandet" bildas heuristiska slutledningar.²⁵⁹ Genom slutandet gestaltas inte endast deskriptiv kunskap utan också vetande som öppnar tidens ontologiska kunskapsgrund.²⁶⁰ Den evidenta

²⁵⁵ Bergson (1928, 1992); Heidegger (1992a, 1992b); Lévinas (1992, 1993); Merleau-Ponty (1992, 2005.) Därtill utifrån ett historiskt bakgrundsperspektiv Aristoteles (1951, 1953).

²⁵⁶ Augustinus (2003).

²⁵⁷ Invarians betyder oföränderlighet och hänförs till naturlagarnas lagbundenhet: "Klarhet, enhet i mångfalden, jämvikt, harmoni och skönhet, allt detta är förverkligade av invarianser". (Kaila 1939, 17.)

²⁵⁸ Eriksson, & Lindström (1997); Pierce (1990).

²⁵⁹ Eriksson, & Lindström (1997, 2000).

²⁶⁰ Eriksson, & Lindström (1999b).

kunskap som står i relation till delar och helhet tillför en ny förståelse-syntes av tiden i vårdandets värld och den lidande människans tidsge-staltning.

Öppnandets synvinkel

Genom den hermeneutiska utgångspunkten framstiger betydelsen av vetenskapssamfundet som hemvist och tillhörigheten inom en forskar- och tolkningsgemenskap där föreställningar om det teoretiska perspektivet delas.²⁶¹ Detta innebär att som forskare bygga vidare på den be-fintliga kunskapskärnan. Vetenskapsområdets kontinuerliga utfors-kande betingas av de grundmönster som väljs för kunskapsutveck-ling.²⁶² Fokuseringen i detta avsnitt är att artikulera en kunskapsteore-tisk synvinkel som öppnar för en fördjupad förståelse av tiden i vårdandets värld. Uppfattningen av världen formas enligt det sätt på vil-ket människan ser på verklighetens skepnad. Detta gäller även förståel-sen av tidsbegreppet.

Då man vill forma en tolkningshorisont utifrån kunskapsteoretisk syn-vinkel framstår Poppers²⁶³ bild av *verklighetens nivåer* och den av Niini-luoto²⁶⁴ vidareutvecklade *tidsgestaltningens nivåer* som en adekvat ut-gångspunkt. Intentionen med indelningen är att åtskilja olika kun-skapsnivåer. Poppers²⁶⁵ struktur gestaltar verkligheten som tre världar a) den "reella" och det fysiskas värld, b) upplevelsernas värld, där ock-så människans val av livsstil, omgivning och vänner ingår, c) den "teo-retiska" värld, som skapats genom förnuftet i kombination med språket och människans förståelseförmåga. Eftersom dessa världar är gräns-överskridande och bildar en växelverkande rörelse, ingår fundament

²⁶¹ Eriksson & Lindstöm (2007).

²⁶² Kuhn (1997, 137, 139).

²⁶³ Popper (1992, 8–10).

²⁶⁴ Niiniluoto (1990, 2000).

²⁶⁵ Poppers (1992) numrering av världarna gjordes enligt uppfattningen om "världar-nas tidsålder", i den mening att den del av verkligheten som utgör värld 1 är "den äldsta" och värld 3 "den yngsta".

som finns i den reella världen också i upplevelsernas och den "teoretiska" världen.²⁶⁶

Niiniluoto²⁶⁷ utgår från teorin om tidens *subjektiva* och *objektiva* form. Enligt den ingår den *tidsobjektivistiska* tiden som del i den fysiska världen. Den *subjektivistiska tidsupplevelsen* hör till den värld som Popper benämner "upplevelsernas värld". Niiniluoto hänför kulturernas tidsuppfattning och de vetenskapliga teorierna om tid till den värld där enligt Popper det språkliga och människans förståelseförmåga finns. Tidräkning, kalendrar och klockor är artefakter som tillkommit i 'kulturens värld' genom människans kunskapsutveckling, dess grund finns i ett naturligt skeende som enligt Popper hänför sig till den fysiska världen och dess processer. Sammanfattade kan Poppers²⁶⁸ och Niiniluotos²⁶⁹ indelning av kunskapsnivåernas "världar" där olika tidsdimensioner framträder gestaltas enligt följande: a) den fysiska, tidsobjektivistiska verklighetsvärlden, b) den subjektiva tidsupplevelsens verklighetsvärld och c) de vetenskapliga teoriernas och kulturskapandets tidsförståelsevärld. Indelningen är schematiskt framställd enligt figur 2.

²⁶⁶ Popper (1992).

²⁶⁷ Niiniluoto (1990, 2000).

²⁶⁸ Popper (1992).

²⁶⁹ Niiniluoto (1990, 2000).

Den fysiska tidsobjektivistiska verklighetsvärlden
Den subjektiva tidsupplevelsens verklighetsvärld
De vetenskapliga teoriernas och kulturskapandets tidsförståelsevärld

Figur 2. Tidsgestaltningens nivåer enligt Poppers (1992) och Niiniluotos (1990, 2000) vetenskapsteoretiska utgångspunkter.

Vårdvetenskapens kunskapsvärld kan ses som en förståelsens värld förankrad i ett ethos och en vetenskapstradition, vilka befrämjar utvecklingen av hermeneutisk kunskap.²⁷⁰ Den vetenskapsteoretiska synen på världen²⁷¹ utifrån ett vårdvetenskapligt perspektiv har en humanvetenskaplig förankring, vilket innebär att det vårdvetenskapliga begreppet 'värld' gestaltas som ett gemensamt mänskligt sammanhang. Verkligheten ses inte så som någonting entydigt, utan beroende på sättet att "se" kan olika verkligheter åtskiljas. Enligt Eriksson²⁷² framträder tre aspekter då vårdandets verklighet gestaltas som vetenskaplig kunskapsvärld. Dessa är: det *naturliga livet*, det *mellanmännsliga livet* och *liv som reflekterande ande*. Inom den kliniska vårdvetenskapens disciplin

²⁷⁰ Eriksson & Lindström (2007).

²⁷¹ Ett visst semantiskt samband framträder mellan 'värld' och 'tid' genom att ordet 'värld' härstammar från fornsvenskans *værlid*, vilket i grunden betyder *människoålder* och kan jämföras med fornländskans *tidsålder* och *släktled*. Detta kan ses som en hänvisning till den traditionsbildning som skapas genom generationer. Värld, eller det latinska *mundus* har anknytning till latinets *sæculum* (sekel), som refererar till *världsalltet*, liksom det grekiska *kosmos* i betydelsen 'världsordning'. (Hellquist, 1948.)

²⁷² Eriksson (1987a).

indelas den vårdande världen in i tre verkligheter som utgör olika kunskapsobjekt.²⁷³

- Det primära kunskapsobjektet är den *verkliga verkligheten*, som kan gestaltas som 'vårdandets värld'. Denna värld öppnar möjlighet till en djupare förståelse om människan varande.
- Det andra kunskapsobjektet är den *empiriska verkligheten*, en vårdande komplex verklighet som människans upplever sig vara del i.
- Det tredje kunskapsobjektet är den *pragmatiska verkligheten* som utgör 'vardaglighet', vilket innefattar bl.a. människans levnads-sätt och verksamhet.

I den *empiriska vårdens verklighet* och den *pragmatiska verkligheten* bygger gemenskapen på tidsbundna relationer mellan människor. Inom den pragmatiska vårdverkligheten ligger fokus på utförandet av vården och människans erfarenheter. Den empiriska verkligheten gestaltas som en värld för människors möten, relationer och ansvar. I denna 'verklighetsvärld' framträder människans medvetenhet om livets tidsliga ändlighet. I den vårdande *verkliga verkligheten* förekommer drag av tidlöshet, enhet och evighet.²⁷⁴ Här framträder de grundläggande metafysiska frågorna och strävan att förstå dem.²⁷⁵ I denna världss verklighetssfär upplever människan gemenskap som unik samtidighet, som framträder genom *actualitas*, med andra ord det aktuella tillfällets verksamma

²⁷³ Eriksson & Lindström, (2003, 8–11) använder begreppen 'vårdandets inre värld' eller 'den verkliga verkligheten' om den horisont vars kunskapsobjekt är "det första" eller primära med andra ord det som reflekterar teorikärnans mest abstrakta skiftning och bär mysteriets drag. Denna 'inre värld' eller horisont kan förstås så att den utgör beskrivning av den 'verksamta existensen'.

²⁷⁴ Eriksson & Lindström (2003); Werner (1984).

²⁷⁵ Eriksson (1987b, 82); Eriksson & Lindström (2003, 9).

potential²⁷⁶. Detta visar att vårdandets teorikärna bär på såväl aktual som potential.²⁷⁷

Tidsgestaltningens epistemologiska utgångspunkt

Då Poppers och Niiniluoto vetenskapsteoretiska utgångspunkter sammanförs med den av Eriksson och Lindström²⁷⁸ utvecklade indelningen av kunskapshorisonter framträder en schematisk figur (Figur 3). Genom den illustration figuren ger av verklighetsgestaltningens, kunskapshorisonternas och tidsgestaltningens nivåer framträder en epistemologisk utgångspunkt för detta arbete.

Kunskapsvärld	Kunskapshorisonter	Tidsgestaltningens nivåer
Den varseblivna världen	De konkreta erfarenheterna	Tidsobjektivistisk gestaltning
Företeelsernas värld	Upplevelsernas värld	Tidsgestaltning genom upplevelser
Varats värld	Primär substans "Det oändliga"	Gestaltad vetenskaplig och kulturell tidsförståelse

Figur 3. *Kunskapsvärldar och kunskapshorisonter med inspiration av Eriksson & Lindström (1999b) sammanförd med figur 2 (Tidsgestaltningens nivåer).*

Kunskapsvärldarna indelas i varseblivningens, företeelsernas och varats värld. Kunskapens horisonter bildas genom den gestaltning de konkreta erfarenheterna, upplevelserna och den förbundna primära

²⁷⁶ Enligt Ekbohrns ordbok (1936) hänvisar *aktual* till franska *actualiser*, vars betydelse är: "låta framträda som närvarande, skänka intresse för ögonblicket". *Potential* uppges i betydelsen: "som har verkande kraft".

²⁷⁷ Eriksson & Lindström (2003, 11).

²⁷⁸ Eriksson (1999); Eriksson & Lindström (1999b).

substansens grundläggande kunskap tillför. Gestaltning av tiden söks genom tidsobjektivistisk gestaltning, genom människans upplevelser av tiden och genom vetenskaplig och kulturell tidsförståelse. Utgångstanken är att i enlighet med den vårdvetenskapliga kliniska grundforskningens uppgift tränga in i tidsbegreppet för att kunna förstå detta så djupt och ingående som möjligt. Därigenom ges även fördjupad förståelse för vårdandets verklighet och dess kunskapsobjekt. Mot den primära substansens resonansbotten framträder ett utgångsantagande om tidens primära substans som transcendent, med andra ord "det oändliga" i tiden. Här antas att genom denna dimension uttrycks tidsbegreppets rymd och väsenskärna.²⁷⁹

Forskningsetisk hållning

I en vårdvetenskaplig forskningsprocess är den forskningsetiska hållningen av betydelse. Den både föregår forskningen och är riktningssvissande för forskaren.²⁸⁰ En etisk hållning driver forskaren till att söka svar på de olösta frågor som hör till forskningstemat. Under sökandets olika moment anger forskningsetiska ståndpunkter tonarten. Denna tonart bildar tolkningens klangbotten mot vilken 'det sanningslika' och evidenta framträder.

Tolknings- och förståelsespiralen upplåter medvetenhet om forskarens "fördömande attityder", vilket tillför den forskningsetiska hållningen fördjupade implikationer.²⁸¹ Gadamer²⁸² menar att förståelsen alltid är

²⁷⁹ Utgångshypotesen att fördjupa tidsbegreppets "rymd" och "väsenskärna" tar här form.

²⁸⁰ Eriksson (1992, 20–23).

²⁸¹ T.ex. den attityd som ett specifikt historiskt sammanhang väcker hos forskaren. Själv konfronterades jag med detta i samband med läsningen av bakgrundsmaterial om Heideggers tänkande. En ny attitydmedvetenhet i relation till den egna forskarhållningen väcktes av hans historiska rektorstal (Birnbäum & Wallenstein, 1999). Gadamer (1998) betonar att i hermeneutisk texttolkning söker tolkaren förståelse av texten och återuppväcker dess mening. "Historisk förståelse" av en persons förbindelser eller övertygelse ligger utanför den hermeneutiska texttolkningens domän. "In this sense understanding is certainly not concerned with "understanding historically" – i.e., reconstructing the way the text came into being. Rather, one intends to under-

en språkligt uttryckt tolkning. Det är orden, texterna och språket som anger grunden för det forskningsetiska förhållningssättet. Eriksson²⁸³ betonar hur tolkningens och förståelsens etik får en konkret betydelse genom de uttalade orden som tillägnas människan.²⁸⁴ Den vetenskapliga kulturens *ethos*kärna traderar kännedom om den sanningslika (evidenta) upplåtenhet som i språklig form kan tillägnas och offentliggöras. Detta står i samklang med Mertons²⁸⁵ centrala tanke om att förutsättningen för att äkta vetenskaplighet uppstår har sin grund i värnandet om vetenskapens *ethos*, d.v.s. att den vetenskapliga kunskapen är sann och legitim, samt att den tillför substansen ett nytt värde. Merton framhåller två kriterier som garanterar vetenskaplig autenticitet, den ena är logisk följbahret och den andra är samstämmighet med kända fakta.²⁸⁶ Detta innebär att endast då kunskap "träder fram" och blir synlig kan den bli sann och legitim.²⁸⁷

Forskningsprocessens evidens i betydelsen trovärdighet, giltighet och fruktbarhet beaktas i denna avhandling genom redogörelse av den nya förståelsen och de slutledningar som görs.²⁸⁸ Därmed framtonas konklusion av forskningens kunskapsbehållning. Följaktligen kan detta tydast så att läsaren som har tillsyn över forskningens logiska följbahret, också avgör dess överskådlighet. Tidigare forskningsrön bildar horisont för tolkningens samstämmighet med kända fakta. Vägledande för forskningens etiska implikationer är även Helsingforsdeklarationen och de riktlinjer för etisk forskning som Forskningsetiska delegationen och den riksomfattande etiska delegationen inom hälso- och sjukvård i Fin-

stand the text itself. But this means that the interpreter's own thoughts too have gone into re-awakening the text's meaning." (Gadamer, 1998, 388.)

²⁸² Gadamer (1998).

²⁸³ Eriksson (2003).

²⁸⁴ Etiken konkretiseras i de uttalade orden som tillägnas människan. (Eriksson, 2003, 27.)

²⁸⁵ Kiikeri & Ylikoski (2004, 110–113).

²⁸⁶ a.a. (2004, 113).

²⁸⁷ Eriksson & Lindström (2007, 18).

²⁸⁸ Eriksson (1992, 151–160).

land (ETENE) givit,²⁸⁹ samt God vetenskaplig praxis och etikprövning inom vårdvetenskaplig forskning.²⁹⁰

²⁸⁹ Helsingforsdeklarationen, d.v.s. Declaration of Helsinki 1990 www.tenk.fi och www.etene.org/dokument/forskning-etiskdelegation Därtill har International Council of Nurses etiska riktlinjer beaktas för att på ett ansvarsfullt sätt tolka de texter som utgör patientberättelser.

²⁹⁰ Eriksson (2008).

HUVUDAVSNITT II. "Att lyfta på höljet..."²⁹¹

6. METODOLOGI – UPPTÄCKANDETS VÄG

Inom hermeneutisk vårdforskning bedöms frågan om metodanvändandet som sekundär. Det primära är sökandets utgångspunkt med förankring i ett bestämt teoretiskt perspektiv, vilket visar på vägen som öppnar för upptäckandet.²⁹² Då tolkningen sker utifrån ett fastställt teoretiskt perspektiv framträder förståelse av den komplexa vårdande verklighet som inte är omedelbart given.²⁹³ I detta kapitel presenteras den övergripande hermeneutiska metodologin och de närmelsesätt som öppnar delstudiernas tolknings- och förståelserörelse.

Det hermeneutiska betraktelsesättet

Enligt Gadamer²⁹⁴ filosofisk-hermeneutiska betraktelsesätt bildar den språkliga reflektionen en övergripande approach (eller angreppssätt), vilket innebär att tolkningen sker utgående från språket och därigenom är den språkliga förståelsen ett universellt drag för människans varande.²⁹⁵ Motiveringen till valet av en hermeneutisk forskningsansats är förenad med vårdvetenskapens intention och ansvar, vilket är att tränga in i verklighetens inre samband och därigenom sträva efter djupare förståelse för livet med dess sammanhängande betingelser.

Det övergripande betraktelsesättet förutsätter att sökandets omfång inte begränsas och visar på nödvändigheten av att genomtränga historiska sammanhang.²⁹⁶ Detta står i kongruens med Gadamer²⁹⁶ uppfattning om att det teoretiska uppbyggandet sker genom genuint engage-

²⁹¹ Citat Tito Colliander.

²⁹² Upptäckandets väg används här metaforiskt i betydelsen "sökandet av fynd".

²⁹³ Eriksson & Lindström (2001, 2007, 5).

²⁹⁴ Gadamer (1998).

²⁹⁵ a.a.

²⁹⁶ Eriksson (1992, 1997); Eriksson & Lindström (2001, 2007).

mang för "die Sache"²⁹⁷. I djup mening innebär det människans ontologiska beredskap för att inträda i det självutgivande varats sfär för att upplysa och tillföra hermeneutisk förståelse av ett stycke värld.²⁹⁸

Två metodologiska utgångspunkter kan ses som avgörande då Gadamer²⁹⁹ hermeneutisk-metodologiska ansats tillämpas. Den ena utgångspunkten är bärandet av den humanvetenskapliga traditionens signifikans och hör samman med den grundsyn som Gadamer betraktelsesätt företräder. Den andra utgångspunkten är det hermeneutiska betraktelsesättet genom vilket ett dialogiskt skeende mellan tolkningen och förståelsen gestaltas. Förståelsen kommer till uttryck genom en cirkulär språklig rörelse, som till sitt väsen är verkningshistorisk och har som mål att nå införståddhet och samförstånd i sak.³⁰⁰ Gadamer³⁰¹ betonar den vetenskapliga traditionens betydelse som fortbevarare av klassiska³⁰² idéer, mönster och begreppsbildning, vilka framträder bland "tidens ruiner".³⁰³ En hermeneutisk struktur ingår i det mänskliga livet. Den bildar en "livets grundstruktur" som kan uttryckas som "flödande temporalitet" genom vilket livet tolkar sig själv.³⁰⁴ Därigenom bildar humanvetenskapligt tänkande en hermeneutisk "cirkel av historiska idéer"³⁰⁵ som uppenbaras genom traderade mönster.

De mönster som framträder bildar explicitgjorda uppfattningar eller sammanhang av teoretiska fragment.³⁰⁶ Här kan en samstämmighet skönjas mellan Gadamer tänkande och den klassiska *arcanumidén*³⁰⁷,

²⁹⁷ D.v.s. i detta arbete vårdvetenskapens och vårdandets sak

²⁹⁸ Gadamer (1998, 124–126, 308–309).

²⁹⁹ Gadamer (1998, 33–35).

³⁰⁰ Gadamer (1977, 1998).

³⁰¹ Gadamer (1998, 289–290).

³⁰² Med *klassisk* menar Gadamer här 'tidlös' som en form av historiskt vardande: "The classical, then is certainly 'timeless', but this timelessness is a mode of historical being." (Gadamer, 1998, 290.)

³⁰³ Citat se Gadamer (1998, 289).

³⁰⁴ a.a. (226).

³⁰⁵ a.a. (12).

³⁰⁶ Føllesdal, Walløe & Elster (2001, 75).

³⁰⁷ Latinets *arcanum* som betyder 'hemlighet', 'förborgad'.

enligt vilken sökandet sker mot det inre och det förborgade.³⁰⁸ Utforskandet är därigenom inriktat på *hyponoia* (det dolda betydelse).³⁰⁹

Strävan mot avtäckande och öppnande av 'det fördolda' framstår som en central uppmaning då man som forskare söker förståelse i relation till tidsbegreppet. Tidens fördolda sammanhang kan skönjas både i *livets grundstruktur* och i den *temporala flödesrörelsen*; så väl i nutidens aktuella förlopp, som bland den förflutna tidens "ruiner" och framtidens ogripbarhet. Man kan anta att människan bär på en implicit inre tidsförståelse, vilket kan jämföras med det Helenius³¹⁰ omtalar som det hermeneutiska "inifrånperspektivet". Därigenom tillförs tolkningen en djupare mänsklig horisont. Det är skälet till att Gadamer's hermeneutiska metodologiska utgångspunkter förenade med *arcanumidén* bildar inspirationskälla till utforskandet genom delstudier, vilkas teleologiska strävan är att nå en fördjupad förståelsehorisont.

Upptäckandets väg

På upptäckandets väg är begreppsbestämning det första steget till fördjupad förståelse. Motiveringen till denna delstudie är att människans verklighet organiseras och gestaltas genom begrepp. Om man inte tillägnar sig begreppslig förståelse uppstår brister i det som Eriksson³¹¹ benämner "igenkännandet", d.v.s. att det som betraktats som teori förmedlas och konstitueras av språket som är den gemensamma uttrycksformen. Det är genom det begreppsliga som förståelse kan överföras och genom applikation få konkret betydelse i det vårdande skeendet.³¹²

Den metod som kallats "begreppsanalys" har i vårdforskning tillämpats för att klargöra begrepp som ter sig otydliga eller vars genuina klang har blivit diffus. Eriksson³¹³ lyfter fram *begreppsbestämning* och

³⁰⁸ Furberg (1981, 23).

³⁰⁹ Gadamer (2004, 43).

³¹⁰ Helenius (1990).

³¹¹ Eriksson (1996, 142–143).

³¹² Eriksson (1996); Eriksson & Lindström (2003, 2007, 12–15); Lindholm (2003).

³¹³ Eriksson (1997).

dess betydelse, därför att bestämning av essentiella begrepp också hänförs till utvecklandet av vårdvetenskap som vetenskapsområde.

Den andra delstudien är en *uttolkning av filosofers texter för att nå förståelse om deras tidsteorier*. Valet motiveras med att inom denna vetenskapliga tradition har forskningsintresset kring tiden givit upphov till utvecklandet av flertalet teorier, som uttrycker ontologiska antaganden. I enlighet med Gadamer³¹⁴ är det antagligt att de filosofiska tidsteorierna bildar en horisont av dolda, bakomliggande teori- och tankefragment, vilka då de klargörs fångar in kunskap om tidens avkontextualiserade betydelse. Filosofernas texter "bearbetas"³¹⁵ och tolkas genom *explorativ-ärkeologisk*³¹⁶ metod.³¹⁷

I den tredje delstudien tas ett steg utöver det i tiden "närliggande" för att vidga synkretsen och förståelsehorisonten. Genom att fördjupa den *explorativ-ärkeologiskatexttolkningen* avtäckts Augustinus³¹⁸ och Aristoteles³¹⁹ filosofiska utläggningar. Därigenom framträder de tidlösa teori-fragment om tiden som inspirerar till antaganden om tidens rymd. Studien är motiverad därför att fynden uttrycker tankemönster från det sedan länge förgångna, vilka fortfarande har en djup levande inne-

³¹⁴ Gadamer (1997, 113, 1998, 201).

³¹⁵ Termen "bearbeta" används i den betydelse Gadamer uttrycker: All språklig överföring tar del i litteraturens sätt att vara (...)traderade texter bearbetas vetenskapligt och tolkas.... (Gadamer, 1997, 112.)

³¹⁶ Det arkeologiska historieforskandet utvecklades efter andra världskriget av "de nya historieforskarna" som bildade vetenskapssamfundet *Anales* i Frankrike. Vetenskapssamfundet historiesyn intar en betydelsefull bakgrund till den av Foucault utvecklade arkeologiska metoden. (Intresset för ämnet ledde till att Foucault fick en lärostol i "tankeystemens historia" vid Collège de France år 1970.) Foucault tillämpar *ärkeologi* som metodologisk metafor. I början användes denna metafor trevande, utan tillräcklig "metodisk kontroll" innan den *ärkeologiska* undersökning som utgår från diskursen och den diskursiva formationen utvecklades. Diskursens formation fastställs genom teoretiska valpunkter, begreppssystem och utsägelseformer samt deras skiftningar under olika epoker. (Foucault, 2002, 83–84, 165–166.)

³¹⁷ I hermeneutisk forskning bör 'metod' inte förstås i begränsande regelmässig mening. Metoden tillförs mening genom siktes förankring i ett ethos och i den ontologiska grunden. Därför är det den uppnådda förståelsen i sak som giltiggör metoden. (Eriksson & Lindström, 2007, 17.)

³¹⁸ Augustinus (2003 [397]).

³¹⁹ Aristoteles (1951, 1953, 1993).

börd.³²⁰ Denna delstudie avtäckar en grund för bestämning av tiden som idealbegrepp.

I den fjärde delstudien söks kunskap om den lidande människans upplevelse av tiden genom *narrativ tolkning litterära dagboksanteckningar skrivna av patienter*. I studien är den ledande tanken förankrad i det *ethos* som uppmanar till att se "människan som hemlig skrift"³²¹ och att sträva mot förståelse av denna "skrift". Patienternas texter är bärare av en djupare mening och utgör vittnesmål som uppenbarar upplevelser av tiden i vården. Det framstår som motiverat att genom tolkning och reflektion söka kunskap av sådana tidsgestaltningar. Därmed sker en fördjupad återspeglning, vilket får stöd av Klockars³²² genom hans hänvisning till att den hermeneutiska reflektionen är rotad i tesen om den mänskliga upplevelsen.

Mot förståelse för dolda sammanhang

I detta avsnitt presenteras de närmelsesätt och tolkningssteg som tillämpas i de olika delstudierna.

Begreppsbestämning

Betydelsen av att begreppen klargörs då man söker teoretisk kunskap eller vid teoriutveckling har traditionellt betonats av vårdteoretiker.³²³ Valet att utföra *begreppsbestämning* motiveras med att Koort³²⁴ betraktar semantisk analys och konfigurationsanalys som två hermeneutiska metoder.³²⁵ Bestämning av begrepp hänförs till såväl den systematiska som den kliniska grundforskningens utvecklande av vårdvetenskapens vetenskapsområde. Därför har Eriksson³²⁶ lyft fram begreppsbestäm-

³²⁰ Gadamer (1997, 113–114).

³²¹ Eriksson (2003, 22–25); Piltz (1991, 53).

³²² Klockars (2003).

³²³ Här nämns exempelvis: Walker & Avant (1988); Chinn & Kramer (1991); Eriksson (1992); Morse, Hupcey, Micham & Lenz (1997).

³²⁴ Koort (1975).

³²⁵ Eriksson & Lindström (2007, 17).

³²⁶ Eriksson (1997).

ning som forskningsansats och närmelsesätt. Därigenom har Koorts semantiska analys utvecklats av Eriksson³²⁷ till att utgöra en central metod inom vårdvetenskaplig forskning.³²⁸ Delstudiens tolkning görs enligt Erikssons begreppsbestämningsmodell och utformas i tre huvudsakliga steg.

Det första steget är etymologisk utredning för att förstå begreppets ursprung och de förändringar som skett i betydelsen under historiska perioder. Grundkällor är etymologiska ordböcker.

Det andra steget är semantisk tolkning av de språkliga uttrycken och symbolernas betydelse. Genom att söka valda begrepp i ordböckerna framträder synonymer. Synonymtablån (Bilaga 2) över 'tid' baserar sig på de synonymer som anges i elva svenska ordböcker.³²⁹ Synonymordböckerna representerar den svenskspråkiga traditionen och är utvalda så att de representerar olika årtionden under åren 1850–1999.³³⁰ Detta för att tydliggöra eventuella betydelseförändringar som begreppet genomgått under årens lopp.³³¹ I denna studie ingår Dalins ordböcker från åren 1850–1953 och 1961. Dalin anses vara en klassiker som språkforskare och har utgivit flera ordböcker. Moldes ordbok har valts att representera 1950-talets och i viss mån efterkrigstidens språktradition. Östergrens två utgåvor har valts ut, den som är från 1919–1972 (det sista bandet med Zetterholm som ansvarig utgivare) och upplagan som är från 1981, som gör anspråk på att vara förnyad och mera aktuell upplaga än den tidigare. Strömbergs stora synonymordbok 1975, Ailéns svenska ordbok 1987, Johannissons och Ljunggrens svensk handordbok 1991, samt Norstedts 1992 och Bonniers 1995 ordböcker, liksom Oreströms svenska ordbok 1999, är synonymordböcker som kan anses representera olika källor och komplettera varandra.³³²

³²⁷ Eriksson (1993, 1997).

³²⁸ Kasén (2002); Sivonen (2000).

³²⁹ Den erkänt mest omfattande ordboken med rikligt material är Svenska Akademiens ordbok (SAOB). Denna har använts som källa men sträckte sig inte till bokstavskombinationen Ti året (2002) då delstudiens steg genomfördes.

³³⁰ Hänvisning till avhandlingens litteraturförteckning över ordböcker.

³³¹ Sivonen (2000).

³³² Sivonen (2000, 63–64).

Avsikten är att genom de olika författarnas ordböcker söka huvudordets bredd och kvalitativa nyanser. Det är sällan förekommande att huvudbegreppet skulle uppvisa hundra procentig synonymitetsgrad med de olika synonymerna. Därför innebär gestaltningen av huvudordets synonymbindningar både en tolkning av hur människor uppfattar ordet och visar på de nyanser som framträder i begreppets betydelse-dimensioner. Är ordboksförfattarna oense om begreppets betydelse utförs diskriminationsanalys i enlighet med Koorts³³³ metod. Synonymer till de synonymer som har högsta antalet bindningar och de som förefaller mest intressanta utifrån det teoretiska perspektivet söks i samma ordböcker.

Det tredje steget är diskriminationsanalysen vars syfte är att finna synonymernas både gemensamma och diskriminerande kännetecken. Detta datamaterial beräknas utgående från korrelation mellan begreppen i en diskriminationsmatris.³³⁴

Formeln för uträkande av korrelationen är:

$$\frac{\text{Synonymitetsgrad: antal befintliga bindningar} \times 100}{\text{antal möjliga bindningar}}$$

Utgående från diskriminationsmatrisen gestaltas diskriminationsparadigmet som i grafisk form visar upp diskriminationsmatrisens korrelationer. Sivonen³³⁵ framhåller att synonymitetsgraden bidrar till förståelse för betydelsedimensioner inom begreppsfamiljen, men får inte ha avgörande betydelse i tolkningen. Utgångspunkten är att metoden klargör vad begreppet uttrycker i förhållande till andra närstående begrepp, att finna begreppskombinationer för att påvisa karakteristiska likheter och bindningar genom ordboks-genomgång.

³³³ Koort (1975).

³³⁴ Koort (1975); Eriksson (1997).

³³⁵ Sivonen (2000, 68).

Tolkning av filosofers texter

Teoribildning³³⁶ tillkommer genom en logisk uppbyggnad av teoretiska idéer och begrepp, vars betydelse klargörs. Det är tanken på att fördjupa förståelse av tiden utifrån de teorifragment som är framträdande i *filosofers tidsteorier* som initierat de två följande delstudierna. Avsikten är att omgestalta de utvalda dekontextualiserade teorifragmenten till vårdvetenskaplig ontologisk bildning.³³⁷ Det finns ett flertal verk där filosofer utvecklat teorier om tiden. En inledande datainsamling visar med tydlighet på materialets omfång och behovet av avgränsning.³³⁸ Valet av filosofiska verk gjordes enligt kriteriet att söka de filosofers teoretiska gestaltning av tiden som antas tillföra vårdvetenskapen fördjupad kunskap. Här har Heideggers verk *Varat och tiden* förefallit som ett obestridligt val.³³⁹ Det framstår som inkonsekvent att tänka sig en avhandling om tiden där Heideggers teori inte beaktats.

Under sökandets inledande skede framstod som meningsfullt att varsebli tidens gestaltning utifrån Bergsons tänkande.³⁴⁰ Valet av Bergsons texter motiveras med att de inte endast reflekterar filosofiskt tänkande och uppbyggnad av en teori om tiden, utan att de också ger uttryck åt ett poetiskt språk.³⁴¹ Dessa texter bildar fördjupade filosofiska reflektioner inte endast över tid som begrepp, utan söker vetande som riktar sig mot djupet av människans varande och tidens grundläggande väsen. I Lévinas' tidsteori framstår det etiska och metafysiska som grund för "tiden själv" och inte föreställningen av tiden.³⁴² I dialog med detta tän-

³³⁶ *Teori(a)* betyder 'åskådning'. De antika grekerna menade att *teoria* bildar dialogrelation mellan det mänskliga och det ideala, gudomliga.

³³⁷ Eriksson (1992, 119–120).

³³⁸ Detta innebär bl.a. att Ricoeurs *Temps et Récit* (Tid och berättelse) del I – III (1983, 1984, 1985) inte medtagits i detta arbete.

³³⁹ Heidegger, *Varat och tiden*. Del I – II. Verket utkom 1926.

³⁴⁰ Studien omfattar Bergsons *Tiden och den fria viljan* som utkom 1889, *Intuition och Intelligens*. Inledning till metafysiken som utkom 1908 samt *Den skapande utvecklingen Om livets betydelse* som utkom 1911.

³⁴¹ Skirbekk & Gilje (1995) hänvisar genom denna term till Heideggers tanke om "de poetiska filosoferna" som genom det poetiska språkets uttryck blottlägger människans "väsen och hemligheter".

³⁴² Utvalda är Lévinas *Tiden och den andre* som utkom 1948 och *Etik och oändlighet* som utkom 1982.

kande väcker Merleau-Pontys tidsteori intresse genom betoningen på människans inhöjda förnimmelse av temporalitet.³⁴³ Under genomläsningarna av de utvalda filosofernas texter framgick att deras volym och djup visade på komplicerade fragment och mönster, vilket gjorde att materialet blev svårt att hantera. Detta uppfordrade till användning av kompletterande närmelsesätt som stöder den hermeneutiska tolkningen.

Valet är att i den andra och tredje delstudien tillämpa De Laets³⁴⁴ klassiska *arkeologiska* metod med tillskott av Foucaults arkeologiska analysmetod³⁴⁵ som bygger på *formationsanalys*³⁴⁶ för att avtäcka hur vetande formas.³⁴⁷ Användning av arkeologisk metod i vårdvetenskaplig hermeneutisk forskning motiveras med att arkeologi utgår från ett humanvetenskapligt perspektiv med betoning på människan som kulturvarelse.³⁴⁸ Enligt klassiskt mönster utförs en *explorativ arkeologisk* undersökning systematiskt och med "intuitiv lyhördhet" för framträdande fragment.³⁴⁹ Till skillnad från de strukturella närmelsesätten, d.v.s. text-

³⁴³ De verk som studerats är Merleau-Pontys *Phenomenology of Perception* som utkom 1945 och *The Visible and the Invisible* som utkom postumt 1968. Dessa kompletterades med *Lovtal till filosofin: Essäer i urval* som utkom 2004.

³⁴⁴ De Laet (1958).

³⁴⁵ I denna forskning utgör Foucaults (2002 [1969]) arkeologiska analys komplement till den s.k. klassiska arkeologiska analysen. Eftersom forskningsgången är hermeneutisk texttolkning är det skäl att artikulera att Foucaults analysmetod är förankrad i den franska kritiska realismen och strukturalismen. Foucault utvecklade metoden inte endast för att analysera historisk text utan också för att utforska socialkontext och maktrelationer som framstiger inom olika intressesfärer. Detta betonas även av de vårdforskare som har tillämpat Foucaults diskursanalys som metod (Philips & Hardy 2002, 55; Jansen, 2006, 53).

³⁴⁶ Inom vårdvetenskaplig forskning har historiskt eller till viss tidsepok förankrat textmaterial undersökts med Foucaults arkeologiska metod. Av nordiska vårdforskare kan nämnas Beedholms (2003) och Jansens (2006) forskning. I Australien har Foucaults arkeologiska formationsanalys tillämpas i större utsträckning av vårdforskare. En mera utförlig redogörelse av denna metod står att finna i Beedholms (2003) arbete.

³⁴⁷ Bl.a. Beedholm (2003); Jansen (2006).

³⁴⁸ Eriksson (1992, 177).

³⁴⁹ De Laet (1958).

analysmetoden³⁵⁰ där man utviner kunskap som upplöses i sina beståndsdelar eller syntesmetoden med vilken nya helheter söks, ger denna metod fördjupad insikt om substansen. Tolkningen görs utifrån de filosofiska texternas "ytliga skikt" mot det grundläggande "djupare vetandets skikt". Klassiskt arkeologiskt närmelsesätt bildar två sinsemellan reflekterande tolkningsprocesser som indelas i *morfologisk undersökning*³⁵¹ och *stratigrafisk undersökning*³⁵². Dessa sammanförs till tre huvudsteg och det fjärde steget där fynden sammanbinds.

Det första steget är 'morfologisk undersökning', med vilket menas en mönsterspårande tolkning. Denna inleds genom att avgränsa betydelseområdet, vilket sker genom upprepade genomläsningar så att forskaren lär sig känna igen författarens uttryckssätt.³⁵³ Mönsterspårandet utgår således från ett avgränsat område för vetande och vaskar fram teoretiska fynd eller fragment. Tolkningen innebär, att med hjälp av begreppsliga byggstenar försöka finna filosofens bärande tanke om tiden och därigenom blottlägga tidsteorins uppbyggnad. För att ge en viss insikt i tillvägagångssättet ges ett exempel på morfologisk uttolkning av Heidegger text. Detta belyses med hjälp av begreppet 'tidslighet'.

Utvalt citat: "Den ursprungliga ontologiska grunden för tillvarons existentialitet är emellertid *tidsligheten*." (Citatet i tryck. Heidegger, 1992b, 13.) Uttolkning 1: fragment "ontologi", "tillvarons existentialitet", "tidslighet". Utvalt citat: "Vi utpekar tidsligheten som varats mening för det varande vi kallar tillvaro." (Heidegger, 1992a, 37.) Uttolkning 2: tillva-

³⁵⁰ Enligt Ricoeur, (1993, 76-77) bör textutforskaren sträva efter artikulera förståelse som också avspeglar delaktighet i en fundamental tradition. Den strukturella analysen är i det avseendet begränsande då den principiellt inte överskrider det metodologiska postulatet om immanens.

³⁵¹ Enligt SAOB (1945) betyder grek. *morfo* 'form'. *Morfolgi* betyder vetenskapen om någots form; både yttre form och inre byggnad, samt den gestaltade formens utveckling. Goethe använde ordet i betydelsen 'formlära'.

³⁵² Enligt SAOB (1991) betyder *stratum* 'täckes'. Med *stratigrafi* menas att undersöka avlagringar, ordningsföljd, samhörighet och åldersrelationer. Inom den explorativa arkeologiska forskningen innebär *stratigrafi* att frilägga och urskilja nivåer eller olika lager i materialet i en följd av *strata* (lagerföljd) vilka också förutsätts återspegla tidsföljd (Moberg, 1969, 119).

³⁵³ Foucault (2002 [1969], 59).

rons grund är tidslighet. Uttolkning 3: genom tidsligheten får tillvaron mening. Uttolkningen sammanfattas: Den tid som är förutsättning för existensens varaformer är *tidslighet*.

Då fynd i betydelsen *fragment*³⁵⁴ och *begrepp* förs samman framträder en 'gestaltning'³⁵⁵ d.v.s. uttolkat mönster. Gestaltningen tillför förståelse om den ursprungliga grundformen.³⁵⁶ Exempelvis sammanförs begreppet 'tidslighet' med Heideggers begrepp 'ursprunglig tid' och reflekteras mot 'pur tid'. Det uttolkade mönstret är: Tidslighet är 'ursprunglig tid' och grundfenomenet är 'pur tid'.

Det andra steget är den 'stratigrafiska undersökningen', med vilket avses den avtäckande tolkningen. Denna tar sin början utifrån enskilda kontext (single-context)³⁵⁷ med andra ord varje filosofers tidsteori uttolkas först skilt för sig. Så som exempelvis Heideggers teori om *tillvarons tid* där begreppen 'urtid' relateras till 'varat' och 'tidsspann' till 'daterbarhet'³⁵⁸.

Under detta utforskande steg friläggs också förändringar i filosofernas tidsteorier i relation till olika historiska tidsperioder.³⁵⁹ Avsikten är att söka stöd för Langers³⁶⁰ tanke om hur grundbegrepp och värden genom omdaning kan förmedla en förändrad tonart under olika epoker. Den språkliga och historiska tonart som framträder i Augustinus tidsteori åtskiljer sig från de övriga tidsteorierna genom hans självanalytiska och lovprisande språk. Därför är avgränsandet av betydelseområdet en central utgångspunkt. Det sker dels genom att bli förtrogen med Augustinus skildring av hur han kommer till insikt om det andliga och dels genom att avgränsa texten till tidens rymd och till evighet. Det är en alltför uppfordrande uppgift att återge uttolkningens tankemönster.

³⁵⁴ Se avsnittet Innanför forskarljusets cirkel.

³⁵⁵ *Morfosis* (grek.) betyder gestaltning.

³⁵⁶ De Laet (1958, 55–56).

³⁵⁷ Larsson (2004, 8, 12).

³⁵⁸ Uttolkningen har fokuserat vararegionerna (alldaglighet, historiskhet, inomtidslighet, förväntandet) och varamodus (så som ögonblickets blick), samt språkets uttryckta tidslighet.

³⁵⁹ De Laet (1958, 64–65).

³⁶⁰ Langer (1957).

Men för att i någon mån belysa detta ges exempel på citat och uttolkning.

Citat: "Vem var jag, hurdan var jag? (...) var hade min fria vilja varit under alla dessa år; från vilket djup och hemligt gömsle hade den på ett ögonblick kallats fram" (Augustinus 2003, 70). Uttolkning 1: förnimmelse av evighet som får människan att rannsaka sig själv. Citat: "(...) vårt hjärta är oroligt tills det finner vila i dig" (Augustinus 2003, 41). "Där är livet visheten, genom vilket allt detta blir till, både det som var och det som skall komma, men själv blir det inte till utan är sådan den var, och sådan skall den alltid vara. Nej, snarare finns det i den inte något var och skall vara endast ett är – ty var och skall vara finns inte i evigheten" (Augustinus, 2003, 222). Uttolkning 2: den drivna människans ofullständighet och livets heliggörande utgångspunkt mot det eviga.

Det tredje steget bildar en sammanfattad uttolkad helhet.³⁶¹ För att åstadkomma en hermeneutisk gestaltning av teorifragmenten görs en syntetisering, som har formen av betydelseurum. Denna har i strukturell mening likhet med det Foucault benämner utsägelsefält.³⁶²

Här är det Gadamer³⁶³ hermeneutiska tänkande som har inspirerat till tolkningen. Texttolkandet utförs genom betydelseurummet som ett meningsfält av begreppsliga meningssammanhang. Tolknings- och förståelsesyntetiseringen bildar en tredelad helhet som indelas a) i den historiska sfären, b) i den språkliga sfären och c) i den estetiska sfären.

Den *historiska sfären* åskådliggör traditionen, traderandet och dess tidliga grund. I den *språkliga sfären* betonas både språkets universella karaktär och språket som det centrum där människan ger uttryck för sin grundläggande tillhörighet med världen. Det är genom den språkliga sfärens uttryck som människan förklarar tidens innebörd och skepnad. Genom den *estetiska sfären* framträder de beständiga värden som ge-

³⁶¹ Denna uttolkade helhet kommer att presenteras i tabellform.

³⁶² Foucault, (2002 [1969], 78) använder ordet *utsägelsefält* i betydelsen "knippen av förhållanden som utgör ett system för begrepps bildning". *Utsägelsefält* kan också tolkas beskriva ett kunskapsarkeologiskt avgränsat meningsfält, varifrån olika begreppsliga meningssammanhang framträder.

³⁶³ Gadamer (1988, 108–111, 1997, 144–145, 154, 195–213, 1998, 108–111).

nomsyrar människans tänkande och uttrycks i det sköna och sanningslikas upplysande gestaltning.³⁶⁴

*Steg*et där *fynden sammanbinds* innebär att de fynd som framstiger under tolkningsprocessen binds samman till en hermeneutisk förståelsehorisont. 'Metodens' betydelse tonas ned.³⁶⁵ Den hermeneutiska spiralens tolknings- och förståelserörelse gör att utforskandet inte nödvändigtvis följer en fast tolkningsram, men de utstakade stegen vägleder forskaren i sökandet och då slutsatser formuleras.³⁶⁶

Ett exempel på reflekterande mellansteg är den "spelande dialog"³⁶⁷ som förts mellan valda teorifragment och vårdandets meningssammanhang³⁶⁸. Den slutliga sammanfattningen är resultat av tåligt utforskande. Samtidigt lämnar forskaren en öppning till kommande kompletterande "utgrävningar" och upptäckter.³⁶⁹

Tolkning av patienters texter

I den fjärde delstudien är upptäckandets sikte riktat på att genom tolkning och förståelse av texter fördjupa kunskap om *patientens gestaltning av tiden*, så som den framträder i litterära patientberättelser.³⁷⁰ Valet att

³⁶⁴ a.a.

³⁶⁵ 'Metod' kan därigenom metaforiskt tydas som "byggverkets uppbyggande struktur". När byggnaden är klar är det "boendet" och inte omgärdande ställningar som är det väsentliga.

³⁶⁶ Sivonen (2000, 31).

³⁶⁷ Uttrycket är lånat av Gadamer (1998).

³⁶⁸ Eriksson (1990b) betonar att den systematiska vårdvetenskapen har som uppgift att utforska och reflektera vårdandets meningssammanhang. *Meningssammanhang* innebär här att frågan om mening förs samman med frågan om sammanhang. Enligt Nygren (1982) avser begreppet det totalsammanhang till vilket vetenskapens grundförutsättningar och grundmotiv refererar. Meningssammanhanget bildar den bärande strukturen, den helhet mot vilken vårdvetenskapens satser om vårdandet skall förstås.

³⁶⁹ De Laet (1958, 74–77).

³⁷⁰ Sökningen av litteraturen inleddes med sökorden *sjukdomstid*, (egen) *skildring*, *dagbok*. Den gjordes med hjälp av både allmänna- och universitetsbiblioteks databaser. Dessa sökningar visade på 11 böcker varav tre utslöts redan vid den första bedömningen. Vid genomgången av de åtta återstående utvaldes fyra med motiveringen att

uttolka patienters litterära dagboksskildringar av sin sjukdomstid gjordes med avsikten att därigenom kunna nå fördjupad förståelse av patientens upplevelser av tiden, och att söka mönster av tiden genom rörelsen mellan hälsa och lidande. Berättelserna är publicerade i bokform³⁷¹, vilket ger belägg för att dessa är avsedda att läsas utan förbehåll, trots att några textavsnitt innehåller djupt personliga tankar. De utvalda patienterna, tre kvinnor och en man, skildrar hur de upplever sjukdomstiden inom olika vårdkontext. "Kraschen" är en skildring av ett långvarigt lidande inom psykiatriskt vårdkontext. "Dans i mitt mörka rum" skildrar lidandet som träder fram då patienten insjuknar i hjärncancer. "Hjärta med smärta" skildrar tiden före, under och efter kranskärlsoperation. "Ro utan åror" skildrar hur det är att vara patient och lida av den neurologiska sjukdomen amyotrofisk lateralskleros under levnadens sista år. Då upplevelser nedtecknas i dagbokens kronologiska form bildar berättelsen en nu-reflektion. Genom att uttrycksformen för texterna är narrativ³⁷² bildas berättelsens två tidsdimensioner, den kronologiska och den icke-kronologiska tidens berättelser. Detta innebär att dagbokens berättelse återger en *kronologisk tidsdimension* genom den "bestämning" som ger en bestämd "plats i tiden" åt betydelsefulla händelser.³⁷³

Den *icke-kronologiska tidsdimensionen* framstår i den narrativa berättelsen genom det förflutnas återupplevelse eller då människan försöker förstå förändring i vardagsvärld och livsvillkor. Anteckningarna i dagböckerna berättar också om levnadsöden, och i den meningen kan antas att dagboksberättelsens ändamål är likartat med livsberättelsens, d.v.s. att

de utgör "skildringar av upplevelser under sjukdomstid". Informanterna är inte författare till sitt yrke (då dagboken skrevs). Professionella författares berättelser har uteslutits t.ex. den amerikanska författarinnan French (1998), vars bok är skriven i dagboksform under den tid då hon vårdas för cancer. Likaså exkluderades makarna Feldt & v Otters (2003) berättelse om hur de under ett års tid upplevde vården av cancer, eftersom boken är skriven utifrån ett dialogperspektiv mellan patient och anhörig.

³⁷¹ Kraschen skriven av Lindberg (1996) 194 sidor; Dans i mitt mörka rum har skrivits av Essén (2002) 124 sidor; Hjärta med smärta. En bok om livet före, under och efter kranskärlsoperation författad av Lodén (2002) 192 sidor; Ro utan åror. En bok om livet och döden är skriven av Lindqvist (2004) 233 sidor. Författarna omnämner sina familjerelationer och att de är i s.k. arbetsför ålder.

³⁷² Narrativ av lat. *narrō*, 'berätta' och *gnarus*, 'vetande'.

³⁷³ Skott (2004, 9–11, 22).

binda samman den egna identiteten med möjligheten att se det tidsliga skeendet utifrån olika aspekter.³⁷⁴ Tolkningen av texterna följer en *framvaskande mönstertolkande rörelse*. Tolkningen bildar tre steg och en explorativ tematisering av betydelseområdet som ett meningsfält av begreppsliga meningssammanhang.

Det första steget är att textfragment, som uttrycker patienternas upplevelser av tiden eller synen på tiden i vården vaskas fram genom läsningsprocessen. Läsningsprocessens mönsterspårande utgår från den avgränsande huvudfrågan: Hur gestaltar den lidande människan tiden i vårdandet?

Det andra steget är en hermeneutisk dialogrörelse som fördjupar forskningstemat. Dialogrörelsen framträder mellan det framtolkade kunskapsstoffet och hälsodimensionens "livgivande tid" och lidandedimensionens "tid som begränsar". Därigenom bildar patienternas textfragment ett tolkat mönster. Avsikten är att genom dagböckernas syntetiserade sammanfattade tolkning visa hur patientens upplevelser tillför tiden olika betydelser.

Det tredje steget är att genom sammanbindning med tiden i relation till rörelsen mellan hälsa och lidande söka innebörder och meningssammanhang som belyser patientens, eller med andra ord den lidande människans, existentiella gestaltning. Med "existentiell gestaltning" avses här de mönster som gestaltar människans 'vara' och 'vardande'.

Avhandlingens forskningsgång har här presenterats som påföljande steg. Det bör dock påpekas att den hermeneutiska forskningens spiralrörelse inte följer strikta steg utan förutsätter lyhördhet och följsamhet för materialets framträdande sammansättning som delar och helhet

³⁷⁴ a.a.

HUVUDDAVSNITT III. RESULTAT.

"Ridån öppnas i okänd stund"³⁷⁵

7. STUDIERNAS FYND

Studie I. Begreppet 'tid'

Denna studie bildar en helhet genom presentation av a) den inledande etymologiska undersökningens fynd, b) en genom ordboksgenomgången framstigande semantisk synonymtablå, c) diskriminationsanalysens framträdande betydelsedimensioner och framgestaltade diskriminationsparadigm, d) sammanfattning av den begreppsliga bilden.

Etymologiskt härstammar 'tid' från fornnordiskans *tið*, vilket här anknyter till betydelsen *tidevatten*. Denna betydelse härstammar från forntiden då en naturlig tidsbedömning gjordes genom observation av ebb och flod.³⁷⁶ Tidvattnets betydelse framträder också i anglosaxernas *tīd* och det engelska *tide*. Det danska *tid* härstammar från fornsaxiska eller fornlågtyska *tīd*. Det fornsvenska *Þin och tiÞ*, samt det fornnordiska ursprunget i *Þann* anses av etymologer hänvisa till att tid uppfattats som ett maskulint ord. Tydligt är detta inte den ursprungliga betydelsen, utan visar på inverkan från det fornsvenska *annan, Þan, tima, dagh*.³⁷⁷ Fornhögtyska *zīt, zīdh* finns som historisk påminnelse i det tyska ordet 'zeit'. Germanska *tīði* och likaså *tīÞa* används i svenskan i betydelsen 'tidig' och det ålderdomligare 'tida'. Det fornsvenska ordet *tida* har också använts i betydelsen 'ofta'. *Ti* är en ålderdomlig, förkortad ordform i betydelsen 'ålder' och 'tid'. *Timme* utgör en parallellbildning. *Ti* kan eventuellt utgöra en avledning av *dî-to*. Roten *dî*, är sannolikt den samma som avledningen i forngrekiska *daíomai*, vilket har betydelse-

³⁷⁵ Citat Colliander (1971, 64).

³⁷⁶ Mellan ebb och flod förflyter sex timmar och tolv minuter. Inom den fornisländska tidräkningen användes beräkning av timmar enligt *attir*. En *attir* antogs motsvara tre timmar. I förhållande till ebb och flod var denna beräkning otillförlitlig eftersom man inte beaktade variationer enligt polhöjd och årstid, vilket gjorde att två *attir* (ca sex timmar) gav avvikelser på upp till sju timmar. (Beckman, 1934.)

³⁷⁷ Hellquist (1939, 1970).

sen 'delar'. Denna kommer från sanskrits *dāyat* i betydelsen 'utdelar', 'avdelning', 'avsnitt' med flera betydelseanalogier, t.ex. isländska *hrið*, 'stund', och grekiska *krisis*, som hänvisar till (s)*kri*, 'dela', 'klyva'. Liknande betydelsebildningar framträder mellan svenska *skede* och gotiska *skaidan* också i betydelsen 'klyva'. Latinets *tempus* (tid), kan hänföras till ljudbildningen *temp*, 'spänna', 'tänja', vilket också träder fram i t.ex. litauerns *tan*, 'tid' och *tends* i betydelsen 'tänja'. Det fornsvenska *tīþ* (*tidhir*) hänvisar även till gudstjänsttid och 'tidegård' i betydelsen offentlig gudstjänst.³⁷⁸ 'Reningstid' har använts i stället för menstruation. 'Tidan' hänvisar till 'hända' vars nyare bildning 'tidning' används om underrättelse och nyhet. 'Tidende' som likaså använts om nyheter finner vi i det danska ordet för tidning.³⁷⁹

Ordet tid finner vi i uttryck som: *förrän tider är.. i sinom tid... i rättan tid*.³⁸⁰ Eftersom tid i betydelsen 'evighet' förefaller intressant ur vårdvetenskapligt andligt perspektiv utfördes en etymologisk utredning på *evighet*. Hellquists³⁸¹ etymologiska ordböcker saknar en sådan utredning. Däremot finns *evig* och *evinnerlig* med bindning till 'sannerligen' upptecknade. I Dahlgren³⁸² framträder *eviglīga* (adverb av *evigt*) med bindning till det äldre ordet *Toewiglich*.

Delstudiens inledande etymologiska utredning visar att *tid* inte uppfattas som ett fristående element, utan som en integrerad del i människans och naturens levande processer. Den naturliga tidsrytmens växling beskrivs med hjälp av ebb och flod. Tidsbegreppets förankring till "tidpunkt" kan skönjas genom naturens timvinkel. Denna synkroniseras oberoende av hur människan beräknar tiden. (Jfr bittida, tida, timme). Den fornsvenska etymologin visar att människan utförde sina sysslor "tida" och orienterade sig i tidens förlopp genom att följa en viss återkommande ordning och rytm, t.ex. månens växande gestalt och synlighetstid, samt kvinnans månatliga 'reningstid'. Sanskrits *dāyat*, som etymologiskt betecknar "uppdelad tid", kan tolkas utgöra roten till engelska *day* (dag). Latinets *tempus* med bindning till *temp*; tänja, spän-

³⁷⁸ Hellquist (1939, 1970).

³⁷⁹ Dahlgren (1914).

³⁸⁰ Hellquist (1939, 1970).

³⁸¹ a.a.

³⁸² Dahlgren (1914).

na och fornnordiska ursprunget *Þann* kan tolkas utgöra bindningar till ordet "tidsspann", med andra ord tid som överspänner ett visst skede (jfr gotiska *skaidan*, klyva). Tidsbegreppets anknytning till *tempus* kan tolkas reflektera tidens rörelse som spännvidd genom den "tänjbara" tidens utsträckning.

Delstudiens andra steg innebär genomförandet av den semantiska analysen. Den inleds genom att uppgöra en *synonymtablå* (Bilaga 2a), som uppvisar både kvantitativa och kvalitativa synonymer.³⁸³ I förhållande till huvudordet 'tid' är de mest framträdande synonymerna: 'period' (tidsperiod) och 'tidpunkt', därefter följer 'skede' 'tidsrymd', 'tidsålder' och 'tillfälle'. De mera sällan förekommande synonymerna till 'tid' är: 'epok', 'konjunktur', 'klockslag', 'ögonblick', 'andrum', 'frist', 'ledighet', 'utsikt' samt 'möjlighet'. Trots att synonymtablån uppvisar att vissa synonymers bindningar kan anses vara svaga, t.ex. mellan 'tid' och 'möjlighet', tas de med i den fortsatta tolkningen. Detta motiveras med att synonymerna tolkas som kvaliteter av betydelse utifrån det vårdvetenskapliga perspektivet och att de utgör medlemmar i den begreppsfamilj som diskriminationsparadigmet uppvisar. Dessa synonymer kan också tolkas som en intressant utvidgning av det semantiska fältet.³⁸⁴ 'Ledighet' medtas för att bl.a. söka bindning till betydelsen 'vila' och bindning till 'tid som frist', vilka kan tydas tillföra utvidgning mot tid i en vårdande betydelse. 'Utsikt' tas med för att undersöka bindning till 'hopp' och 'framtid'. Att 'möjlighet' medtas motiveras med att därigenom söks tidens bindning till det 'tänkbara' och 'framtida'.

Tolkningen av de betydelseförändringar som begreppet 'tid' genomgått under årens lopp kan utgående från synonymtablån sammanfattas enligt följande. I Dalins ordbok från 1853 finner vi synonymer som kan tolkas uttrycka den naturliga, cykliska tidsuppfattningen genom 'tidvatten' som också hänvisar till begreppets fornisländska och fornnordiska härstamning. Den månatliga cirkelns tid framträder också i 'qvinnors tid' (månadsrening). Dessa synonymer finns också medtagna år 1964 i Östergrens ordbok för att sedan försvinna. Uppfattningen om 'tid' som cykliskt återkommande rörelse kan skönjas i 'tidevarv', vilket finns i ordböcker från slutet av 1950-talet fram till mitten av 1990-talet.

³⁸³ Koort (1975).

³⁸⁴ Detta förfarande bestyrks av Koort (1975).

Under 1950-talet uppträder också synonymer som hänvisar till uppfattningen om 'tid' i betydelsen 'tidsrymd'. Dessa kan indelas i kronologiska förlopp t.ex. 'period', 'tidpunkt', 'tidsavsnitt', 'livstid' och bl.a. attributet 'uppmätt tid'. Den periodiskt uppmätta tiden framträder t.ex. i sportmatchernas tidsperiod och telefonsamtalens längd på tre minuter. Tidsuppfattningen om indelning av tid i delar eller sekvenser framträder också i de synonymer som finns i 1960-talets ordböcker, t.ex. 'skede', 'epok', 'stund' och 'fas'. 'Tempus' kan tolkas vara uttryck för tånjande och spänd tid, vilket tyder på skillnader i tidsrytmens takt och hastighet. Genom ordbokssökningen och tolkningen av synonymtabläer urskiljs hur betydelseförändringar uppträder. 'Klockslag' finner man i Dalins ordbok 1850 med dess synonym 'timslag' (av tornur eller kyrkklocka). Klockslag som 'slag', vilket anger en viss timme eller halvtimme uppträder i ordböcker från 1920. Begreppsattributet 'uppmätt tid' anträffas i tre ordböcker under tiden mellan 1958 och 1991. I mitten på 1960-talet förekommer synonymer som återspeglar uppfattningen om begreppet 'tid', som tekniskt registrerbart 'klockslag'. 'Klockslag' tillsammans med synonymerna 'på slaget', 'punktligt', 'precis', 'prompt', 'moment' samt 'deadline' uppträder i mitten på 1970-talet.

Uppfattningen om begreppet 'tid' som rörelse kan tolkas genom 'tidsrytm' i förhållande till aktivitet och vila. En annorlunda rörlighet i relation till tidsbegreppet kan uttolkas i synonymen 'konjunktur' som kan tydas återspegla marknadssamhällets tidsuppfattning. 'Konjunktur' uppträder 1964 och finns ännu i ordböcker på 1990-talet. En liknande synonym är 'affärsläge' som framträder i början på 1990-talet. Uttryck för vila i 'tidsrytmens' rörelse uppträder genom synonymerna 'ledighet' eller 'ledig tid' och 'frist' som träder fram i slutet på 1950-talet och mitten av 1960-talet.

Synonymen 'andrum' uppträder senare, i ordboken från år 1992. Synonymerna 'livstid', 'levnadstid' och 'levnadsperiod', som kan tydas hänvisa till människans levnadsålder framträder i Östergrens ordböcker 1961 och 1981 varefter de försvinner. Likaså kan noteras att 'datum' framträder i ordböcker från 1975 och från 1995. Intressant är även att se hur likartade synonymer framträder och försvinner, t.ex. synonymen 'samtid' som finns i ordböcker under tiden 1964–1987 och därefter försvinner, men i stället uppträder synonymen 'samtidigt' 1991–1999. I Östergrens ordbok från år 1964 finner man kontextsynonymerna 'läkningstid' och inkubationstid', 'beredelsetid' och 'ödesstund'.

Diskriminationsanalysen (Bilaga 2b) där de utvalda synonymerna 'andrum', 'epok', 'frist', 'klockslag', 'konjunktur', 'ledighet', 'möjlighet', 'period', 'skede', 'tidpunkt', 'tid(s)rymd', 'tidsålder', 'tillfälle', 'utsikt' och 'ögonblick' medtas avspeglar att ordboks författarna är oeniga om begreppets innebörd. Därför utförs en bestämning enligt tanken om meningsbärande synonymer med det valda teoretiska perspektivet som utgångspunkt.³⁸⁵ Genom diskriminationsparadigmet (Figur 4) framträder betydelsedimensioner, som bestyrks av angivna huvudord, med andra ord de femton synonymer som utvalts.

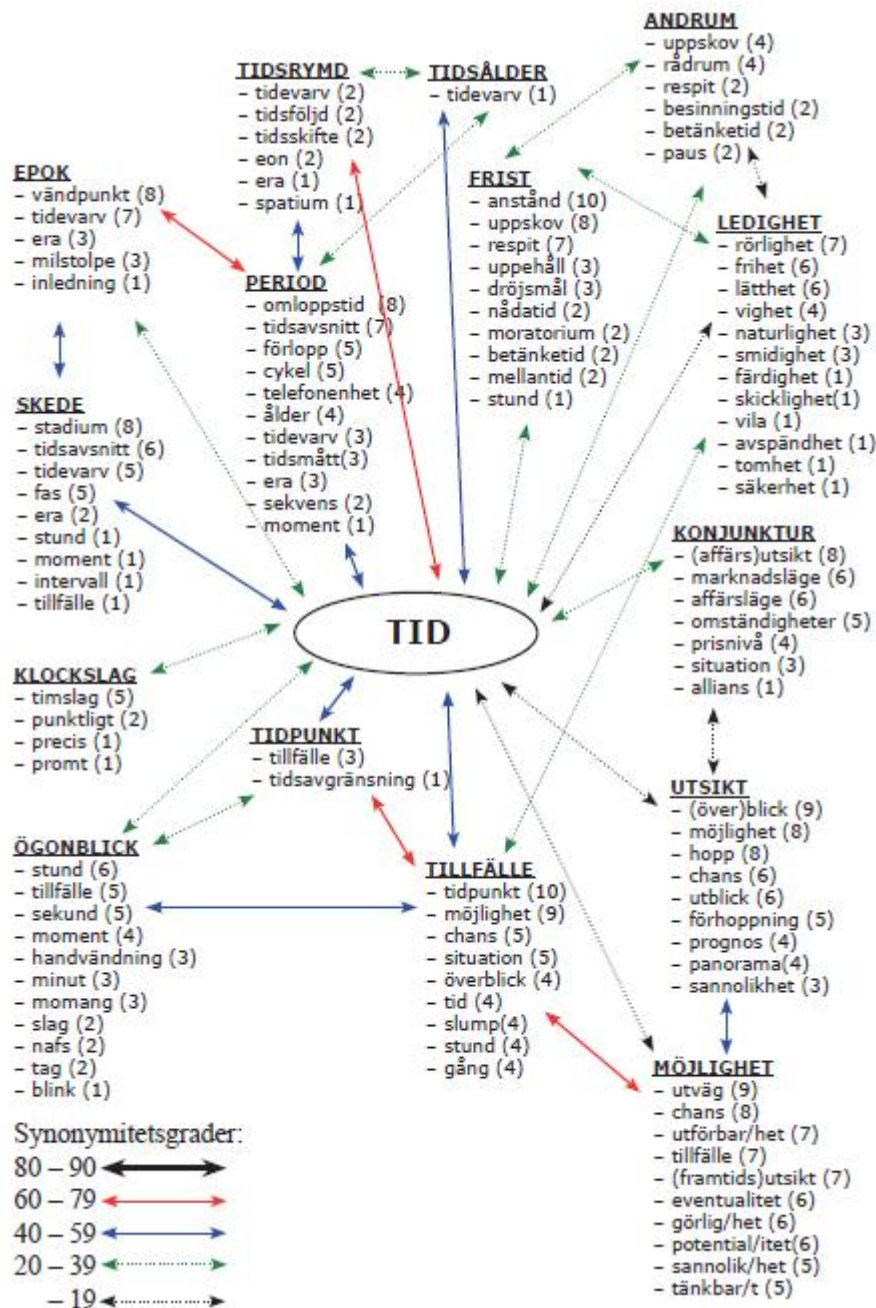
Vårdforskare³⁸⁶ framhåller betydelsen av att beakta även synonymer som har färre bindningar som huvudord, eftersom de kan anses vara meningsbärande ur ett vårdvetenskapligt perspektiv. Vid tolkningen ligger betoningen inte på kvantitativa aspekter, utan uppenbarandet av ordens betydelse och innebörd, vilket innebär att de lägre synonymitetetsgraderna även finns medtagna i diskriminationsparadigmet.

I den uppställning som diskriminationsparadigmet utgör bildas ett mönster genom fokus på 'tid' som omges av femton huvudord (d.v.s. 'andrum', 'epok', 'frist', 'klockslag', 'konjunktur', 'ledighet', 'möjlighet', 'period', 'skede', 'tidpunkt', 'tid(s)rymd', 'tidsålder', 'tillfälle', 'utsikt' och 'ögonblick'). Under huvudordet finns dess synonymer angivna listade enligt kvantitativt framträdande.

Huvudordens betydelsedimensioner har gjorts läsbara genom den schematiska uppställningen. Synonymitetens riktning mellan huvudorden anges med hjälp av pilar. Synonymitetetsgraden framträder genom pilarnas olika styrkebeteckning.

³⁸⁵ Eriksson & Herberts (1993).

³⁸⁶ Kasén (1994); Näden & Eriksson (2003); Sivonen (2000).

Figur 4. Diskriminationsparadigm över 'tid'. (Linjerna betecknar synonymernas synonymitetsgrader).

Ur *diskriminationsparadigmet* framträder fyra betydelsedimensioner: *tid som tidsrymd*, *tid som tidpunkt*, *tid som frist* och *tid som möjlighet*. Betydelsedimensionen '*tid som tidsrymd*' väljs för att den anspelar på tidens rymd. *Tid som tidpunkt* väljs för att betydelsedimensionen reflekterar tidpunktstid, tillfälle och ögonblicket. *Betydelsedimensionen tid som frist* uttrycker både rörlighet och vila. *Tid som möjlighet* är en betydelsedimension som avspeglar framtid och dess potential.

För att läsaren lättare kan ta del av presentationen av dessa betydelsedimensioner och framträdande huvudord tillämpas fet stil för betydelsedimensioner och understreckning för huvudord. Det huvudord som återfinns i betydelsedimensionens benämning upprepas ej.

Inom betydelsedimensionen *tid som tidsrymd* framträder huvudorden period, (kvaliteter t.ex. 'förlopp', 'cykel', 'sekvens'), skede (kvaliteter t.ex. 'stadium', 'fas', 'era') och epok (kvaliteter t.ex. 'vändpunkt', 'era', 'inledning') tidsålder (kvalitet t.ex. 'tidevarv'). Inom betydelsedimensionen *tid som tidpunkt* finns huvudorden klockslag (kvaliteter t.ex. 'punktligt', 'precis') och ögonblick (kvaliteter t.ex. 'stund', 'moment'). Betydelsedimensionen *tid som möjlighet*, innehåller huvudorden tillfälle (kvaliteter t.ex. 'situation', 'stund', 'slump') framtidsutsikt (kvaliteter t.ex. 'överblick', 'förhoppning', 'framtidshopp') utförbar, (kvaliteter t.ex. '(framtids)utsikt', 'görlig', 'potential', 'sannolik'), chans (kvaliteter t.ex. 'sannolikhet', 'hopp', 'utväg'). I betydelsedimensionen *tid som frist* ingår huvudorden ledighet (kvaliteter t.ex. 'rörlighet', 'frihet', 'lätthet', 'vighet', 'naturlighet', 'vila'), andrum (kvaliteter t.ex. 'tillfälle', 'uppskov', 'respit', 'paus').

Vid tolkning av diskriminationsparadigmet över 'tid' träder de tre tidsdimensionerna nuet, förgången tid och framtid fram. Dimensionen 'det förgångna' framträder tydligast i betydelsedimensionen *tid som tidsrymd*. Dimensionen *tid som 'nuet'* träder fram i betydelsedimensionen *tid som tidpunkt*. Dimensionen 'framtid' framstår i betydelsedimensionen *tid som möjlighet*.

Framstigande bild av begreppet

En sammanfattande tolkning av den etymologiska och semantiska utredningen gestaltar följande helhet. Den språkliga innebörden av 'tid'

kan ses i förhållande till människans föreställningsvärld. Enligt den ursprungliga och primära betydelsen härstammar 'tid' från det cykliska förlopp som kan observeras genom tidvattnets rörelse. Betydelsedimensionen *tid som tidsrymd* kan hänföras till människans uppfattning om tiden som sträckande sig utöver den fysiska verklighetens värld. Tid som *tidsrymd* gestaltar också den uppdelade, kluvna tiden som bildar tidskedjor i form av 'tidevarv' och 'tidskiften'. Ordböckerna visar på ett tidsbegrepp som kan förstås som på varandra följande tidsavsnitt.

Det semantiska fältet lyfter fram begreppet *tidsrymd* som ett bindningsbegrepp till 'epok', 'tidsålder', 'tidevarv', 'skede' och 'period'. Tid som 'klockslag' avspeglar den exakta, konkreta tidspunktsmätande betydelsedimensionen, vilket även framträder genom synonymerna 'punkligt', 'precis' och 'prompt'. 'Klockslag' reflekterar den utmätta tidens obehagliga nyans. I betydelsedimensionen *tid som tidpunkt* ingår också 'tillfälle' som har bindning till "ögonblickets" kategori. Synonymerna 'tillfälle' och 'möjlighet' har begreppsliga bindningar till 'tid'.

Diskriminationsparadigmet gestaltar tidsbegreppets utvidgade betydelsedimension och genom dessa bindningar framträder kategorierna 'aktual' och 'potential'. Kategorin 'potential' i betydelsen "verkande kraft" hänförs till betydelsedimensionen *tid som möjlighet*³⁸⁷ där också synonymerna 'framtidsutsikt', 'förhoppning', 'sannolikhet' och 'görlighet' ingår. Kategorin 'aktual' i betydelsen "tillfällets moment" framträder i betydelsedimensionen *tid som tidpunkt*, tillsammans med synonymer som t.ex. 'stund' och 'ögonblick'. Tolkningen av det semantiska fältet lyfter fram sambandet mellan den aktuella tidpunkten och möjlighetens potential, som kan tolkas referera till de aristoteliska kategorierna. Detta framstår som betydelsefullt ur vårdvetenskapligt perspektiv och kan motivera till att *tid* även studeras utifrån Aristoteles syn på tiden. Inom tidsbegreppets semantiska fält lyftes också betydelsedimensionen *tid som frist* fram. Denna betydelsedimension kan enligt synonymerna t.ex. 'anstånd', 'uppskov', 'avspänd vila', 'frihet' och 'bet-

³⁸⁷ Upptäckten av betydelsedimensionen 'tid som möjlighet' ledde skribenten att vidga förståelsen för begreppet 'möjlighet'. Därför har en synonymtablå, diskriminationsmatrix och ett förenklat diskriminationsparadigm över 'möjlighet' sammanställts. Hänvisning till bilagorna 3a, 3b, 3c.

änketid', tolkas gestalta människans avkoppling från tidskrav genom att "stanna upp".

Genom huvudorden *ledighet* och *andrum* gestaltas den naturliga vilan eller en paus i rörligheten. *Tid som frist* lyfter fram tidsmoment som ger ett tillfälligt uppskov eller andrum. Tid av respit från det som upplevs svårt kan tolkas tillföra känslan av erhållen 'nådatid'.

Den semantiska bestämningen visar att 'tid' kan gestaltas både som idealt och praktiskt begrepp.³⁸⁸ Det *ideala begreppet* framträder bl.a. genom den språkliga värdeledning som relaterar till överblickande akt-samhet om tiden och betydelsedimensionen *tid som möjlighet som framvisar både* framtidsperspektivets förhoppning och sannolikhetens verk-samma kraft (görlighet). Forskningen söker även svar på frågan om tidens 'rymd', vilket hänförs såväl till det ideala som till det transcen-denta.

Därför utförs sökning av eventuella transcendentia betydelser utifrån diskriminationsparadigmet över 'tid'. Betydelsedimensionen 'tid som tidsrymd' visar fram bl.a. betydelserna 'tidevarv', 'eon' och 'spatium'. Det är ett intressant fynd som visar att ordböckerna som skrivits under olika tidsperioder inte ger beskrivning av tid som anknyts till en tran-scendent tidsförståelse. Däremot visar ordboksgenomgången på bety-delsen "tid utan början eller slut", med andra ord oändlig tid. För att söka fördjupning av denna betydelse och klarlägga dess samband med tidens 'rymd' gjordes ordbokssökning i tidigare nämnda utvalda ord-böcker³⁸⁹ på begreppen 'tidlös' och 'oändlighet'. Sökningen sammanfat-tades i synonymtablåer över dessa två begrepp. I bägge synonymtablå-erna framstiger synonymerna 'evig' och 'evighet'. (Bilaga 4, och 5). Där-för görs även en synonymtablå på 'evighet'. (Bilaga 6).

'Tid' som *praktiskt begrepp* framträder inom samtliga betydelsedimen-sioner, t.ex. handling inom en viss *tidsrymd*, utförande i relation till gi-

³⁸⁸ Eriksson (1997, 64).

³⁸⁹ Dalin ordböcker från åren 1850–1953 och 1961; SAOB; Molde (1958); Wessén (1969); Strömberg (1975); Östergrens två utgåvor från 1919–1972 och upplagan från 1981; Strömbergs stora synonymordbok (1975); Alléns svenska ordbok (1987); Johannissons & Ljunggrens svensk handordbok (1991); Norstedts (1992) och Bonniers (1995) ord-böcker, liksom Oreströms svenska ordbok (1999).

ven *tidpunkt*, genomförbarhet inom tid som *möjlig aktual* och den lediga rörlighetens kvalitet som framträder i *fristens* betydelsedimension. Den sammanfattande tolkningen av diskriminationsparadigmet över 'tid' gestaltar ett utvidgat tidsbegrepp. Intressanta är bl.a. idealbegreppets värdeladdning och den bindning som framträder mellan 'tid' och 'möjlighet', d.v.s. i tiden finns den 'sannolika' möjligheten innesluten. Genom betydelsedimensionen *tid som frist* tillförs tidsbegreppet en vårdande klang. Framträdandet av tid som praktiskt begrepp inom de olika betydelsedimensionerna har motiverat till en delstudie av hur den lidande människan upplever tiden.

Sammanfattande kan konstateras att den hermeneutiska spiralrörelsen tillför en ny gestaltning, som framstiger då begreppsbestämningens fynd sammanförs med den förståelsehorisont som bildats genom vårdteoretikers tolkade meningsbärande mönster. Dessa reflekteras mot de tre tidsgestaltningarnivåerna: a) den tidsobjektivistiska nivån, b) den nivå där människans tidsupplevelse fokuseras och c) den nivå där en fördjupad tidsförståelse framträder.

Betydelsedimensionerna 'tid som tidsrymd' och 'tid som tidpunkt' framstår som växelverkande enheter, vilka bildar helheten i vårdens vardagliga meningssammanhang. En naturlig indelning av tiden framträder genom att patienters viltsamma tids- och dygnsrytm betonas i vården. Tid i betydelsen 'tidsrymd' bildar både en vertikal och horisontell utsträckning. Dessa riktningar återspeglar tidens dubbla skepnad, som bildar en dialogisk rörelse mellan å ena sidan det "jordnära" eller det vardagliga och å andra sidan det ideala, vilket uttrycker en strävan mot helighet. I vården bildar tidsrymden ett cykliskt mönster för vårdens tidsramar. Den skiftande tidsföljdens tidsavsnitt bildar olika tillfällen, som framstår som aktuella för val till rätt tidpunkt för vårdhandling.

Betydelsedimensionen 'tid som frist' reflekterar 'fristens' och 'andrummets' hemvist i vården kan tydas utgöra det meningssammanhang där tiden får sitt 'fäste i rummet', vilket tillför utrymme för avspänd 'betänketid'. Tidens rörlighet reflekteras genom det som framstår som 'läkandets' tidsförlopp. Denna rörelse framträder genom tidsrytmens successiva vågrörelse och dygnsrytmens cirkelrörelse. 'Läkandets tidsförlopp' kan antas tillföra den lidande människan en tidsupplevelse av 'helande'. Den fördjupade tidsförståelsen av tid som dynamisk rörelse

förtydligas i 'möjlighetens' betydelsedimension. Tid som vårdande 'nuvarande närvaro' framträder i den överblickande rörelse varigenom 'det vårdande momentet' blir meningsfullt. Genom vårdandet kan urskiljas en öppning för inträdandet i den försonande tidsförståelsens sfär, där den upplåttna 'framtidutsikten' framvisar tid som 'omgestaltat blivande'.

Studie II. Filosofers teorier och tankar om tiden

Det framstår som befogat att presentationen av de utvalda filosofiska tidsteorierna inleds med en introduktion av tanketrender som kan ses utgöra teoriernas bakgrund. På så sätt sker ett friläggande av vissa omgivande tankestrukturer. Filosofernas tankestrukturer bildar framtolkade mönster och efter presentationen av dem sammanfattas de avslutningsvis som *teorifragment*, *begrepp* och *bärande tanke*. Med *begrepp* menas de begrepp som filosofen använder. Med *bärande tanke* menas det innehåll som bildas av *teorifragment* och *begrepp*, vilka skapar ett mönster av ett teoretiskt sammanhang.

Teoriernas bakgrund

Traditionellt har filosofer åtskiljt den matematiska modellen för tiden från den fysiska och upplevda tiden.³⁹⁰ En grund för filosofisk tidsuppfattning uppstod utifrån Kant, som tolkade tiden genom "sinnets åskådning" (d.v.s. medvetandet) och därigenom anknöt tiden till människan.³⁹¹ Den världsbild som Aristoteles företrädde förlorade sin vetenskapliga ställning till följd av den naturvetenskapliga revolutionen på 1600-talet, vilket utmynnade i att en mekanistisk världsbild blev dominerande. Under 1800-talet eftersträvade human- och samhällsvetare att imitera naturvetenskapens vetenskapssyn och till följd av detta utvecklades positivismen. Trenden var att producera "ren vetenskap", fri från metafysiska antaganden. Detta närmelsesätt antogs garantera

³⁹⁰ Enligt den matematiska modellen följer tiden talföljdens linje eller har formen av ett cirkelgående. Andra filosofiska tidsmodeller fokuserar 'den oändliga tiden' och den uppdelade 'tidpunktstiden'.

³⁹¹ Lübcke (2003, 549).

resultat i form av absolut sanning.³⁹² Tonarten³⁹³ i denna tidsanda kan skönjas som en utgångspunkt för Bergsons filosofiska tänkande. *Bergson*³⁹⁴ företräder de filosofer som betonar det humanvetenskapliga perspektivets krav på helhetssyn. Han avspeglar det filosofiska tänkande som Dilthey³⁹⁵ utvecklat, vilket innefattar kritisk inställning till en strukturerad värld där allt är på förhand givet.³⁹⁶ En av Bergsons ambitioner var att göra upp med den positivistiska och naturalistiska vetenskapsdyrkan för att uppbygga en filosofi som betonar den mänskliga intuitiva upplevelsen i ett förlopp av kvalitativa skillnader.³⁹⁷

Hans första verk var *Essai sur les données immédiates de la conscience* 1889; på svenska översatt *Tiden och den fria viljan* (utkom 1899). Bergsons genombrott kom med verket *L'évolution créatrice* (1907); svensk översättning *Den skapande utvecklingen*, som gjorde honom världsberömd. Han tilldelades Nobelpriset i litteratur 1927, vilket han p.g.a. svår sjukdom inte personligen kunde avhämta. Det är de svenska översättningarna som används som källor i avhandlingen, därtill har Bergsons tankar i boken *Intuition och intelligens. Inledning till metafysiken*. (1911) studerats. Då man försöker tränga in i Bergsons text kan det först leda till en missvisande uppfattning om att hans tidsbegrepp företräder ett dualistiskt synsätt. Men när tolkningen fördjupas framträder Bergsons "brobyggartanke" som innebär en strävan mot att överbygga klyftan mel-

³⁹² Dahlberg (1993, 41–44).

³⁹³ Här hänvisas till Langers (1957) tanke om olika tidsperioders förändrade tonarter.

³⁹⁴ Bergson (1859–1941) uppvisade tidigt en säregen begåvning för både språk och matematik. Hans vetenskapliga bana inleddes inom matematiken och därför var han kunnig i den positivistiska argumentationen. Bergson var jude, men mot slutet av sitt liv kände han sig befryndad med kristendomen. Han konverterade däremot inte. I sin skrift eller "testamente" från 1937 skriver han att han sett den ohyggliga våg av antisemitism som är i antågande och vill stå på de förföljdas sida. (Fredlund i Merelau-Ponty, 2004, not 10 s. 9 och s. 201–202).

³⁹⁵ Dilthey, (1833–1911) utvecklade en kunskapsteoretisk grund för humanvetenskaperna utifrån Schleiermachers *Hermeneutik* och *Dialektik*. Dilthey utgick från att ur kunskapsteoretiskt perspektiv betona människans medvetande och i enlighet med detta förstå andra människors medvetna liv. I detta ingår den samtalande, kulturella och historiska livsgemenskapen, vilken bildar grund till förståelsen både för det egna och också andras medvetna liv. (Lübcke, 2003.)

³⁹⁶ Bergson (1928, 39–45).

³⁹⁷ Lübcke (2003).

lan det mekanistiska och det kvalitativa synsättet. Enligt Bergson sker samverkan mellan dessa två synsätt genom `intelligens´ och `intuition´. Till skillnad från Aristoteles tidsbegrepp där grundprincipen är en världsbild som utgår från det orörliga, vilket vidmakthålls av kontinuerlig rörelse, gestaltar Bergson tidsbegreppet utifrån rörlighetens världsbild.³⁹⁸ Bergson menar att i motsats till det orörliga och förstelnade är rörelsen en naturlig utgångspunkt då världsbilden konstrueras. Genom rörelsen framstår en världsbild där "verkligheten" genomgår en ständig nyskapande utveckling, med andra ord det Bergson enligt den franska benämningen uttrycker som *évaluation créatrice*.

Genom *Heidegger* kom tidsbegreppet att få en ny bestämning inom 1900-talets filosofi. I likhet med Bergson företräder Heideggers kunskapssyn den tyska hermeneutiska tradition, vars grund vi finner under 1800-talet i Schleiermachers och Diltheys tänkande. Genom att Heidegger utsågs till Husserls assistent kom fenomenologin att få ett centralt inflytande i hans tänkande, liksom intresset för tidsbegreppet. Det anses vara Husserls tanke om ett specifikt tidsmedvetande³⁹⁹ som inspirerat Heidegger och fick honom att utveckla sitt eget tänkande.

Då Heidegger (1889–1976) skriver de två första delarna av *Sein und Zeit* (som utkom 1926) är han inriktad på att bygga upp en existensfilosofisk fundamental ontologi.⁴⁰⁰ Genom verket i två delar bidrar Heidegger till kunskap om ett epistemologiskt sammanhang med `tiden´ som nyckelbegrepp för att förstå den mänskliga existensen. Detta tänkande lägger en grund för den filosofiska gren som existentialismen utgör.⁴⁰¹ Den svenska översättningen *Varat och tiden I–II* (1992) utgör källa i avhandlingen.

*Merleau-Ponty*⁴⁰² avvisar dualistiska teorier som framhåller skillnader i förhållandet mellan kropp och själ. För honom är människan en sam-

³⁹⁸ Bergson (1911[orig. 1908], 1928 [orig. 1911] och 1992 [orig. 1889]).

³⁹⁹ Husserl använder begreppet *Zeitbewusstsein*.

⁴⁰⁰ Ursprungligen är hans avsikt att skriva ett verk i sex delar. (Lübcke, 2003.)

⁴⁰¹ Birnbaum & Wallenstein (1999, 11–12).

⁴⁰² Merleau-Pontys (1908–1961) argumenterar för en ny förståelse av `beteendet´ med utgångspunkt i experimentell psykologi och fysiologi med inflytande av gestaltteorin. Våren 1939 inträder en förändring i Merleau-Pontys filosofiska tänkande i och med

mansättning eller komposition omhöljd av helheten "kropp", som inte kan reduceras.⁴⁰³ Merleau-Ponty framhåller att människans uppfattning och erfarenhet "sammanknyts i hennes kropp", vilket sker genom att dessa bildar ett inkarnerat medvetande om "att vara i världen".⁴⁰⁴

I vissa avseenden kan *Merleau-Pontys* existensfilosofiska kunskapssyn tolkas ha besläktade drag med den hermeneutiska kunskapssynen. Det framträder genom hans syn på den djupt liggande, 'nedsjunkna medvetenhet', som människan innehar och som inte kan reduceras bort. Likaså anser Merleau-Ponty att människan saknar förmågan att gestalta 'världen' på ett absolut objektivt sätt. Det humanvetenskapliga inslaget i Merleau-Pontys kunskapssyn får ytterligare en stark betoning genom hans syn på "släktskapet" mellan filosofi och estetik, med andra ord konstens uttryckssätt.⁴⁰⁵ Han strävar efter att åskådliggöra tankens uttrycksfullhet genom språket, vilket reflekteras genom hans användande av metaforer och målande allegorier.⁴⁰⁶ Källor som använts är *Phenomenology of Perception* översättning av *Phénoménologie de la perception* som utkom 1945 och *The Visible and the Invisible* den engelska översättningen av *Le Visible et l'Invisible* som blev ofullbordad och utkom postumt 1968 efter hans oväntade död. Dessa kompletteras med *Lovtal till filosofin: Essäer i urval* som utkom 2004.

Källorna som använts då *Lévinas* tidsteori uttolkats är *Tiden och den andre*, svensk översättning av *Le temps et l'autre* som utkom 1948, och *Etik*

att han studerar Husserls texter om fenomenologi, vilket ger betydelsefull inspiration till hans fortsatta teoriutveckling. Hans filosofi och tänkande har präglat den filosofiska diskussion som fördes i Frankrike under 1960–1970-talen, vilket även kom att forma dess uppgörelse med det traditionella tankesättet. (Fredlund, 2004; 12-13; Lübcke, 2003; Merleau-Ponty, 2005; 51, 53-58.)

⁴⁰³ Merleau-Ponty benämner detta "den egna kroppens syntes". (Merleau-Ponty, 2005, 171–177.)

⁴⁰⁴ Merleau-Ponty (2004, 2005).

⁴⁰⁵ T.ex. uttrycks detta genom följande citat: "...the act of expression constitutes a linguistic world and a cultural world, and allows that to fall back into being which was striving to outstrip it. Hence the spoken word, which enjoys available significances as one might enjoy an acquired fortune. From these gains other acts of authentic expression – the writer's, artist's or philosopher's – are made possible." (Merleau-Ponty, 2005, 229.)

⁴⁰⁶ Fredlund (2004, 22).

och oändlighet: (Radio)Samtal med Philippe Nemo översättning av *Éthique et infini: Dialogues avec Philippe Nemo* som utkom 1982. För att man bättre skall förstå Lévinas⁴⁰⁷ tänkande om tiden och den andra⁴⁰⁸ och hans filosofi om den andre⁴⁰⁹, finns det skäl att lyfta fram Parmenides klassiska tanketradition.⁴¹⁰ Denna betonar att människans vara och tankar sammansmälts till ett enskilt subjektivt varande. Lévinas argumenterar emot tanketraditionen eftersom han anser att existensen är multipel i den meningen att människan står i ett relaterande förhållande till andra människor.⁴¹¹ Kritiken är riktad mot det förbiseende och försummande av den andre, som han anser råda inom tanketraditionen. Lévinas utvecklar ett tänkande som överskrider den enskilda människans avhängighet av "ensamhetens ontologiska rot".⁴¹²

Flödande tid

Bergson⁴¹³ utgår från att människan inte förmår gestalta tidens väsen enbart med hjälp av intellekt eller begreppsligt tänkande, därför är *intuition* en förutsättning för att nå förståelse om dess väsen.⁴¹⁴ Tillvaron

⁴⁰⁷ Lévinas (1906–1995) kritiserar traditionella strävanden därför att de försöker finna ett systematiskt sammanhang i verkligheten, d.v.s. ett system utan etik och mänsklighet. (Lübcke, 2003.)

⁴⁰⁸ Texterna i *Le Temps et l'Autre* publicerades första gången 1948. De fyra föredrag från åren 1946–1947, som utgör bokens innehåll avspeglar den brytningstid Lévinas lever i, liksom hans sökande efter nya språkliga uttryck med vilka han kan artikulera ett nytt filosofiskt tänkande. Själv konstaterar Lévinas: I *Le Temps et l'Autre* hade de idéer, som jag idag håller fast vid, ännu inte hittat sitt uttryck; en hel del intuitivt tänkande vilka innebär mera ett utstakande av vägen än att det utgör målet. (Lévinas, 1993, 61.)

⁴⁰⁹ Lévinas använder de franska begreppen 'l'autre' och 'autrui'. Båda översätts med "den andre" enligt följande: 'autrui' som *den andre*, (kursivt) betyder en annan, livslevande människa som står framför mig ansikte mot ansikte; 'l'autre' som den Andre innebär det etiska förhållandet till ett personligt väsen, som visar på det oändliga bortom varat. (Lévinas, 1993, 62 fotnot.)

⁴¹⁰ Atterton, & Calarco (2005, 5–10).

⁴¹¹ Lévinas (1992, 32).

⁴¹² Lévinas (1992, 31).

⁴¹³ Bergson (1992).

⁴¹⁴ Franskans *intuition* kan i vissa filosofiska sammanhang översättas med "åskådning". Men för Bergson är intuitionen ett sätt att erhålla kunskap genom stor an-

gestaltas visserligen genom intellektet, men det är uppenbart att intellektet har sin begränsning, vilket beror på att intellektet utgår från ett tänkande som hänförs till det rumsliga och en mångfald av delar upp-
radade bredvid varandra.⁴¹⁵

Bergson ser tid och rum som två skilda kategorier och att det existerar en radikal skillnad mellan dessa. Han åtskiljer två aspekter, den *rumsliga tiden* och den *rena tiden*. Den första aspekten är ett indirekt tidsperspektiv där gestaltningen sker via "rummets brutna ljus". Den andra aspekten är den *rena tiden*, som framträder genom den fördjupning som intuitionen ger. För människans medvetande tar tiden skepnaden av en ström eller ett *nuflöde*.⁴¹⁶ Detta tidsflöde danar grunden för människans väsen, och en ny helhetsbild av verkligheten framträder genom den integrerade erfarenheten.⁴¹⁷ Den *rena* tidsformen kan förnimmas som det verkliga tidsflödet (*la durée réelle*).⁴¹⁸ Med detta menar Bergson "tidens genuina väsen och fortvaro", som är relaterad till *nuflödet*.⁴¹⁹ Då den linjära, *rumsliga tiden* gestaltas innebär det enligt Bergson främst en åskådning utifrån ett logiskt handlingsperspektiv, som frammanas genom rummets belysande reflektion.

strängning, vilket för oss förbi vårt vanliga sätt att betrakta världen. Begreppet 'intuition' är här ett slags inlevelse i tingen genom vilken vi når sammanförstånd med deras innersta sanning. (Fredlund, fotnot i Merleau-Ponty, 2004, 187–188.)

⁴¹⁵ Bergson (1928, 310–311).

⁴¹⁶ Bergson (1928).

⁴¹⁷ Bergson (1928, 41).

⁴¹⁸ Ordet "*la durée*" har anknytning till "*l'étendue*" (utsträckning). Den svenska översättaren (Algot Ruhe) översätter det med "rumsligheten". Bergson åtskiljer det mänskligt 'mentala', förnimbara och det 'materiella'. Åtskillnaden har sin grund i Descartes distinktion mellan 'tänkande' och 'utbredda substanser', vilket grundar sig på tanken att människans förnimmelse är tidslig, men inte rumslig. Detta kan också hänföras till Kants tänkande. (Bergson, 1992, not 1.)

⁴¹⁹ Franskans *durée* i den mening Bergson avser saknar motsvarighet på svenska. Då Bergson utvecklade sin teori var *durée* ett mindre brukligt ord. Den svenska översättningen av *durée* är 'tillvaro'; 'varaktighet'; 'uthållighet'. Jfr det franska adjektivet *durable* med svenska: 'varaktig', 'hållbar' och verbet *durer* i betydelsen 'vara varaktig/(fort)vara', 'pågå', 'ha bestånd'. Bergson har utvecklat ett tidsbegrepp vars betydelse är mera klangfull och hänvisar till tid som "pågående skapande flödesprocess". Den etablerade översättningen på begreppet "*la durée*" är Ruhes fria översättning "nuflödet" som även bibehålls i detta arbete.

Därigenom beskrivs tiden som en homogen, i följd uppradad kedja av "tid i rad på en linje", vilket skapar föreställningen om en hämmande tidsdimension.⁴²⁰ Bergson ser "linjetiden", som hämmande därför att genom den föreligger risk för att det förflutnas tidsperspektiv blir alltför snävt. Då människan träder ut ur den av rummet belysta tiden upphör det att finnas någon skillnad mellan det närvarande och de föregående tillstånden, d.v.s. tidens varaformer integreras. Tidens nuflöde beskrivs därför som en enhetlig rörelse. Varje *nu* genomträngs av den föregående historiens prägel genom det som utgör "förflutna moment".⁴²¹ Enligt Bergson uppstår en tyngdförnimmelse genom att flödets utsträckning innehåller 'samlad tid'. Med samlad tid menas att nuet bär med sig förfluten, "lagrad" tid och är bärare av den kommande tidens embryo.⁴²² Med metaforens hjälp beskriver Bergson hur människan "fångar in" tiden genom sin förmåga, att i en enda bild uppfånga ett helt synfält där det ingår mångfald. (Detta sker även då man lyssnar på en melodi, vilken berör sinnet och finner genklang hos människan.)

Bergsons gestaltning av tidsbegreppet sker utifrån "kategorierna" kropp, samt själ och ande, vilka ses som motsatser till materia.⁴²³ Han konstaterar, att om inte kroppen har del i nuflödet vore "det kroppsliga minnet" oförklarligt. Det som Bergson benämner "kroppens minne" framträder genom att själens bevarade förnimmelse överförs till kroppen som erinring.

Bergsons uppfattning av förhållandet mellan ande och materia samt mellan själ och kropp är att dessa inte kan reduceras så att människan "skär loss delar från helheten". Detta kan jämföras med hur tiden bidrar till att människans personlighet gror, växer och mognar i en framåtskridande rörelse utan återvändo. Den rörelse som framträder mellan

⁴²⁰ Bergson (1992, 78).

⁴²¹ "Ty vårt nuflöde är icke ett ögonblick som avlöser ett annat ögonblick, då skulle det aldrig finnas annat än nutid, ingen förlängning av det förflutna in i det som pågår, ingen utveckling, ingen konkret varaktighet. Nuflödet är den oavbrutna progressen av det förflutna som gnager på framtiden och sväller, allt medan det strömmar fram. Liksom det förflutna oavslutligt växer, så förvaras det också i det oändliga." (Bergson, 1928, 10.)

⁴²² Bergson (1911, 15, 40, 1992, 98).

⁴²³ Bergson (1928, 1992).

tidsflödet och intuitionen danar tillståndsförändring mot det framtida. Det innebär enligt Bergson att människans medvetenhetstillstånd inte kan isoleras från varandra, utan de framträder som mångfald i det fort-löpande nufödet.⁴²⁴

Den 'rena tiden' utgör avbildning av 'det absoluta'. Detta framträder genom att minnesbilder och det närvarande smälter in i varandra. Därigenom kvarhåller *nuflödet* det förflutnas "tidsförlopp", som ger klang åt nuets närvarande tid. Det är ett *tidsflöde* som bildar 'livskraft'⁴²⁵ vilket kan tolkas som den livgivande kraftens utvidgning.

Tidsförloppets succession binds ihop genom *flödet* och kan liknas vid en klangfigur. Den flödande tidens rytm omdanar tankemönster, och således sker en ständig gestaltning av nya helheter. Tidsflödets nya klangfigurer framträder som förändrade ögonblicksbilder i en omformande rörelse⁴²⁶ mellan "att vara till" och "nydaning".⁴²⁷ Den genuina tidens 'vara' i det omedelbart givna upplevs som ett sammanhang och Bergson betonar att "tidsflödet" ingår i livsflödets rörelse.⁴²⁸ I sin teori har han utvecklat begreppet *livsflöde*, vilket framträder i samklang med begreppet *skapandekraft*. Denna skapandekraft är inte ett skapande ur *intet*, utan en utvidgning och fördjupning av det *livgivande*. Livgivande skapandekraft är förankrad i själva levnaden.

Begreppet *frihet* förknippas av Bergson med 'den fria viljan', vilket svarar mot förmågan och lusten att "präglade tiden genom livets skapelsekraft". Detta relateras till "tidens öppenhet" för människans frihet till

⁴²⁴ Bergson (1992, 57).

⁴²⁵ Bergsons term på franska är *élan vital*.

⁴²⁶ Bergson (1928, 34).

⁴²⁷ "Ju mer vi fördjupa tidens väsen, ju bättre förstå vi att nuflöde betyder uppfinning, formdaning, ett ständigt utarbetande av det absolut nya." (Bergson, 1928, 16.)

⁴²⁸ Bergson (1928, 9).

val.⁴²⁹ Bergson menar att till sitt väsen är livet frihet och att människans "sanna frihet"⁴³⁰ uppenbaras i de etiska valen.⁴³¹

Sammanfattningsvis kan konstateras att enligt Bergsons teori är begreppet *tid* ett ontologiskt begrepp. Det är genom tidsbegreppet *nuflödet* som tidens varaform gestaltas. Det som är *tid* belyses utifrån tidens flöde och sträcker sig utöver den av rummet belysta tidsdimensionen. Tidsflödet inbegriper människan och det som omger henne. Människan förnimmer detta tidsflöde genom *intuition*.

Flödets fortlevande tid kännetecknas av 'tyngdförnimmelse' genom att flödets utsträckning innehåller 'samlad tid', med andra ord både förfluten, 'lagrad' tid och 'bärandet' av den kommande tidens embryo. Det fullkomligt rena tidsflödet framträder när människan överlämnar sig åt *livets skapandeakt*. Bergsons tidsskeende kan gestaltas enligt kategorierna det kroppsliga, själsliga och andliga, vilka integreras i den skapande livsrörelsens klangfigur genom 'vardandets' mångfald av ögonblicksbilder.

Framtolkningen av tidsteorin explicitgör teorifragment⁴³², begrepp och bärande tanke, vilka uppbygger teorin och bildar mönster av ett teoretiskt sammanhang.⁴³³ Den framträdande uppbyggnaden i Bergsons teori om tiden presenteras schematisk i tabell 1.

⁴²⁹ Bergson (1928, 21).

⁴³⁰ Bergson menar att för honom finns inte en *ort för sanningen*, med andra ord en sanningspunkt där den "absoluta" sanningen står att finna. Här framträder samstämmighet med Gadamer (1998) syn på begreppet 'sanning'.

⁴³¹ Det Bergson menar med "sann frihet i de etiska valen" kan belysas med, att då han uppmanades att presentera sin moraluppfattning svarade med ett avböjande. Likaså avböjde han förmåner som "de maktavande" ville ge honom som berömd jude. (Merleau-Ponty, 2004, 202.)

⁴³² Utbrutet stycke eller delar av teoretiska idéer och tankar som bildar en teoretisk tankereflektion i vardande.

⁴³³ I enlighet med Alvesson & Sköldberg (1994) och Føllesdal, Walløe & Elster (2001, 75) tillförs därigenom en kunskapsbildning som upplåter förståelse.

Tabell 1. En schematisk framställning av framtolkade teorifragment, begrepp och bärande tanke i Bergsons teori om tiden.

Teorifragment	Begrepp	Bärande tanke
Tidsbegreppets blottläggs...	<i>Intuition</i>	Nuets omedelbara flöde gestaltas genom <i>intuition</i> .
Genom varandet har människan sitt fäste i en rumslig tidsdimension... Kvantitativ tid: "rummets brutna ljus" ... Kvalitativ tid: "tidens genuina väsen och fortvaro" ...	<i>Den rumsliga tiden</i> <i>Den rena tiden</i>	Rummets tid är handling. Utträde ut ur den av rummet belysta tiden'. Fortvaro-tidens 'tyngdförnimmel-se' framträder genom att flödets utsträckning innehåller 'samlad tid'. 'Samlad tid' är både förfluten, 'lagrad' tid och 'bärandet' av den kommande tidens embryo. Det fullkomligt rena tidsflödet framträder när människan överlämnar sig åt <i>livets skapandeakt</i> .
Nuflödet gestaltar tidens variform... Kroppen har del i nuflödet Själens förnimmelse av nuflödet... Nuflödet danar grunden för människans väsen...	<i>Nuflödet</i> <i>kroppens minne 'erinring'</i> <i>själens intuition</i> <i>skapande akt</i>	Nuflödet är förbundet med den genuina tiden och dess väsen. Genom själens bevarade förnimmelse framträder "kroppens minne". För att människan skall kunna förstå abstraktionerna <i>tid</i> och <i>liv</i> förutsätts att människan förfogar över 'själens intuition' 'Själens intuition' kan gestaltas som tankesprång i en skapande akt hos människan.
En ständig gestaltning av nya helheter...	<i>Tidsförloppets klangfigur</i> <i>ögonblicksbilder</i>	Tidsförloppets succession i <i>flödet</i> binds ihop till klangfigur där rytmen omdanar tankemönster. Klangfigurerna bildas genom ögonblicksbilder.

Tillvarons tid

Heidegger utgår från `varat` som förutsättning för tiden. Detta innebär att han sätter varat i en förstarangställning och tidsbegreppet speglas mot dess horisont. 'Urtiden' är grunden och genom den står varat i relation till tiden.⁴³⁴ Blottläggandet av tiden sker genom tidsspännets *daterbarhet* och *språkets* uttryckta tidslighet. Daterbarhetens grundstruktur som sträckthet (Erstrecktheit)⁴³⁵ finner vi i det utspända 'tidsspännet' som uttrycks med termer som "nu", "den gången" och "sedan".⁴³⁶

Det naturligaste tidsmättet utgörs av den ursprungliga tidsangivelsen, som tillför dygnet dess datering.⁴³⁷ Tidräkningen är en aspekt av tidsligheten som bildat en grund för den traditionella synen på tiden.⁴³⁸ Tidsmätningen tillför en grundläggande förståelse för tillvarons framåtväxande och sker genom tidslighetens daterbarhet.⁴³⁹ Därigenom får den mätbara tiden en påtagligt offentlig prägel, med andra ord 'upplåter' och bekantgör det som i dagligt tal kallas "tid".⁴⁴⁰ Att titta på klockan innebär inte enbart att betrakta uret som verktyg eller "don" utan ett väsentligt "nu-sägande". Nu-sägandet manifesterar sig tillsammans med *förväntandet*.⁴⁴¹

Heideggers särskilda markering framstår i den genom språket uttryckta tidsligheten. Han menar att språkets tidsliga nivåer inte manifesteras i någon bestämd ekstas,⁴⁴² d.v.s. inte såsom 'tillkommelse', 'nuvaro' eller

⁴³⁴ Heidegger (1992a, 44–45).

⁴³⁵ Heidegger (1992b, 214). Uttalandet tolkas så att Heidegger avser "den nödvändiga grundstrukturen" (Lübcke, 2003).

⁴³⁶ Heidegger (1992b, 211, 214).

⁴³⁷ Heidegger (1992b, 218).

⁴³⁸ Heidegger (1992b, 13).

⁴³⁹ Heidegger (1992b, 221).

⁴⁴⁰ Heidegger (1992b, 224).

⁴⁴¹ Heidegger (1992b, 222).

⁴⁴² Heideggers användning av ordet *ekstas* (av lat. *ex-*, utifrån och *stire*, stå) kan tolkas hänvisa till de *existentialer* (grunddrag) som bildar varandets grundstruktur, d.v.s. nödvändiga drag för *existensen*. För Heidegger är 'kategorierna' motsatser till *ekstaser* (Jfr Lübcke, 2003). Enligt Nancy (1998, 30–31) kan den *existens* som Heidegger uttrycker tolkas som ett meningsfullt 'öppnande' av varande utifrån *Dasein* eller inför-

'varighet'. Detta kan tolkas så att språket bildar tidslighetens 'källa', utifrån vilken talet uttrycker och bestämmer det som Heidegger benämner 'tidsangivelsen'.⁴⁴³

För Heidegger är *tidslighet* ett meningsfullt begrepp som han belyser utifrån två aspekter. Det ena är *ursprunglig tid*, som är tillvarons sätt att vara i tiden och den andra aspekten är tidens grundfenomen, *pur nutid*. Liksom tillvaron existerar ändligt är den 'ursprungliga tiden' ändlig. Den *pura* tidsgrunden är förenad med den "oändliga tiden".⁴⁴⁴ Den till människans varande bundna tidsstrukturen i förening med tidslighetens ontologiska struktur utgör grund för *existensen*. Det innebär att varat är förankrad i *tidsligheten*.⁴⁴⁵ Heidegger sammanbinder därigenom frågan om människans vara (*Dasein*) med frågan om tidens struktur. Under tolkningen av de teorifragment som framstiger ur Heideggers teori är det speciellt det kritiska grundelement som hänför sig till *Dasein*, eller 'det ontologiska subjektet' som medfört dilemma.

Tidens ontologi är knuten till varats temporala bestämdhet, vilket framträder genom att tiden bildar en gränsdragning mellan olika 'vararegioner'.⁴⁴⁶ I medvetandet om den ursprungliga tidens modus ingår vararegionens ändliga existens, varat till döden. Tidslighetens stam manifesteras i en dialogisk rörelse mellan människans *tillvaro* och till något eller någon, som *är* i den upplåtna (nu)situationens "*ögonblickets blick*".⁴⁴⁷

Tidslighetens tre "temporala rörelseformer" eller det som enligt Heidegger bildar 'ekstaser' är a) den mot 'tillkommelse' eller den föreliggande tiden, b) den som betecknar 'varighet' i betydelsen den förgångna tiden och c) 'nuvaro', vilken betecknar den närvarande nutidens åter-tillgänglighet genom "självet" eller det som här tolkats innebära

stående. Det kan tydas så, att genom *Dasein* bildas existens tillsammans med andra(s) varande.

⁴⁴³ Heidegger (1992b, 128).

⁴⁴⁴ Heidegger (1992b, 120-122, 233-234, 238).

⁴⁴⁵ Heidegger (1992b, 13).

⁴⁴⁶ Heidegger (1992a, 39).

⁴⁴⁷ Heidegger (1992b, 119).

"människans närvarande i nuet"⁴⁴⁸ De tre 'ekstaserna' bildar en spiral-liknande cirkelrörelse.

Tillvarons⁴⁴⁹ varaformer möjliggörs genom tidsligheten. Den framstår i skepnad av *omsorgsstrukturens helhet*.⁴⁵⁰ För Heidegger är *omsorg* ett övergripande begrepp, som uttrycker människans ombesörjande handlingssätt. I tillvaron som helhet innebär 'omsorgsstrukturen' ett klagörande av existensen i dess ändliga sammanhang. Heidegger menar att begrepp som bl.a. 'död', 'skuld', och 'samvete' ingår i tillvarons egentliga "helvaro".⁴⁵¹

I Heideggers teori om tiden bildar tillvarons 'tidslighet' en betydelse-dimension för 'varandet' eller existensen. Därför framstår det meningsfullt att ge insikt i tidslighetens ursprungliga ontologi med de begrepp Heidegger använder för att uppbygga teorin a)'alldaglighet' b)'historiskhet' c)'inomtidslighet' och d)'förväntandet'.⁴⁵² Dessa begrepp kan även tillföra mening som tillvarons tidsregioner.

Alldaglighet är ett varamodus för tidslighet.⁴⁵³ Ett modus som utgör den genomsnittliga samvarons vara-art och innebär att det är genom alldagligheten som *varat* möjliggörs.⁴⁵⁴ Alldaglighet svarar på frågan "Hur?" i betydelsen tillvägagångssättet för att existera.⁴⁵⁵ I detta ingår också behaget att leva vanemässigt i tillvaron. Alldaglighet är inte något enahanda, utan det finner omväxling i det som varje dag medför. Heideggers uttryck 'tillgänglig tid' är förbunden med alldaglighet.⁴⁵⁶ Genom

⁴⁴⁸ Heidegger (1992b, 118–120).

⁴⁴⁹ Heideggers begrepp *tillvaro* som *alldagliga tillvaro* hänförs av Heidegger till *tillvarons specifika rumslighet*. (Jfr Heidegger, 1992b, 127). Detta visar att Heideggers begrepp *alldaglig tillvaro* kan tolkas som ett integrerat begrepp för *tid* och *rum*, vilket är uttryck för existensens *Dasein*, 'varande där'.

⁴⁵⁰ Heidegger (1992b, 119).

⁴⁵¹ Heidegger (1992b, 171).

⁴⁵² Heidegger (1992b, 125, 130,149).

⁴⁵³ Heidegger (1992a, 75, 1992b, 13).

⁴⁵⁴ Heidegger (1992b, 170).

⁴⁵⁵ Vilket inte skall förstås kalendariskt, således inte de dagar som är summan av tillvarons beskärda levnadstid.

⁴⁵⁶ Heidegger (1992b, 120).

alltidighet får även den pragmatiska tillvaron uttryck, vilket formuleras som att använda och (för)bruka tillvarons tid med *bestyr, ting, don* och *mätinstrument*.⁴⁵⁷ Aspekter av *alldagligt ombesörjande* framträder genom tidsräknadets "tal" och den allmänna tidsförståelsen, "eftersom tillvaron behöver tid, räknar den med tiden".⁴⁵⁸ I tillvarons tidliga sträckning ingår också "vanan". Inom det vanemässiga skeende blir räknandet med tiden vår orientering.⁴⁵⁹

Historiskhet hänförs till tidslighetens ursprung d.v.s. det Heidegger uttrycker som 'ur-språng'.⁴⁶⁰ Tillvaron existerar historiskt genom den tidliga vara-grunden. Det som ligger beslöjat i tidslighetens historia avslöjas av utkastet genom dess grundförfattning och rotfäste. Således har den ontologiska strukturens grund sitt rotfäste i tillvarons historiskhet.⁴⁶¹ Det förgångna kan vara "för handen"⁴⁶² ännu i dag och framträder i egenskap av lämningar. De utgör ett alltjämt närvarande stycke historia. *Härkomst* åsyftar på vardandets historia som binds till tillblivelse och verknings-sammanhang.⁴⁶³ I härkomstens verknings-sammanhang ingår även kultur och andligt liv, vilka utgör traderade arv som ges vidare. Den förborgade grunden för tillvarons historiskhet är det som Heidegger benämner "tilldödenvaron" eller tidslighetens ändlighet.⁴⁶⁴

Inomtidslighet avtäcks genom nuvarandets tidslighet och omsluts av tillvarons helhet. Tillvarons helhet innebär människans varande (*Dasein*).⁴⁶⁵ Det som sträcker sig mellan födelse och död och är det ändliga *livssammanhang* inom vilket tillvaron håller sig. Livssammanhanget

⁴⁵⁷ Heidegger (1992a, 97).

⁴⁵⁸ Heidegger (1992b, 124).

⁴⁵⁹ Heidegger (1992b, 169).

⁴⁶⁰ Heidegger (1002b, 174).

⁴⁶¹ Heidegger (1992b, 175, 177, 194).

⁴⁶² Heidegger (1992b, 179).

⁴⁶³ Heidegger (1992b, 178).

⁴⁶⁴ Heidegger (1992b, 187).

⁴⁶⁵ Enligt humanvetenskapligt synsätt och speciellt ur ett vårdvetenskapligt synsätt tolkas *Dasein* innefatta betydelsen 'människan'.

består av en följd upplevelser inom tiden. Inomtidslighetens *nuvarande* ingår i varat som 'görande' och 'förväntande'.

Heidegger betonar att inom nuvaron utgör *ögonblicket* en verksam in-omtidslig *ekstas*, vilket uttrycks genom att det är tillhands under en (viss) tid. Tillvaron är verklig blott inom nuet och den färdas genom den tidsrymd som finns inom nuets gränser.⁴⁶⁶ Nuvaro finns i 'ögonblicket', men är inte ögonblicklig.⁴⁶⁷ Den egentliga, verkliga upplevelsen är den som är "för handen i det rådande nuet". Det är *nuvarandegöring* (Gegenwärtigen) av det varande som ger insikt om det *närvarande*. Detta sker genom att man förs in i situationen och den görs 'nuvarande'. I *nuvaron* griper man tag i *handlandets* 'omsorg' genom *beslutsamhet* för att gripa tag i och handla.⁴⁶⁸ Genom handlandet kan likgiltigheten förenas med jäktandets beskäftighet.⁴⁶⁹

Förväntandet d.v.s. förväntan eller varat i väntan på det föregående, innebär *bereddvaro*. Att öppna horisonten mot det tillkommande och det framtida.⁴⁷⁰ En form av bereddvarons *inför vad* ingår också i fruktans och ångestens tidsliga konstitution. Med detta menas en fruktan inför något hotfullt som är i antågande och att det fruktande förväntandet grubar sig *inför* något.⁴⁷¹ I förväntandet ingår också möjligheten att bli överraskad av något man är oförberedd på.⁴⁷² Tillvarons alla väsentliga existentiella strukturer framträder genom tillvarons *lyshet* på tidsligheten.⁴⁷³

Heidegger konstaterar: "Tillvaron intar rum".⁴⁷⁴ Det kan uttydas så att 'det rumsliga' utgör en mot *tidsligheten* svarande grundbestämning för tillvaron d.v.s. det tidsliga söker ett fäste i det rumsliga. Här menar

⁴⁶⁶ Heidegger (1992b,172).

⁴⁶⁷ Heidegger (1992b, 131–132).

⁴⁶⁸ Heidegger (1992b,116–117).

⁴⁶⁹ Heidegger (1992b, 135, 140).

⁴⁷⁰ Heidegger (1992b, 130).

⁴⁷¹ Heidegger (1992b, 135–136).

⁴⁷² Heidegger (1992b, 151).

⁴⁷³ Heidegger (1992b, 146).

⁴⁷⁴ Heidegger (1992b, 165).

Heidegger att man inte kan deducera rummet från tiden, därför att från rummet isolerad tid inte existerar som 'pur tid'.⁴⁷⁵ Det som Heidegger benämner "omnejd" kan tydas utgöra rumslig omgivning.⁴⁷⁶ Han menar att tillvaron är existerande i sin värld, och att den ontologiskt har sin grund i tidsligheten. Med stöd av dialektiken nås förståelsen för den ändliga tiden, genom att den reflekteras mot den ändlösa tiden.⁴⁷⁷ Den pura, genuina tiden gestaltas därigenom som ett abstrakt ideal.⁴⁷⁸

Sammanfattande kan framhållas att i Heideggers teori framträder tillvarons tidslighet som två aspekter, oändlig *pur tid* och tillvarons *ursprungliga tid* som hänförs till det ändliga varandets tidslighet. Tillvarons varaformer bildar omsorgsstrukturens helhet. Heidegger fastställer tillvarons tidslighet utifrån begreppen 'historiskhet', 'alldaglighet', 'inomtidslighet' och 'förväntandet'. *Historiskhet* visar på tidslighetens ursprung eller det som Heidegger benämner "ursprång" och som utgör varagrundens rotfäste. *Alldaglighetens* vara-art är förbunden med tidens tillgänglighet och att bruka tillvarons tid. *Inomtidslighet* innesluts av tillvarons helhet och verkningsammanshang. *Förväntandet* är bereddvarandets öppnande mot det tillkommande.

Framtolkade teorifragment, begrepp och bärande tanke i Heideggers teori om tiden presenteras schematiskt i tabell 2.

⁴⁷⁵ Heidegger (1992b, 164).

⁴⁷⁶ Heidegger (1992b, 166).

⁴⁷⁷ Heidegger (1992b, 122).

⁴⁷⁸ Heidegger (1992b, 236–237).

Tabell 2. En schematisk framställning av framtolkade teorifragment, begrepp och bärande tanke i Heideggers teori om tiden.

Teorifragment	Begrepp	Bärande tanke
Genom 'urtiden' står varat i relation till tiden... 'Tidsspannet' uttrycks som "nu", "den gången" och "sedan"... Tiden blottläggs genom <i>daterbarhet</i> och <i>språkets uttryckta tidslighet</i> ...	<i>Urtid</i> <i>varat</i> <i>tidsspann</i> <i>daterbarhet</i> <i>språkets tidslighet</i>	"Urtiden" är grunden för "varat." I det utspända 'tidsspannet' finns daterbarhetens grundstruktur. Daterbarheten ger den mätbara tiden en offentlig prägel. Språket bildar tidslighetens 'källa'.
<i>Tid</i> som förutsättning för existensens varaformer...	<i>Tidslighet</i>	Tidslighet är <i>ursprunglig tid</i> och <i>pur tid</i> är grundfenomenet.
Ändlighet visar på det ursprungliga varandes karaktär...	<i>Ändlighet</i>	Liksom tillvaron existerar ändligt är den 'ursprungliga tiden' ändlig, varat till döden.
Vararegioner och varamodus ekstaser...	<i>Alldaglighet</i> <i>historiskhet</i> <i>inomtidslighet</i> <i>förväntandet</i> <i>ögonblickets blick</i>	Tidslighetens tre "temporala rörelseformer" bildar 'ekstaser', d.v.s. tidsutsträckningar eller varats tidsregioner. De tre 'ekstaserna' bildar en spiralliknande cirkelrörelse av 'varighet' och 'nuvaro' mot 'tillkommelse',.
Tillvaron intar rum...	<i>Omnejd</i>	Rumslighetens tidslighet.

Kroppsligt innesluten tid

Enligt Merleau-Ponty⁴⁷⁹ är det tidsliga medvetandet inneslutet i kroppen. Med detta menas att det är genom och utifrån den kroppsliga hemvisten i världen som människan förstår de lagbundenheter som hänförs till frågor om tid och rum. Människan är en sammansättning eller komposition av 'det temporala', vilket inte kan reduceras.⁴⁸⁰ Därför är människans varande i världen fäst till den kroppsliga hemvistens tidsliga (och rumsliga) bestämning.⁴⁸¹

Då man vill utforska tiden förutsätts ett öppnande av ett tidsperspektiv genom vilket tiden reflekteras mot dess konkreta struktur.⁴⁸² För att kunna *se* det synliga i 'närvaron' med noggrann skärpa måste människan stanna upp och sikta in sitt perspektiv.⁴⁸³ Det är genom det synliga vi försöker *se* det osynliga, men trots två ögon kanaliseras seendet till ett enda 'kyklopiskt synfält'.⁴⁸⁴ Människans sökande sker utifrån den reflekterande hinna som den levda erfarenheten ger. Aspekten *tidsligt medvetande om varat i världen* innebär således en dubbelhet, därför att det är genom det i kroppen varande inre synfältet som upplevelser och känslor erhåller vibrerande ljud och färg.⁴⁸⁵

Merleau-Pontys begrundade reflektion över 'det synliga' och 'icke synliga' omfattar också *tid*. "Den synliga närvaron" framträder inte *i utan utanför* tid och rum, därför att varken före eller efter kan konkurrera med dess synlighet.⁴⁸⁶ Den 'förmärbara' tiden och tid som 'historia' frambär ett gestaltat mönster åt den människa som önskar betrakta det. Det sker genom *det genuina seende (pure vision)* och därigenom öppnas för inträdandet i "seendets akt" (*act of seeing*) där människan är 'delak-

⁴⁷⁹ Merleau-Ponty (1992 [1968], 121, 2005[1945], 161–162).

⁴⁸⁰ Merleau-Ponty (2005[1945], 171–177).

⁴⁸¹ Merleau-Ponty (2005[1945], 161).

⁴⁸² *To analyse time (...) is to gain access, through time, to its concrete structure.* (Merleau-Ponty, 2005[1945], 477.)

⁴⁸³ Merleau-Ponty (1992 [1968], 121–122).

⁴⁸⁴ Merleau-Ponty (1992 [1968], 141).

⁴⁸⁵ Merleau-Ponty (2005[1945], 264–266).

⁴⁸⁶ Merleau-Ponty (1992 [1968], 113).

ting'.⁴⁸⁷ Motsatsen icke-delaktighet innebär "att ingenting vara" (*nothingness*) genom icke-seendets frusenhet.

Människans grunduppfattning om tiden är att den gestaltas likt kontinuerligt flöde, vilket också beskrivs av Bergson och har sin grund i det klassiska grekiska tänkandet utgående från Herakleitos filosofi.⁴⁸⁸ Merleau-Ponty anser att jämförelsen med tid som flod eller flytande substans är begränsande, eftersom flödesrörelsen då relateras till tidens riktning och nuet ses som en successiv följd av det förgångna. Därför är tiden som flödande rörelse inte ett uttryck för successiva händelser, utan utgör en process eller ett skeende, vilket bäst beskrivs genom jämförelse med vattnets volym.

Genom en omfångsrik rörelse förs det nuvarande inte endast framåt av strömmen mot framtiden, utan samtidigt sker också en rörelse mot bottenkiktet där dess volym sjunker mot det förgångna. I denna rörelse är det förgångna underordnat genom att nuet fyller tiden med sin nuvaro. Det förgångna inträder om det passar in och fräschar upp nuet.⁴⁸⁹ Vår upplevelse av *tid* kan därför beskrivas genom *temporalitet* och inte likt ett flöde eller flytande substans eftersom tid inte är en ström av det förgångna.⁴⁹⁰

Temporalitet är enligt Merleau-Ponty⁴⁹¹ ett begrepp som uttrycker tre aspekter på tid: a) den tidsaspekt som framträder som *observerbar*, b) den *inneslutande* tidsaspekten där det förgångna, nuet och det framtida samman knyts, c) den aspekt som är förenad med den kommande tidens *fördoldhet*.⁴⁹²

⁴⁸⁷ "... surprised in the act of seeing, suddenly he becomes one of them..." Merleau-Ponty (1992 [1968], 83.)

⁴⁸⁸ Merleau-Ponty (2005[1945], 478, 488).

⁴⁸⁹ Merleau-Ponty (1992 [1968], 122–123).

⁴⁹⁰ Merleau-Ponty (2005[1945], 476–477).

⁴⁹¹ Merleau-Ponty (2005[1945], 476–503).

⁴⁹² Det uttrycks metaforiskt "...a brooding presence moving to meet him..." (Merleau-Ponty, 2005[1945], 478.) Engelska *brooding* översätts med 'ruvande'. Det metaforiska uttrycket framtolkas här som den kommande tidens fördoldhet.

Det *observerbara* temporala förloppet, som bildar tidens följd jämförs av Merleau-Ponty med en flytande båt som driver med strömmen medan 'observatören' sitter och ser på de observerbara vyer av tidsaspekter som "rullas ut". Vattnets flöde bildar en rörelse mot det fördolda som ruvar vid flodmynningen. Under båten flyter vatten, vilket är samma element som tidigare var snö på berget och just nu framströmmar i flodrörelsen mot flodmynningen. För människan i båten är det observerbara i nuets situation förenat med 'verklig existens'.

En påminnelse om varats tidsliga föränderlighet inträder då människan ser stormens tecken vid horisonten. Denna påminnelse kan ses som en avspiegling av den kommande tidens *fördoldhet*. Den *inneslutna* tidsaspekten finns som befintliga skiftningar och reflexer, d.v.s. i vattenflödet, i det förbiglidande landskapet eller i tecknet på stormens 'ruvande närvaro' vid horisonten.⁴⁹³

Med metaforens "bild" ger Merleau-Ponty belägg för att människans förmåga att överblicka eller "observera" tidens olika varaformer är otillräcklig, därför att tidens temporala karaktär är ständigt föränderlig.⁴⁹⁴ *Temporalitet* kan endast ses som en reflektiv illustration, eftersom tiden inte är en synbar process som människan på ett tillfredsställande sätt kan inregistrera.⁴⁹⁵

Merleau-Pontys betoning av tid som *temporalitet* kan ses utgöra motsats till det stereotypa synsättet att betrakta tiden som formation av sekvenser. För honom är *temporalitet* uttryck för en vital, fräsch rörelse i utstakad riktning, vilken uttrycks i termer av 'före' och 'efter'. Det är genom tidens syntetiserande rörelse, där tiden bär sig själv framöver, som livet tillförs fräschhet.⁴⁹⁶ I den "temporal strömningen" finns den sammanknutna nu-syntesen. På ett djupare plan är *temporalitet* inre kommunikation mellan människan och tidens dynamik. Merleau-Ponty menar att tiden bildar en omknytande temporal syntetisering.

⁴⁹³ Merleau-Ponty (2005[1945], 477-478).

⁴⁹⁴ Merleau-Ponty (2005[1945], 478-479).

⁴⁹⁵ Merleau-Ponty (2005[1945], 488-489).

⁴⁹⁶ Merleau-Ponty (2005[1945], 489-491).

”Gripbar” är tiden för den som *är* i nuet. ”Gripbarheten” kan också uppnås genom seendet, exempelvis genom den utvecklade ”ytans” temporalitet. Det betyder att man exempelvis ser på ett gammalt träbords yta där det som tillhör tidigare liv framträder som spår och härleder känslan av det förgångnas immanens.⁴⁹⁷

Människan förstår tidsmoment som sammanknytningar eller likt ’knopens’⁴⁹⁸ fasta sammanbindning.⁴⁹⁹ I tidens sammanknytning är det förgångna och nuet omslutna i varandra.⁵⁰⁰ Därför stämmer det inte att tid är ett datum för medvetandet’. Man måste precisera och säga att medvetenhet utvecklar och konstituerar tid.⁵⁰¹ Tidsperspektivets intvinnade ’knop’ innehåller temporalitetens skiftande tempo och tonart. Eftersom det som människan erfar och upplever inte kan bilda en harmonisk ’fullständighet’ uppstår ’glipan’ (sprickan), som kan gestaltas likt en skåra eller disharmonisk klangbotten.⁵⁰²

Sammanfattande kan konstateras att Merleau-Pontys tidsteori betonar tiden i förhållande till det som han uttrycker som människans kroppsliga hemvist i världen. Han menar att kroppen är den fästpunkt utifrån vilken människans tidsperspektiv gestaltas. Det observerbara, synbara tidsperspektivet framträder genom tidens ’spår’. Genom det i ’kroppen’ inneslutna tidsperspektivet förnimms tidens väsen. Tidsteorin eftersträvar att belysa frågan om hur tidsförståelse kan frambringas. Enligt Merleau-Ponty erhåller människan tidsförståelse genom *temporalitet*. Den grundläggande tidsförståelsen tillförs genom *temporalitet* och förmedlas av tidens *tempo*, dess *skiftande mönster* och *sammanknytning*. Då *temporalitet* bildar en inre kommunikation mellan människan och tidens dynamik framträder förståelsen för tidens väsen.

Människans varande sammanknyts med nuets skimrande ”nu-seende”. Därigenom bildas den *temporal knopen*, en tidsligt sammanbindande

⁴⁹⁷ Merleau-Ponty (2005[1945], 479–480, 491).

⁴⁹⁸ Det engelska ordet *chiasm* (till svenska översatt ’knop’) framstår som meningsfullt begrepp. (Merleau-Ponty (1992 [1968], 129-155.)

⁴⁹⁹ Merleau-Ponty (1992 [1968], 267).

⁵⁰⁰ Merleau-Ponty (1992 [1968], 268).

⁵⁰¹ Merleau-Ponty (2005[1945], 481).

⁵⁰² Merleau-Ponty (1992 [1968], 132-133).

enhet av tiden. Den inhöljda temporalitet som människan bär inom sig är en historisk påminnelse om det som varit och det man sett. Det är utifrån nuseendet som det framtidas "tonsättning" kan anas, men människan är ovetande om i vilket skimmer eller i vilken belysning det kommandes färg och mönster reflekteras. 'Glipan' innebär att trots nuets "genomlysta färgfullhet" framstår en "temporal tomhet" i relation till det förgångnas förbleknade färgprakt, liksom till framtiden som ännu är "färglös". En aspekt av "inhöljd" *temporalitet* är icke-seendets "ingenting vara", vilket innebär *temporal* 'frusenhet'.

Framtolkade teorifragment, begrepp och bärande tanke i Merleau-Pontys teori om tiden presenteras schematisk i tabell 3.

Tabell 3. En schematisk framställning av framtolkade teorifragment, begrepp och bärande tanke i Merleau-Pontys teori om tiden.

Teorifragment	Begrepp	Bärande tanke
Tidsperspektivet gestaltas utifrån kroppens fästpunkt... Medvetandet om tiden finns i kroppen... Det genuina seendets akt... Tiden är relaterad till nuet...	<i>Tidsperspektiv</i> <i>kroppen</i> <i>seendets akt</i> <i>gripbarhet</i> <i>nuet</i>	Det är genom den kroppsliga hemvisten i världen som människan förstår de lagbundenheter som hänförs till frågor om tid. Tid reflekteras genom att i det synliga se det osynliga. Gripbar är tiden för den som är i nuet.
'Temporalitet' ger människan tidsperspektiv ... 'Temporalitet' en rörelse av observerbar tid, inneslutande tid och kommande fördold tid...	<i>Temporalitet</i> <i>observerbar tid</i> <i>inneslutande tid</i> <i>fördold tid</i>	Tidsperspektiv bildas genom 'temporalitet'. Temporalitet uttrycks som en reflektiv illustration av tre aspekter på tid: den observerbara och dess 'spår', den inneslutande tiden av historisk påminnelse och nu-seende, samt den tid som förbinds med den fördoldhet som finns i det framtida.
Tiden bär sig själv framöver, och livet bibringas fräschhet... Grundläggande tidsförståelse tillförs genom tidens tempo, dess skiftande mönster och sammanknytning...	<i>Skiftning</i> <i>fräschhet</i> <i>tempo</i> <i>sammanknytning</i> <i>temporal knop</i>	I den "temporal strömningen" finns den sammanknutna nu-syntesen. Nusyntesen bildar en temporal knop. På ett djupare plan är <i>temporalitet</i> inre kommunikation mellan människan och tidens dynamik.
Då varandet och intetheten möts i nuet reflekteras antingen nu-seendets fullhet eller frusenhetens "att ingenting vara" ...	<i>Nu-seendet</i> <i>fullhet</i> <i>glipen</i> <i>frusenhet</i>	Människans tidsperspektiv sammanknyts antingen i nu-seendets skimmer och färgprakt eller utifrån glipans icke-seende frusenhet.

Den andres tid

Lévinas⁵⁰³ utgår från att det är genom tiden som människans förhållande till 'den andre'⁵⁰⁴ bildas. Därigenom är *tiden* en ontologisk utgångspunkt i hans filosofi.⁵⁰⁵ Den andra utgångspunkten är *varat*, vari ingår en egen dialektik".⁵⁰⁶ Denna dialektik antar formen av plurala rörelser. Genom dessa bryter människan sig ur *det singulära varat* som är relaterat till självet's ensamhet.⁵⁰⁷

Därigenom tillförs en ny existentiell medvetenhet om att *den andre finns* eller med andra ord *varats gemenskap*.⁵⁰⁸ Medvetenhet om 'den andre' frigör det som utgör jagets *hinder*.⁵⁰⁹ Då detta är frigjort och därigenom 'frånvarande' inträder den dialektiska rörelse som är uttryck för 'närvaro'.⁵¹⁰ Närvaron kan gestaltas som en rörelse mellan människans jag och 'den andre'.⁵¹¹ Lévinas menar att genom 'närvaron' framstår det mänskliga (*sociala*) som är bortom ontologin.⁵¹² Det är genom tidens

⁵⁰³ Lévinas (1992 [1948]; 1993 [1982]).

⁵⁰⁴ Hänvisning till sid. 83, fotnot 409 där Lévinas tanke om 'den andre' klargörs.

⁵⁰⁵ Lévinas underbygger detta tänkande genom begreppet 'ensamhet' och de möjligheter som 'tiden' erbjuder ensamheten. Lévinas kommenterar detta under samtal med Nemo: "*Le Temps et l'Autre* är en undersökning av förhållandet med den andre och i vad mån tiden ingår som element i det; som om tiden var transcendensen, ja framför allt, var öppningen mot den andre och den Andre.... Denna tes (som jag arbetar oerhört mycket med i dag) anade jag bara konturerna av för trettio år sedan." (Lévinas, 1993, 68–69.)

⁵⁰⁶ Lévinas, (1992[1948], 29–30).

⁵⁰⁷ Lévinas (1993[1982], 69–72).

⁵⁰⁸ Lévinas (1992[1948], 35).

⁵⁰⁹ Lévinas (1993[1982], 62).

⁵¹⁰ Lévinas (1992[1948], 35).

⁵¹¹ Lévinas (1993[1982], 116–117, 122).

⁵¹² Lévinas yttrar sig om detta: "Jag undersöker först en 'utgång', som vetter mot världen, i kunskapen. Mina bemödanden består i att visa att vetandet i själva verket är en immanens och att det inte finns någon brytning av varats isolering i vetandet; att man dessutom i det ömsesidiga utbytet av vetandet befinner sig vid sidan av den andre, inte framför honom, inte i ett ärligt ansikte-mot-ansikte med honom. Men att stå i ett direkt förhållande med den andre betyder varken att tematisera den andre och betrakta honom på samma sätt som man betraktar ett känt objekt eller att förmedla en kunskap till honom. Det faktum att man är, är i själva verket det mest privata

transcendens som ett 'utträdande' sker, vilket innebär att medvetet av-sätta sig själv och inträda i en osjälvisk relation med 'den andre' genom den gränsöverskridande öppning som finns i tiden. Därigenom ombildas begreppet 'varat' från anonym meningslöshet till "vara-till-för-den-andre" (*l'être-pour-l'autre*). Emot meningslöshetens skugga uppenbarar sig 'barmhärtigheten' och prövningen av osjälviskhet som förverkligas genom det företrädande etiska ansvaret för 'den andre'.⁵¹³

Enligt Lévinas bildar tiden en premiss för varat och genom tiden träder vi in i den gemenskap där den etiska 'barmhärtigheten' mot 'den andre' är företrädande. Lévinas menar att det är genom tidens gränsöverskridning (transcendens) som rörelsen mot 'den andre' upplåts. På så sätt framstår tidens transcendens som oändlig tid i det etiska förhållandet till 'den andre'.⁵¹⁴ Det motsatta förhållandet är att ensamheten kan innebära att den tid som upplåter relationen till den andre förblir frånvarande.⁵¹⁵

Att 'vara i tiden' innebär att slita sig loss ur materiens bojar och därigenom frigöra sig från det definitivas stela karaktär.⁵¹⁶ Hypotesen om det singulära *nuet*⁵¹⁷ kan tydas vara en bildning av *nuet* och jaget. Genom *nuet* har tiden slitit sönder "det oändliga existerandets väv".⁵¹⁸ *Nuet* bryr sig inte om historien utan framträder just i detta ögonblick.⁵¹⁹ Nu-

som finns; existensen är det enda som jag inte kan förmedla; jag kan berätta om den, men jag kan inte dela den med någon. Ensamheten framträder alltså här som isoleringen som markerar själva händelsen att vara. Det sociala ligger bortom ontologin." (Lévinas, 1993 [1982], 69–70.)

⁵¹³ Jfr Lévinas (1992[1948], 67–69; 1993[1982], 62–63.) Då dessa Lévinas texter (1992 och 1993) jämförs kan man göra tolkningen att begreppet 'barmhärtighet' här övergått till begreppet 'ansvar'.

⁵¹⁴ Lévinas (1992[1948], 676–679, 1993[1982], 126).

⁵¹⁵ Lévinas (1992[1948], 44).

⁵¹⁶ Lévinas (1992[1948], 44).

⁵¹⁷ Det uttrycks av Lévinas som "den monistiska hypotesen om *nuet*". (Lévinas (1992[1948], 41.)

⁵¹⁸ Lévinas (1992[1948], 43).

⁵¹⁹ "I existerandets oändliga väv, utan vare sig början eller slut, utgör *nuet* en reva. *Nuet* repar upp och knyter samman; det börjar på nytt; det är själva begynnelsen. Det har ett förflutet, men i form av ett minne. Det har en historia, men är inte historien." (Lévinas, 1992[1948], 39.)

ets *att vara till* och tränga in i framtiden avstängs av dödens mysterium. Döden är aldrig *nu*, – döden är ogripbar evig framtid. I den meningen ges oändliga möjligheter för inträdandet i mysteriets sfär.⁵²⁰

I lidandet ligger omöjligheten i att "dra sig undan". Människan erfar känslan av att hamna i livets och varats återvändsgränd. I lidandets ögonblick är människan fastnaglad vid varat genom grundlidandet. Med detta menas förnimmelsen av det grundläggande lidande vars rot vi finner i "barndomens gråt". Samtidigt som vi möter lidandet möter vi också barnets skakande gråt inför dödens närhet.⁵²¹ Inför döden framträder den dualitet som bildar förbindelse mellan det transcendenta 'den Andre'⁵²² och tiden.⁵²³

Lévinas introducerar en ny tidsform som han kallar *tidens oändlighet*, den tid där människan frigör sig själv genom tidens förnyelse.⁵²⁴ Med detta menas att i den omskapande tidsrörelse som varandet för 'den andre' innebär finns möjlighetens förnyande oändlighet.⁵²⁵ I mötet med den andre framträder oliktidslighet, vilket innebär att 'den andres' tid har företräde därför att genom det etiska ansvaret är jaget inte "ett fritt väsen".⁵²⁶

Sammanfattande kan följande framhållas, Lévinas teori om tiden utgår från att gestalta det mänskliga varat som transcendent "tidlös presens-existens". Tiden öppnar för barmhärtighetens ansvarsfulla hållning mot den andra människan. Tiden är pluralistisk i den mening att var och en har sin egen tid. 'Den andres' tid kan inte "allmängöras" eller bli "ut-bytt". Detta innebär att tiden inte är ömsesidig utan 'den andres' tid är företrädande, vilket artikuleras genom vår etiska hållning till en annan människa.

⁵²⁰ Lévinas (1992[1948], 57, 61–64).

⁵²¹ Lévinas (1992[1948], 58).

⁵²² Hänvisning till sid. 83 och fotnot 409 där Lévinas tanke om 'den Andre' utreds.

⁵²³ Jfr Lévinas (1992[1948], 31).

⁵²⁴ Lévinas hänvisar till detta då han säger: "Mer än en förnyelse av våra själstillstånd, av våra kvaliteter, är tiden väsentligen en ny födelse." (Lévinas, 1992[1948], 66.)

⁵²⁵ Lévinas (1992[1948], 1993).

⁵²⁶ Lévinas (1992[1948], 1993[1982]).

Lévinas introducerar tidsformen *tidens oändlighet*, med vilken menas en tidsform där människan i närvaro går utöver den egna tidens begränsning i mötet med 'den andre'. Genom det etiska ansvaret till 'den andre' framtonas tidens oändliga skepnad.

Framtolkade teorifragment, begrepp och bärande tanke i Lévinas teori om tiden presenteras schematisk i tabell 4.

Tabell 4. En schematisk framställning av framtolkade teorifragment, begrepp och bärande tanke i Lévinas teori om tiden.

Teorifragment	Begrepp	Bärande tanke
Närvarandets förhållning inträder genom den öppning som tidens transcendens bildar...	<i>Tidens transcendens</i>	Tidens transcendens är "rörelse" mot den andre och den Andre
Den "existerande tiden", bildas genom nuet och "jaget".	<i>Nuet</i>	<i>Nuet</i> att vara till. <i>Nuet</i> bryr sig inte om historien, det kommer utifrån just detta ögonblick.
Nuets skapelse är betingelse i framtidens förnyade skapelse... 'Framtidens skepnad' framtonas genom den andre...	<i>Förnyande framtiden den andre</i>	Tiden är väsentligen en ny födelse. Tidens transcendens påbjuder det etiska förhållandet till den andre.
Tiden är pluralistisk... Den andres tid kan inte allmångöras... Tidsformen <i>tidens oändlighet</i> ...	<i>Oliktidslighet den andres tid tidens oändlighet</i>	Tiden kan inte bytas ut. Den 'den andres' tid är företrädande. <i>Tidens oändlighet</i> är en tidsform där människan i närvaro går utöver den egna tidens begränsning i mötet med 'den andre'.

Syntetiserad förståelsehorisont

Denna syntetiserade förståelsehorisont bildar en bestämning genom att de uttolkade huvudstegens fynd, som framträder genom en morfologisk och en stratigrafisk undersökning, förs samman och bildar en sammanslutning. Med andra ord bildar denna förståelsehorisont en syntetisering av det uttolkade kunskapsstoff som framträder genom teorifragment och bärande tankemönster med utgångspunkt i filosofernas tidsteorier. Den framträdande syntetiserade tolkningen bildar en ny förståelsehorisont, som presenteras som de metaforiska meningsenheterna *tidens temporala rörelse*, *tidens vararegioner*, *tidens klangfigur* och *tidens oändlighet*.

Tidens temporala rörelse uttrycks av Merleau-Ponty⁵²⁷ genom begreppet *temporalitet*. Därigenom framträder ett meningssammanhang i människans värld där tidens temporala rörelse bildar en omfångsrik sammanknytande rörelse som innesluts och integreras i människans kroppsliga hemvist. Kroppen utgör en fästpunkt för olika "tidsnyanser", utifrån vilka människan når förståelse för de lagbundenheter som hänförs till frågor om tid. Tid reflekteras genom seendets akt, vilket innebär att mot synbara spår av tiden reflektera tidens osynliga icke-gripbarhet. I den temporala rörelsen ingår tidens 'gripbarhet' genom varat i nuet.

Den i människan inneboende temporaliteten kommer till uttryck genom de livsbetingelser som även finns sammanlänkade med *den observerbara* temporala rörligheten, såsom i hjärtats slag och andningens tempo. I dialog rörelse med den observerbara tiden framstår den kommande tidens fördoldhet. Genom *temporalitet* fästs människans 'vara' till *den inneslutande* tidens fräscha livsbejakande rörelse som utgör grundelement i människans tidslighet. Motsatsen till den livgivande temporala rörelsen innebär orörlighet och ett avgränsande eller avbrytande av livets betingelser genom frusenhetens 'intethet'. Denna upplevelse av 'intethet' reflekteras t.ex. genom orörlig 'väntan', som framstår som meningslös tid. Då människan möter icke-seendets frusenhet inträder det främlingskap, vilket för människan får betydelsen "att ing-

⁵²⁷ Merleau-Ponty (1992, 2005).

enting vara". Därigenom bildas en temporal tidsaspekt, som kan identifieras som i människans inre varande 'infrusen tid'.

Heidegger⁵²⁸ menar att människans tidsliga bundenhet utgör en begränsning och därför kan den genuina, *pura* tiden inte fästas vid tidsspannets daterbarhet eller språkets tidslighet. Förutsättningen för att kunna fördjupa tidsförståelsen är att bestämma *tidens vara-art*. *Tidens vararegioner* ges innebörd genom a) *det alldagliga ombesörjandet* b) *historiskhetens rotfäste* c) *människans inomtidslighet och dess omslutande livssammanhang* och d) *föväntandets bereddvaro*. Dessa är förenade med *tidsspannets* temporala rörelseformer och därigenom bildas 'historiskhet', 'nuvaro' och 'tillkommelse'. Tidsspannets fäste är förankrat i nuvarons tillgänglighet för att gripa in i *varandets alldaglighet*.

Heideggers tanke är att det är genom alldagligheten och nuvaron som *ombesörjandet* uttrycks. Detta ombesörjande gestaltar *omhandtagandet*. Nuvaron visar på människans *inomtidslighet*⁵²⁹ och det ändliga *omslutande livssammanhanget*. *Nuvarandets tillgänglighet* framträder i nuvarandegörandet, vilket ger insikt om det närvarande genom ögonblickets verksamma blick och *föväntandets bereddvaro* mot det tillkommande. Den förborgade grunden är tillvarons 'varat till döden'. *Historiskheten* är *fästet* för varagrundens rot. Den mot framtiden riktade *tillkommelsen* innebär föväntandets bereddvaro och möjlighet att möta det oförebreda.

Tidens väsen framträder genom *tidens klangfigur*, vilket enligt Bergson⁵³⁰ innebär en oavbruten helhet genom att "vara till" i en flödesrörelse där tidsmomenten genomtränger varandra. De bakomliggande minnena av klangmönster tränger in i nutidens förlopp. Dessa bildar förändrade klangfigurer genom genljudet av den livgivande inströmmande tiden. Via rummets brutna reflektion framträder tid likt ögonblicksbilder på en efterföljande linje, vilket belyser tidsförloppet utifrån handlingsperspektivets meningssammanhang. Den samtidiga klangfiguren bildar ett fäste mellan tiden och rummet.

⁵²⁸ Heidegger (1992a och b).

⁵²⁹ Nuvarandets tidslighet som omsluts av tillvarons helhet.

⁵³⁰ Bergson (1928, 1992).

Det 'rena' tidsförloppets klangfigur reflekterar genuin 'skapande fort-varo'. En existentiell utmaning finns innesluten i den kommande tidens 'embryo', vilket innebär att ge det mellanmännsliga sammanhanget liv och fortbestånd. Tid innebär även människans frihet till val av att öppna tiden för genljudandets klang. Därigenom fångas en 'ren' klangton "bortom tiden", vilken på ett motsägelsefullt sätt finns i tiden. Då tidens klangfigur saknas upplever människan existensen som fragmentarisk och disharmonisk.

Meningsenheten *tidens oändlighet* gestaltas genom Lévinas⁵³¹ tanke om den enskilda tidens rörelse mot utsträckningen där människan går utöver sin egen tids begränsning i mötet med 'den andre' eller 'den Andre'. För människan framstår en utvidgning av tiden i nuets öppning genom att den egna särpräglade tidsaspekten överskrids. Insikten om tidens oändlighet förvärvas i närvarandets ögonblick och därigenom bildas en etisk genklang som ger tillträde till den andra människans tid. Genom den etiska insikten möts den andra människan med vördnad för hans eller hennes tid. Tidens oändlighet innebär att öppna den egna tidens avgränsning för den överskridande tiden där människan genom inträdandet i vardandets mänskliga livssammanhang förnimmer tidsrymdens förnyande möjlighet.

Framstigande väsensdimensioner

Då en hermeneutisk reflektion görs som dialogrörelse mellan tidsteoriernas uttolkade fynd mot tidsgestaltningens epistemologiska utgångspunkt och de begrepp som artikulerar kunskapsnivåer i figur 3 framstiger väsensdimensionerna: *besittningstiden*⁵³², *nuflödet*⁵³³ och *tidens genuina skepnad*⁵³⁴. Den fjärde framträdande väsensdimensionen *tidens oändlighet*

⁵³¹ Lévinas (1992, 1993).

⁵³² Benämningen är lån av Östergren (1964). 'Besittningstid' framträder i synonymtblånen över begreppet *tid*. Ordet hänvisar till innehav av ett 'område', vilket utgör 'lydrike'.

⁵³³ Benämningen är lån av Bergson (1992). 'Nuflöde' är ett centralt begrepp i hans teori om tiden.

⁵³⁴ Denna benämning framträder genom inspiration av "den rena tiden" (Bergson, 1992), "den pura urtiden" (Heidegger, 1992a och b), "den temporala knopens genom-

uppvisar drag som sammanförs med tidens *rymd*. Därför belyses denna transcendenta väsensdimension i avsnittet "Framstigande gestaltning av tidens rymd".

Besittningstiden

Väsensdimensionen *besittningstiden* hänförs till *den varseblivna kunskapsvärlden* som reflekterar både den begripliga och den ogripbara tidens nyanser inom *varats sfär*. Besittningstiden avspeglar metaforen om människans innehav av tid inom det begränsade område som utgör varat eller livet. Att 'besittning' också innebär 'lydrike' kan tydas reflektera den frihet människan har i valet av sitt förfogande över tiden. Med andra ord om människan väljer att observera tidens förbiglidande rörelse, eller tiden som handlingspotential, eller tiden som öppning för gemenskapens livssammanhang. Besittningstiden påvisar att tiden till sitt väsen varken är mångfald eller enskildheter utan odelat sammanhang i betydelsen "att vara till". Detta bekräftas av Heideggers tanke om tillvaron och dess ekstatiska tidslighet, där det av nuet uppenbarade genom tiden tillförs varat. Besittningstid erfars genom varat som givet människan att förhålla sig till och ta vara. I väsensdimensionen framträder den i kroppen inneslutna tiden. Genom *de konkreta erfarenheterna* danas människans mognad, vilket sker genom fortlöpande förvärv som är förenad med tidens framåtskridande. Den tidsobjektivistiska gestaltningen framvisar den dubbelhet som är förenad med människans yttre och inre besittningstid. Väsensdimensionen innebär ett tydliggörande av en omgivande tidsdimension och en i människan innesluten tidsdimension. Det är i den inneslutna tidsdimensionen som tidens skiftningar och mönster gestaltas, vilket innebär att människan aldrig kan "besitta" en annan människas inneslutna tid.

Nuflödet

Den ogripbara tidens nyans förnims genom tidens nydanande flöde som hör till *företeelsernas värld*. *Nuflödet* framträder som väsensdimension i *upplevelsernas sfär*. Genom dess rörlighet reflekteras även det inre sammanhanget mellan människan och tidens dynamik. Som väsensdimension framstår nuflödet som igenkännbart genom dess flödesmeta-

lysande tonprakt" (Merleau-Ponty, 1992, 2005) och "öppnandet av tidens förnyande födelse" (Lévinas, 1992, 1993).

for, som hänvisar till att om livsflödet upphör att framskrida uppstår förnimmelsen av "död".

Det genomgripande nuflödet framstår som en rörelse där den undanskjutna tidsupplevelsen släpps fram till medvetandets yta genom minnesglimtar. Ett fördjupande av tidens väsen sker genom att det förgångna och nuet sammanknyts i *nuflödet*. Denna fördjupning av tidens väsen visar på tid som formdaning och uppfordran på att skapa något nytt, utan att åsyfta ett teleologiskt mål.

I tidens väsen ingår att människan inte kan benämna ett visst ögonblick som "nu" i den bemärkelse att den föregående och efterföljande tiden då får meningen av åtskilda moment. Den åtskiljande tiden vilseleder människan och förblindar hennes synfält i den mening att i den uppdelade tiden uppstår avsaknad av den samlade fortvarons 'förtätning'. Trots att tidens nyans framstår som ogripbar bemödar sig människan om att försöka överskåda tidens flöde i 'seendets akt'.⁵³⁵ Detta kan skönjas genom det reflekterande tillbakaseendet, det aktuella nuggestaltandet och den framåtblickande visionen. Ögonblicksbilder innebär fragment inom nuflödets omslutande rörliga "synfält".

Tidens genuina skepnad

Tidens genuina skepnad framstiger som väsensdimension inom *varats kunskapsvärld*. Den genuina tidens väsen är förankrat i livets ursprung och är den tid som utgör livets förutsättning genom födelsens 'livsansats'.⁵³⁶ Den genuina tidens skepnad *fästs*, vilket innebär att väsensdimensionen hör till livet som en livets grundförutsättning. Den fasta genuina tiden är orörlig, fast och existerande i den meningen att den innehåller tidlösheten, d.v.s. *den primära substansens* oändliga tid. Genom *gestaltad vetenskaplig och kulturell tidsförståelse* framträder tidlöshetens karaktär i själva tillblivelsen och det som åter och åter igen skapas eller blir till i vardandet.

⁵³⁵ Hänvisning till Merleau-Pontys tidsteori.

⁵³⁶ Begreppet är ett lån av Bergson (1928, 22).

Väsensdimensionen framstår som solid, grundläggande och fundamental.⁵³⁷ Genom tidens genuina skepnad avhöljs vardandet, vilket är bärare av tid som är mättad med okänd mening. Det är i den fästa tidens orörlighet som förnimmelsen av det tidsligas genomlysande⁵³⁸ skepnad inträder, vilket upplyser människans vardande i ett meningssammanhang av *tillblivelse*. I tillblivelsen framträder livets "tonprakt" genom tidens fräscha pånyttblivande, vilken bildar en förnyad 'livsansats' för det som ånyo och åter en gång blir till eller skapas. Öppnandet av tidens förnyande livsansats föregås av den genuina tidens avvaktande skepnad i *bidandets* orörlighet. I bidandet omhöljs innesluten livskraft. Denna hänförs till människans inväntande på ett gensvar mot den djupa vädjan om vardande i livgivande kärlek som människan bär på. Tidens genuina skepnad frambringar förnimmelsen av en väsensgrund som är 'oändlig', vilket visar på öppnandet för den mänskliga tidens gränsöverskridande väsen.⁵³⁹

Studie III. Presentation av två klassiska teorier om tiden

I detta avsnitt är upptäckandet riktat på att söka teoretiska grundläggande mönster för tidens rymd och innebörd genom framtolkning av Aristoteles och Augustinus tänkande om tiden. Därigenom framstiger en horisontsammansmältning mot den föregående studiens fynd och bildar ett svar på den första frågeställningen – vad är tidens innebörd, rymd och väsen.

De klassiska teoriernas bakgrund

I enlighet med det klassiska betraktelsesättet, vars rotfästen kan urskiljas i Aristoteles⁵⁴⁰ fysik och metafysik, gestaltas tiden utifrån disparata perspektiv. Det universella perspektivet gestaltar tiden som en metafy-

⁵³⁷ Här upptäcks drag av "den rena tiden" (Bergson, 1992) och "den pura urtiden" (Heidegger, 1992a och b).

⁵³⁸ Hänvisning till "den temporala knopens genomlysande tonprakt" (Merleau-Ponty, 1992, 2005).

⁵³⁹ Hänvisning till Lévinas tidsteori.

⁵⁴⁰ Aristoteles (1951, 1953).

sisk gåtfull rörelse som är förbunden med "hela skapelsen", medan det partikulära synsättet betonar tiden som varats livsbåge mellan gränserna 'födelse' och 'död'. Enligt Gadamer⁵⁴¹ utgör de grekiska filosofernas syn på tidsbegreppet en reflektionshorisont för det västerländska tidsperspektivet. Grekernas tidsbegrepp grundar sig på uppfattningen om tiden som av perioder sammanbunden *continuuus*-rörelse. Detta tänkesätt har sitt ursprung i *det cykliska tidsbegreppet*, som utgår från den periodiska naturmodellen.⁵⁴² Det är tydligt att Platons⁵⁴³ dialog *Timaios* varit Aristoteles inspirationskälla då han utvecklat sin teori om tiden. En underliggande tanke är att tid skapats för hela universum och är förbunden med en regelbunden rörelse. Aristoteles teori om tiden härstammar från en äldre tradition där de antika teoretiska vetenskaperna utvecklades utifrån kunskap om naturlagar. Aristoteles bemödar sig också om att framföra aspekter på tiden som ger teorin en praxisbetonad innebörd. Det innebär att Aristoteles teori om tiden omfattar både den metafysiska tidsaspekten och räknandets konkreta åskådliggörande av tiden.⁵⁴⁴

Augustinus *Bekännelser (Confessiones)*⁵⁴⁵ reflekterar olika tankeperspektiv. Bl.a. har den berömda utläggning om tiden tolkats som en syntes

⁵⁴¹ Gadamer (1977).

⁵⁴² Det antas vara en allmän uppfattning bland antikens grekiska filosofer att tiden formades som en cirkelgång där universums historia upprepades på samma sätt, ständigt på nytt. Däremot har gestaltningen av den cirkelformade "tiden", en helhet med punktintervaller, som kan sägas symboliseras av våra dagars klockor, inte sin grund i Aristoteles tänkande. (Knuutila, 1989.)

⁵⁴³ Platon (1923).

⁵⁴⁴ "Tiden är ett tal för rörelsen med avseende på före och efter. Tiden är alltså inte rörelse i och för sig, men rörelsens uttrycks i tal." (Aristoteles, 1951, 168.)

⁵⁴⁵ Verket *Sancti Aurelii Augustini Confessiones* (som antas ha blivit färdigt år 397) är indelat i tretton böcker. De tio första innehåller Augustinus bekännelser om sig själv (tiden från 354 till 387). De tre senare böckerna avhandlar skapelsehistorien och text som har ansetts vara bibelutläggning samt "mystiska betraktelser". De senare böckerna som ingår i verket översattes tidigare restriktivt från latin, vilket bidragit till att publicerade översättningar av verket har avgränsat eller delar lämnats bort. Exempelvis kan konstateras att i Lidmans svenska version från år 1921 saknas verkets fyra senare böcker. Ellenbergers oavkortade svenska översättning utkom först år 1990/(nyupplaga 2003). I denna delstudie är det Ellenbergers upplaga från 2003 som utgör källa.

mellan judiskt och grekiskt tänkande.⁵⁴⁶ Ett annat perspektiv är att betrakta verket som ett *uttryck för självanalysens konst*.⁵⁴⁷ *Bekännelser* ger också en historisk tidsbild där strider mellan vetenskapliga ståndpunkter avspeglas. Verkets namn, det latinska ordet *Confessiones* (*confessio*, högstämmd lovprisning) kan tydas avspegla Augustinus andliga insikt. I denna studie avgränsas texttolkningen till de tankefragment som tillför kunskap om tidens väsen och rymd. I den mönsterspårande tolkningen framträder dessa kunskapsfragment genom Augustinus betoning av tidens betydelse i relation till människans andliga dimension och människans förhållande till evighetens och det gudomliga synvinkel.

Tidens aktual och potential

Enligt Aristoteles är *tid* i sig inte ontologiskt fristående begrepp utan är förenad med levande processer, vilket också kan tolkas antyda livets fortbestånd utifrån det cykliska perspektivet.⁵⁴⁸ Aristoteles⁵⁴⁹ menar att det är genom nuets varaform som en tidlig punkt, *aktualen*, kan förnimmas. Den tidpunkt som *aktualen* utgör kan antingen vara en potentiell begynnelse eller en potentiell avslutning. Tolkningen avtäckar det aristoteliska tidsbegreppet som visar på *potentialen* i nuet. Det innebär att det är genom *potentialen* som man kan urskilja tiden som framträder mellan två nutidpunkter eller aktualer.

Nu-ögonblickets aktual innebär både rörlighet och orörlighet. Det temporära moment som framträder döljer en mellanliggande bråkdel. Den kan tolkas gestalta en tidlig förnimmelsepunkt som är förbunden med universums ständiga *continuuus*-rörelse. Aristoteles antyder sambandet mellan 'tidens natur' och 'själens natur', vilket kan tydas avspeglas genom en dialogisk rörelse och erfars genom människans 'besjälade förnimmelse'.⁵⁵⁰ Det kan diskuteras om Aristoteles genom sin *metafysiska teori* söker efter ett djupare tidsperspektiv i förhållande till den verk-

⁵⁴⁶ Augustinus var väl förtrogen med den grekiska filosofin och hade undervisat i retorik innan det kristna tänkandet kom att genomsyra hans liv.

⁵⁴⁷ Aspelin (1959, 13).

⁵⁴⁸ Aristoteles (1951, 183, 186–187).

⁵⁴⁹ Aristoteles (1951).

⁵⁵⁰ Aristoteles (1951, 164–165, 185).

samhetskraft som den etiska möjligheten tillför.⁵⁵¹ I utläggningen om *etik* betonas att det etiska finns sammanbundet med tiden. Både rörelsen och handlingen kräver tid innan de vid viss tidpunkt "är fullständiga till sitt väsen", vilket kan tydas så att det etiska behöver tid för att gro och växa.⁵⁵²

Timlighet och ögonblicksglimt av helighet

Augustinus argumenterar mot människans bundenhet vid tidens synvinkel.⁵⁵³ Genom att tiden inte har "omfång" uppstår dilemma då människan försöker förklara vad tiden är eller påvisa tiden genom att mäta den. Det som människan uppmäter och därigenom påvisar är tiden i sitt förlopp.

Genom tidens rörelse som förlopp särskiljs momenten förfluten tid, närvarande tid och kommande tid. Inget av dessa tre kan mätas, därför att det första inte mera finns, det andra upphäver sig själv och det tredje existerar inte ännu. Trots detta finns momenten i människans medvetande genom sinnenas förmedling. De är inpräglade i 'tankens spår' där en samtidig väsensgestaltning bildas.⁵⁵⁴ Tidens flykt kan inte "fästas" av människan vare sig genom "mätning" eller genom att tiden görs till ett instrument, vilket kan förkortas eller förlängas.⁵⁵⁵

Gud är hela tillvarons grund och utifrån evighetens sfär har han fäst sin skapelse i tiden. Därigenom är människans begränsade perspektiv underställt tiden.⁵⁵⁶ Det leder till att människan, medvetet eller omedvetet,

⁵⁵¹ Aristoteles (1953, 154).

⁵⁵² Aristoteles (1993, 283–289).

⁵⁵³ *Sub specie temporalis* (lat.) som i Augustinus verk översätts till "ur tidens synvinkel".

⁵⁵⁴ Augustinus (2003, 293–295).

⁵⁵⁵ Augustinus (2003, 293).

⁵⁵⁶ "Vad är då ett tidevarv? Vem kan förklara det, kort och lätt? Vem kan ens fatta det med sin tanke, för att finna ett ord för det? Och ändå, vad (är) när vi talar om den mer förtroget och bekant för oss än tiden? Åtminstone förstår vi den när vi talar om den, och vi förstår också när vi hör någon annan tala om den. Men vad är då tiden? Om ingen frågar mig om det, då vet jag det, om någon frågar mig och jag vill förklara det för honom, då vet jag det inte – men jag vet ändå med tillförsikt att jag vet att det inte skulle finnas någon förfluten tid om ingenting skett, inte någon framtid om ingenting

söker en förening med det som återspeglar Guds fullkomlighet och strävar efter att få ta del av denna genom evigheten.⁵⁵⁷ Det 'timliga' varandet, vilket begränsas genom döden frammanar de mänskliga särdrag som är förenade med "ofullständighet" och "drivenhet".⁵⁵⁸ Den drivna, timliga människan är fäst vid det som framstår som "materialistisk ontologi" och "ofullständighet", vilket utestänger evighetens dimension.

Enligt Augustinus kan människan leva ett förkrympt, hektiskt liv tills "upplysandets ögonblick" inträder. Här återoppar Augustinus det som hände i hans eget liv, vilket stöder hans skildring av människans inre sökande efter det som sträcker sig utöver det timliga. Då människan sträcker sig mot det andliga sker ett tillblivande genom att hon eller han emottar vishetens förnimmelse av det tidlösas väsen.⁵⁵⁹

Genom 'glimtar' (*notiones*) som uppenbaras för människan kan hon förnimma evighetens helighet. Dessa glimtar kan tolkas vara tidens dyrbara sandkorn. Stunder då människan är "fri från det som är ofrånkomligt – kroppens vila, tankens möda, och de tjänster vi är skyldiga människorna".⁵⁶⁰ Att fästa ett ögonblick i stillhet gör att människan för en kort stund uppfattar den tidlösa "evighetens härlighet".⁵⁶¹ Det är genom dessa glimtar som människan ges möjlighet till att förnimma det tidlösa i tiden. Augustinus betonar människans ontologiska dualism, som har sin grund i den ofrånkomliga åtskillnaden mellan timlighetens sfär och evighetens sfär. Till skillnad från evighetens sfär är den timliga tidens rörlighet flyktig och alltid tillfällig.⁵⁶² Enligt Augustinus är det

följde, inte någon nutid om ingenting pågick. Hur kan då dessa båda tider – den förflutna och den kommande – finnas, när det förflutna inte längre är och det som kommer ännu inte är? Men om nutiden alltid vore nutid, och inte övergick till förfluten tid, då skulle den inte längre vara tid, utan evighet." (Augustinus 2003, 290.)

⁵⁵⁷ "(...) vårt hjärta är oroligt tills det finner vila i dig." (Augustinus 2003, 41.)

⁵⁵⁸ Augustinus (2003, 41).

⁵⁵⁹ "Där är livet visheten, genom vilket allt detta blir till, både det som var och det som skall komma, men själv blir det inte till utan är sådan den var, och sådan skall den alltid vara." (Augustinus 2003, 222.)

⁵⁶⁰ Augustinus (2003, 279–280).

⁵⁶¹ Augustinus (2003, 288).

⁵⁶² "Vem skall fånga det, vem skall fästa det så att det för ett ögonblick är stilla, för ett ögonblick uppfattar evighetens härlighet, som alltid är stilla, och jämför den med

förnimmelsen av evigheten som får människan att rannsaka sig själv och ställa frågan: vad har jag gjort med mitt liv och min tid?⁵⁶³

Augustinus budskap kan tydas uttrycka hoppet om att den i timligheten fästa människan finner ny utgångspunkt i livet, vilket innebär ett "återvändande" mot det eviga varat, d.v.s. gemenskap med Gud. Genom Augustinus teori om tiden framträder en ny temporal sfär som är förbunden med 'rymd'. Men denna tidliga rymd handlar inte om att från förfluten tid sträcka sig mot framtiden eftersom då är man kvar i tiden.

Hela syftet med människans "sanningssökande" av det ideala, vilket i Augustinus mening innebär Guds helighet och kärlek, är att lyfta sig ur tiden och dess växlingar mot evigheten som inte är bunden till tiden.⁵⁶⁴ Enligt Augustinus finns en dubbeltydighet i evigheten genom att den är upphöjd, men trots sin upphöjdhet alltid närvarande. I evigheten finns "stillavaret", vilket gör att den är ojämförlig med tidsrörelsen som aldrig är stilla. För Gud finns inget före eller efter – han *är* i det ständiga varandet och evigheten, med andra ord i det "eviga ögonblickets härlighet" eller i "dagen som är evigheten".⁵⁶⁵

Sammanfattningsvis görs här en artikulering av den tidigare reflekterande indelningen *teorifragment*, *begrepp* och *bärande tanke*, men inte så som tidigare i form av tabell. De *teorifragment* som framtolkas i Aristoteles tankar om tiden är "tid är förenat med livets fortbestånd", "det cykliska tidsperspektivet", "aktualen gestaltas som nuets tidliga punkt" och "nuets potential". *Begrepp* som framträder är: 'cykliskt tidsperspektiv', 'nuet', 'aktual' och 'potential'. *Bärande tanke* uttrycks som: "cyklisk tid är förenad med levande processer och livets fortbestånd", "i nuets

tiden, som aldrig är stilla, så att det ser att den är ojämförlig, ser att en lång tid blir lång endast genom att många händelser följer på varandra, men inte kan förlängas i sitt nu – i evigheten finns inte tidens flykt, utan allt är ett nu, och ingen tid är alltigenom nu." (Augustinus 2003, 288.)

⁵⁶³ Augustinus (2003, 70).

⁵⁶⁴ *Sub specie aeternitatis* (lat.) översatt "ur evighetens synvinkel". Detta är även centralt begrepp i Spinozas filosofi och innebär tanken om att människan söker fördjupad etisk kunskap om tingens och händelsernas orsak och verkan. Endast genom att betrakta världen ur "evighetens synvinkel" kan människan finna det varaktigt goda.

⁵⁶⁵ Augustinus (2003, 289–290).

varaform finns aktualens tidsliga punkt" och "potentialen träder fram mellan två aktualer".

Augustinus tankar om tiden har sammanfattats enligt följande indelning. *Teorifragment*: "utifrån evighetens sfär", "den fästa(nde) tiden", "materialistisk ontologi" speglat mot "timlighetens sfär" och "helighet fästs i ögonblicket". *Begrepp* som träder fram är: 'evigheten', 'det timliga', 'upplysandets ögonblick' och 'glimtar' (av evigheten). *Bärande tanke*: "utifrån evighetens sfär är skapelsen fäst i tiden", "timligt varande är förenat med ofullständighet" och "genom glimtar som uppenbaras i upplysandets ögonblick kan evighetens helighet förnimmas".

Artikuleringen i relation till tidsgestaltningens nivåer i figur 3 är att Aristoteles tankar betonar den varseblivna världen och företeelsernas värld, och Augustinus tidsgestaltning omfattar alla tre nivåer med betoning på primär substans, d.v.s. "det oändliga". Följande stycke utgör en sammanställning av Aristoteles och Augustinus tankar om tiden.

Tiden bildar en överspännande krets som sammanbinder det 'timliga' eller det till material bundna med det tidlösas väsen. I nuets varaform avslöjas en tidslig punkt, *aktualen*, som kan vara potentiell begynnelse eller avslutning. Genom Aristoteles tidsbegrepp uttyds *potentialen* i nuet. Denna potential bildar ett temporärt moment som visar på aktualens möjlighet i en bråkdel eller ett ögonblick som framstår likt en förnimmelsepunkt förbunden med rymdens (universums) ständiga rörelse.

Augustinus innefattar 'tidslighet' som strävan mot tidsrymdens helighet. Detta uttrycks i den drivna människans djupa begär att finna fästet i den evighetshägring som öppnar mot den kärleksfulla evighetens sfär. Eftersom människan är avhängig av timlighetens sfär binds hon eller han vid tidens rörlighet, vilket frammanar "ofullständighet". Människans drivenhet tyds ha grund i att hon bär sin egen död inom sig. Genom tiden framträder klyftan mellan det timliga och evigheten, som visar på en ontologisk dualism mellan människan och det heliga.

Människan strävar efter att överbrygga denna klyfta, vilket sker genom inre kamp mot den egna tidsliga bristen. Bristen uppstår genom ofullständighet (och drivenhet) då människan lever i ett förkrympt tidsligt

fjärmande, vilket innebär att utestänga evighetshägringen eller vishetens förnimmelse av Guds väsen.

Genom de glimtar som reflekterar helighet fästs ögonblicket. Dessa upplåter tidlöshetens rymd, som befriar människan från den timliga tidens bundenhet. Genom det belysta ögonblicket framvisas en glimt av evigheten, d.v.s. det heligas fullkomlighet.

Reflektion

Då den framtolkade förståelse som träder fram genom studie III reflekteras mot den syntetiserade förståelsehorisonten och de metaforiska meningsenheterna som gestaltas genom studie II framstår följande förståelsesammansmältning.

Tidens temporala rörelse kan uttydas i Aristoteles teori som en livgivande cyklisk rörelse. Augustinus uttrycker den temporala rörelsen som en dialogrörelse mellan tidslighet och evighet. I relation till *tidens vararegioner* kan Aristoteles tanke om nuets aktual och potential tillföra *nuvarandets* tillgänglighet en fördjupad förståelse. Augustinus tanke om klyftan mellan det timliga och evigheten kan uttydas så att det timliga kan inordnas i varats regioner och att evigheten är en transcendent, andlig sfär. *Tidens klangfigur* och det som uttrycks som den genuina tiden kan ses som en reflektion i Augustinus tanke om glimtar av evighet. Den metaforiska meningsenheten *tidens oändlighet* får en fördjupad innebörd genom evigheten som en avspegling av det heligas fullkomlighet. Därigenom framträder aspekter som utvidgar förståelsen om tidens rymd.

Framstigande gestaltning av tidens rymd

Forskningstemat fördjupas i detta avsnitt genom att medvetandegöra en tolkande hermeneutisk dialogrörelse mellan föregående kapitels artikulerade avslutande uttolkning av tidsteorierna. De reflekteras mot den epistemologiska utgångspunktens nivåer, men här kommer betoningen att ligga på "varats värld", "primär substans" och "det oändliga". Den framstigande förståelsebildningen visar att tidens rymd kan

gestaltas likt en halvklotsformad, välvande och "uppåtstigande" triad, bestående av meningsenheterna *det förlösande i tiden*, *den tidlösa tiden* och *evighetshägring*.

Det förlösande i tiden

Genom meningsenheten *det förlösande i tiden* framträder rymlighetens erbjudan i *varats värld*. Det innebär att tidsspannets fäste inom nuvarons tillgänglighet befrias från den timliga tidens hinder. Därigenom kan människan nyttja sin valfrihet i relation till tiden som ny födelse.⁵⁶⁶ Den fria tidens tillgänglighet avtäckar förväntandets bereddvaro mot det tillkommande och oföbredda. Rymden öppnar besittningstidens tillgänglighet för valet av hållningen till 'varat'.⁵⁶⁷

Det förlösande i tiden ingår i livets skapandeakt, vilket innebär att någonting nytt frambringas genom att fortvarotidens samlade tyngd förlöses. Detta skeende kan initiera frambärandet av den nydanande tidens embryo.⁵⁶⁸ Genom rymdens öppenhet sker ett utträdande ur den omnejd där tiden belyses i rummets brutna ljus och ett inträdande i den genuina tidens sfär. Det förlösandes atmosfär framträder genom en vibrerande, stämd rörelse mellan människor, vilken är förankrad i tidens dynamik. Det förlösande i tidens dynamik kan öppna upp den infrusna tidens fästning.⁵⁶⁹

Det tidlösa i tiden

Meningsenheten *den tidlösa tiden* framvisar tidens omätliga omfång. I meningsenheten framträder betydelseerna 'tidlös' och 'oändlighet', vilka reflekterar tidens primära substans som "det oändliga", dess rymd och dess oöverskådlighet. Det tidlösa i tidens skepnad träder fram genom nufördets språng mot rymlighetens öppenhet.⁵⁷⁰ Genom rymden tillförs 'vidd' vars innebörd framstår som tidens *vidsträckthet*. I den tidlösa tiden förnims det oföränderliga och det som framstår vara sanningslikt.

⁵⁶⁶ Hänvisning till Lévinas tidsteori.

⁵⁶⁷ Hänvisning till Heideggers tidsteori.

⁵⁶⁸ Hänvisning till Bergsons tidsteori.

⁵⁶⁹ Hänvisning till Merleau-Pontys tidsteori.

⁵⁷⁰ Hänvisning till Bergsons tidsteori.

Det tidlösa i tiden rymmer den outtömliga kärlekens kraft, vilket innebär att dess vidd inte kan överblickas.⁵⁷¹ Genom tidens oändlighet framträder tidsrymdens vidsträckta möjlighet. Detta kan uttryckas med metaforens hjälp så att tidens utsträckning omfamnar det tidlösa för att skapa en båge mot oändlighetens tidsrymd.⁵⁷² Därigenom tillför den tidlösa tiden människan känslan av rofylldhet och stillhet, vilket ger meningsenheten en innebörd av helandegörande.

Evighetshägring

Meningsenheten *evighetshägring* gestaltar en rymdspeglings av evighetens "upphöjdhet" och det heligas beständighet.⁵⁷³ De betydelser som framträder inom denna meningsenhet är 'evighet' och 'oändlighet'. Dessa visar på innebörden av att 'det timligas' sfär är överskriden och dess skugga har förbytts till den skira hägringen av godhetens, skönhetens och sanningens eviga bestående. Denna hägrande uppenbarelse framträder genom den klarhet som försonandet och den oändliga rymdens atmosfär tillför. Evighetshägringens rymdspeglings reflekterar det andligas synvinkel.

Framtonad ontologisk förståelsehorisont

De valda tidsteorierna⁵⁷⁴ framtonar ett mångskiftande mönster av meningsenheter. Dessa framvisar de olika skikten och sfärerna, som belyser tidens innebörd, väsen och rymd. I detta avsnitt framtonas en ontologisk förståelsehorisont. Förståelsens klangbotten bildas genom den tredelade gestaltning av sfärer eller i kunskapsarkeologisk⁵⁷⁵ mening "betydelserum", som Gadamer⁵⁷⁶ hermeneutiska tänkande givit inspiration till. (Uttolkningen beskrivs i avsnittet *Tolkning av filosofers texter. Det tredje tolkningssteget.*) Förståelsehorisonten gestaltar en slutande

⁵⁷¹ Hänvisning till Augustinus tidsteori.

⁵⁷² Metaforen uttrycks med inspiration av Lévinas tidsteori.

⁵⁷³ Hänvisning till Augustinus tidsteori.

⁵⁷⁴ Aristoteles (1951, 1953); Augustinus (2003); Bergson (1928, 1992); Heidegger (1992a, 1992b); Lévinas (1992, 1993); Merleau-Ponty, (1992, 2005).

⁵⁷⁵ De Laet (1958); Foucault (2002).

⁵⁷⁶ Gadamer (1988, 1998).

syntes av de begrepp som används i filosofernas tidsteorier och sammanförs till ett explorativt mönster av "vetande".⁵⁷⁷ Tankemönstret presenteras i tabell 5. Uttolkningen av syntetiserad förståelsehorisont, de fyra metaforiska meningsenheterna och gestaltningen av tidens rymd bildar i hermeneutisk mening tolkningens och förståelsens horisontsammansmältning, som framtonar den ontologiska förståelsehorisonten.

Genom betydelsetrumms *historiska sfär* framvisas tidsförståelsens bakomliggande strukturer. Betydelsetrumms *språkliga sfär* tillför tidsförståelse genom språkets uttryck, och den *estetiska sfären* avtäckar meningsenheter, som berikar tidsförståelsen genom estetiska uttrycksformer, d.v.s. genom beskrivande bildspråk och metaforer.

Den historiska sfären tillför tidsförståelse genom Bergsons⁵⁷⁸ metaforiska tanke om tiden som framströmande rörelse. En rörelse som för det förgångnas tillstånd och skeenden vidare som historiens fortvaro. Tidens historiska bildning framstår i förflutenhetens omkrets och de nersjunkna tidslagrens volym.⁵⁷⁹ Utifrån den historiska sfärens perspektiv framstiger tillvarons historiska grundvarande och rotfäste.

Tiden bär på varaktighet, vilket framträder genom dess successiva följd av förgångenhet. Förgångenheten levandegörs genom erinringen och minnen. Därigenom bildas det tidsliga varandets härstamning och dess överlämnade historiska arv.⁵⁸⁰ Tidsflöderörelsen framstår som rytmiskt *nuflöde*, vilket anger en *framåtskridande* framtidsriktning och temporalt kan anta formen av tidsliga språng. Dessa språng frammanas bl.a. genom mänsklig beslutsamhet eller hoppfullhet. Det historiska bildar märken och spår. Tidens periodiska vararörelse är förankrad i *tidsspannets* cykliska rotfäste. Den *cykliska tiden* utgör en förening av varats temporalitet med tillvarons kontinuerliga grundvarande.⁵⁸¹ Genom tidsspannets daterbarhet växer en fundamental tidsförståelse fram. Inom

⁵⁷⁷ Här hänvisas till tankemönstrets 'framvaskning' genom arkeologiskt tolkande och utrönandet av vetandets 'formation'. (De Laet 1958; Foucault, 2002.)

⁵⁷⁸ Bergson (1928, 1992).

⁵⁷⁹ Merleau-Ponty, (2005).

⁵⁸⁰ Lévinas (1992).

⁵⁸¹ Aristoteles (1951, 1953).

tidsspännets cykliska rörelse framträder den naturliga tidens mönster, som präglas av förutsägbarhet och upprepning. Meningsenheten *alldaglighet*⁵⁸² belyser denna prägel och tillför tiden en besörjande innebörd. Därigenom bildas en primär tidsrörelse, vilken visar på varats olika temporala modus genom den bestämdhet⁵⁸³ som människans tidslighet manifesterar.

Tidsspännrörelsens utsträckthet vidgar tidens skapande dynamik genom *nydanandets naturliga krets*. Inom denna krets framträder 'det historiskas' rörelse mot det tillkommande eller den tid som kan skönjas vara föreliggande. Med nydanande menas att utifrån vardandets härkomst bildas ett meningssammanhang, vilket gestaltas som tillblivelse.⁵⁸⁴ I denna mening kan den tidigare drivenheten genom tillblivelsen inneslutas i den historiska sfären och bilda en bakgrund för ett nydanande. Nydanandet frambär öppnandet av horisonten mot tidens rymd, d.v.s. mot tidlöshetens och evighetens sfär. Rörelsen utgår från livets heliggörande utgångspunkt och framträder som det tidsligas inneboende livgivande skapandekraft.

Den språkliga sfärens tidsförståelse framträder genom tidens tillstånd⁵⁸⁵ och kvardröjande konfigurativ begriplighet. Tiden som språkligt uttryckt finner vi i det begreppsliga som vi finner ord för och det som ger form åt nya helheter. Då det gäller tidens väsen är dess yttre förbindelse med språkligt uttryckt "tid" ofullkomlig. Likaså uttrycks tidens ogripbara transcendens eller rymd genom metaforen och dess språkliga bildning. Inom tidens vertikala utsträckning reflekteras detta med begreppsliga allusioner.

Den till tiden bundna språkets dubbelhet framträder genom *tidens språk* och genom en förening av *språklig tidslighet*. Genom *tidens språk* uttrycks

⁵⁸² Heidegger (1992b).

⁵⁸³ 'Bestämdhet' hänvisar till Heideggers tanke om att tidens ontologi, vilken är "knetet till varats temporala bestämdhet".

⁵⁸⁴ Hänvisning till Augustinus tanke om den drivna människans som omvandlar sin ofullständighet till en ny heliggörande tillblivelse.

⁵⁸⁵ "Tillstånd" används så som det framträder i Bergsons uttolgade mening, med andra ord tidens varaformer vilka inte är "tid i rad på en linje" utan kan "utläsas" och avbildas likt *varatillstånd*.

tiden mot varats horisont.⁵⁸⁶ Tidens uttrycksfullhet tillför människans varande klangfigurer, vilka omdanas till tankemönster och kommer till uttryck genom språket. Detta kan tydas så att vi kan förnimma tidens tilltal. *Språklig tidslighet* hänförs till Heideggers tanke om att språket bildar "tidslighetens källa". Då varat dryftas levandegörs den till tiden bundna tillvaron genom språket.

Den språkliga sfärens yttranden om tiden har en explicit och en implicit karaktär. Den explicita tidsangivelsen är åskådliggörande och daterbar, medan den implicita är språkligt förtäckt. Explicit tidsangivelse framträder i tidsspännets cykliska fäste⁵⁸⁷, tidsflödets rörelse och i timlighetens alldaglighet.⁵⁸⁸ Implicita språkliga yttranden uppvisar släktskap med filosofins och konstens uttryckssätt, d.v.s. de återges genom språkbilder.⁵⁸⁹

Tidsförståelsens språkliga prägel och den genom språket uttryckta tidsligheten utgör centrala meningsenheter. Genom dem kan människan uttrycka sitt liv, utveckla tankemönster och utforma verksam handling. Språket framstår som nödvändigt för människans gestaltande av tillvaron och dess ändliga skepnad.⁵⁹⁰ Tidens "språkliga karaktär" kan även tolkas höra samman med muntlig tradition, memorerandets återberättande och traderandet. Tid och dialogisk språkighet är bunden till att människan respekterar den andres tid och svarar an i en anda av ömsesidigt utbytande av vetande.⁵⁹¹

Den estetiska sfärens tidsförståelse framträder genom det estetiska, det intuitiva och det som blottlägger fragment av det outgrundliga. *Den estetiska sfären* tillför gestaltning av tiden som en vardande rörelse, vilken bildar en sammanflätning av yttre och inre drivkraft mot människans vara som "egentligt kunna vara hel".⁵⁹² Mot det estetiska identifi-

⁵⁸⁶ Hänvisning till Heideggers tanke om tid, språk och varat.

⁵⁸⁷ En antydning om detta kan uttolkas i Aristoteles tanke om tidens cykliska uttryck.

⁵⁸⁸ Med stöd av Bergsons begrepp 'tidsflöde' och Heideggers tanke om "alldaglighet".

⁵⁸⁹ Här hänvisas till Merleau-Pontys tanke om metaforiska språkbilder som tillför förståelse om tidens abstrakta skepnad.

⁵⁹⁰ T.ex framträder detta i *Bekännelser* genom Augustinus självreflekterande språk.

⁵⁹¹ Med inspiration av Lévinas framtolkade tänkande.

⁵⁹² Här återopas Heideggers tanke om "egentligt kunna-vara-hel".

eras tidens framtoning genom tidens natur och människans besjälade förnimmelse.⁵⁹³ Därigenom får tidens framträdande uttryck som beskrivs som "färgskiftningar och melodiska toner". Metaforiskt kan detta uttryckas så att människan är de livgivande momentens konstnär genom förmågan att skapa en idé om tidens nyanser, tonarter och visionära fräschhet.⁵⁹⁴ Detta öppnar seendets akt. Genom varseblivandet överräsas den egna tiden till den andre.⁵⁹⁵ Tidens verkningsmönster kan frammana bilder som frambär budskap om det upphöjt sköna genom hägringen av 'det eviga'.⁵⁹⁶

⁵⁹³ Utgående från Aristoteles tankar om tid.

⁵⁹⁴ Vilket betonas i Bergsons och Merleau-Pontys tidsteorier

⁵⁹⁵ I den mening som Lévinas uttrycker.

⁵⁹⁶ Det som i Augustinus mening innebär 'det eviga'.

Tabell 5. *Sammanfattning av de valda filosofernas tankar om tiden genom indelning i "betydelsrummets tre sfärer".*

Betydelse- rum	Den historiska sfären	Den språkliga sfären	Den estetiska sfären
Bergsons tidsteori	*historiens fortvaro, *tidsflödet, *erinringen om förgångna tillstånd och skeenden *tidsliga språng *historiens varaktighet	*gestaltning av nya helheter *flödet binds till klang-figur som omdanar tankemönster *nuflödets succession ut- trycks: likt toner av en melo- di	*livsflödets skapande- kraft *livgivande moment i livet *själens intuition *livets skapandeakt
Heideggers tidsteori	*det daterbara tidsspännat *varats temporalitet *tillvarons historiska grundvarande och rotfäste *historia som 'lämnat arv' *förgångenhet	*tidsbegreppet mot varats horisont *språket bildar tidslighetens källa *språkets uttryckta tidslighet och tidsangivelse	*abstrakta ideal *reflektering *egentligt kunna-vara- hel
Merleau-Pontys tidsteori	*tidsperspektiven: "en successiv följd av det för- gångna", de "nedsjunkna tidslagrens" volym *'temporalitet' *temporal sammanknyt- ning, "knopen"	*släktskap mellan filosofins och konstens uttryckssätt *språkliga bilder *temporalitet som 'inre kommunikation'	*seendets akt *varseblivandets hori- sont *uppstannandets per- spektiv
Lévinas tidsteori	*tidens grund finns i mångfalden som 'det plu- ralistiska' *tidens transcendens	* mötet med den andre är utgångspunkten * uppmaningen * ansvar att svara	*tiden öppnar tillträde mot den andre * tiden föder det nya
Aristoteles tidsteori	*omspännande "krets" *continuus-rörelse *cykliskt varande	*det åskådliggörande språ- ket	*tidens natur *besjälade förnimmelse
Augustinus tidsteori	*den drivna människans ofullständighet *livets heliggörande ut- gångspunkt mot det eviga varat	*tiden får språkliga uttryck * genom självanalytiskt språk *genom lovprisande språk varat	*det insiktsfulla ögon- blickets förnimmelse av det evigas väsen *tidlöshetens uppläten- het

Frambrytande tes: Den ontologiska förståelsehorisont som framträder genom den hermeneutiska tolkningen kan åskådliggöras som en flerdimensionell tids-gestaltning.

Uttolkningen av de tidigare angivna tidsteorierna med indelning i den av Gadamer⁵⁹⁷ inspirerade indelning i betydelserummets tre sfärer (historisk, språklig och estetisk sfär) visar att de fynd som framträder inom betydelserummen blir överskådliga men antyder ett förenklade. Därför fördjupas dessa fynd ytterligare i följande stycke genom en vidare beskrivning av den ontologiska förståelsehorisonten för att försöka uppnå en nyanserad flerdimensionell tidsgestaltning.

Tid reflekteras genom tidsspännrörelse, tidsflödesrörelse och den vertikala rörelse som träder fram mellan evighetshägring och det timligas ändliga bundenhet. Meningsenheten *knopen* (chiasm)⁵⁹⁸ bildar en sammanknytning, som framstår som "den fästa tiden". Fästandet av den förgångna tidens fördoldhet och den åtkomliga nuvarons uppenbarhet bildar en horisont mot det framtida. Den fästa tiden kan även tydas upplåta uppstannandets perspektiv. Tidens sammanknytning är ett temporalt fästande av olika tid. 'Glipan' mellan det förgångnas dunkelhet och nuets synlighet gör att vi aldrig till fullo varseblir den förgångna tidens färgnyanser. Detta uttyds så att det är endast genom tidens varande i *nuflödet* som tidens genuina skepnad kan framtonas. Nufloedets framåtskridande mot det framtida visar på tidens danande av nya former och dess nyskapande uppfordran. Denna uppfordran finns i tidens vardande och förankringen i livets ursprung, vilket är tidslighetens förutsättning. *Den genuina tiden* är fundamental, vilket kan tydas så att dess grund är förenad både med den "rörliga tiden" och den "oändliga tiden", vilket tillför tidlöshetens kännetecken.

Besittningstidens tidslighet framträder genom tidens vertikala rörelse mot *det timligas ändliga bundenhet*, vilket innebär en betoning av att människans besittningstid som levnad är begränsad av döden. Ett tillstånd av tidsligt "dödläge" kan uttydas genom att tidens skepnad kan omvandlas till att vara orörlig och förstelnad. Därigenom gestaltas *in-*

⁵⁹⁷ Gadamer (1998).

⁵⁹⁸ Hänvisning till *chiasm* i Merleau-Pontys tidsteori

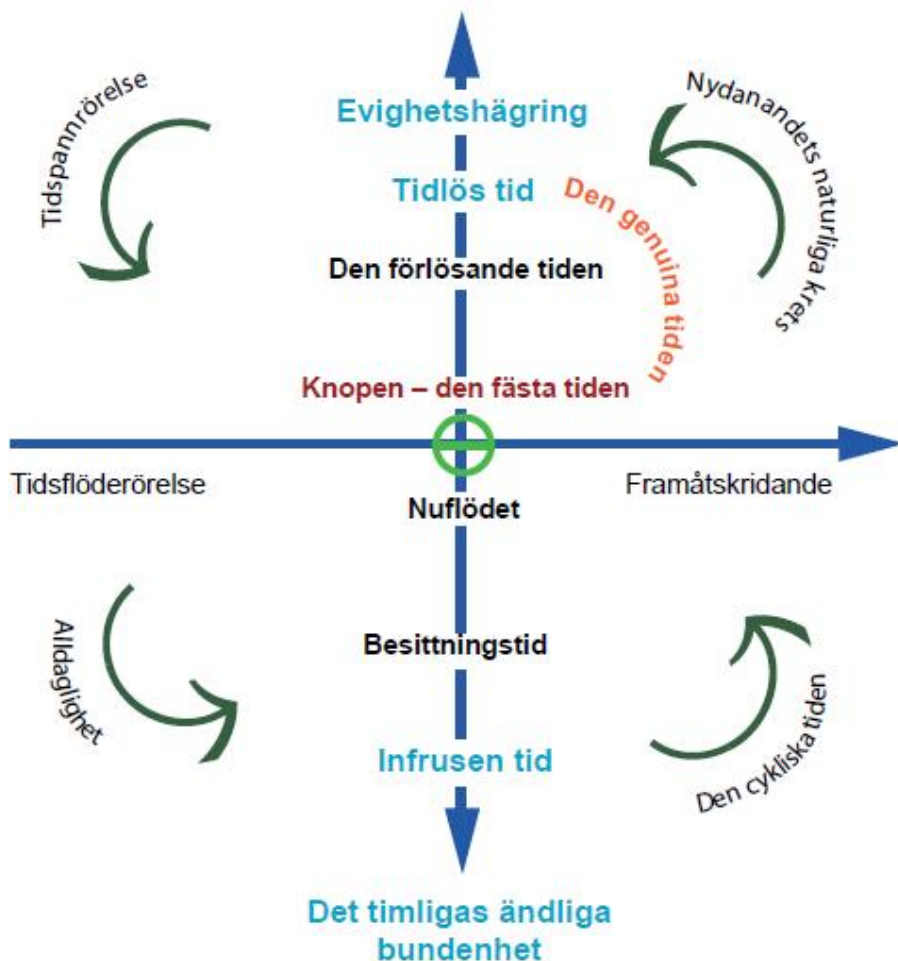
*frusen tid*⁵⁹⁹, vilket innebär en statisk, fixerad tidsstagnation. Genom dess infrusna fasthet bildas en stillavarande "frostsklad nedkyldhet". *Den förlösande tidens rymd* framträder genom den vertikala tidsrörelsen. Det är genom tidens förlösande öppenhet och atmosfär som det sker en övergång mot den tidlösa tiden och den rymdspegling som reflekteras av evighetshägring.

Den hermeneutiska forskningsprocessen spiralrörelse har här nått en ontologisk förståelsehorisont. Förståelsehorisontens gestaltning frambringas en grund för bestämning av *tid* som idealbegrepp. Genom den ontologiska förståelse som nu inträder kan en frammbrytande ansats till abduktiv syntes upptäckas. Denna kan formuleras enligt följande.

Tidens genuina grundväsen bildar tillvarons livsansats. Varats tidsregioner bildas genom de tre temporal formerna; det som varit, det nuvarande och det kommande. Mötet med en annan människa innebär att gå utöver den egna tidens begränsning. I det fästa ögonblicket förnimmer människan den verksamma kraft som är sammanbunden med tidens rymd.

Sammanfattningsvis träder den hermeneutiska spiralrörelsen in i en sammanförande rörelse där förförståelsen, den begreppsliga förståelsen och den ontologiska förståelsen sammanknyts och bildar en förenande förståelsehorisont. Denna presenteras med hjälp av figur 5 och har formen av en schematiskt framtonad ontologisk förståelsehorisont.

⁵⁹⁹ Här hänvisas till att gestaltningen "infrusen tid" är deriverad med inspiration av Merleau-Pontys tanke om 'inhöjdhet' och 'glipan', samt "ingenting varats frusenhet". Detta tyds så att "det inhöjdas tidsliga frusenhet" finns som ett inkarnerat tidslager hos människan. Denna "infrusenhet" kan bilda en temporal 'glipa'.

Figur 5. Schematisk figur av framtonad ontologisk förståelsehorisont.

En framväxande vårdvetenskaplig teorigestaltning

Hittills har presentationen av fynd och de sammanfattningar som träder fram varit inriktad på att försöka besvara den övergripande frågeställningen om vad tidens innebörd, rymd och väsen är. En fråga som besvarats i en avkontextualiserad mening, med andra ord genom studi-

erna som resulterar i den framstigande begreppsliga gestaltningen, den framstigande gestaltningen av väsensdimensioner och den framstigande gestaltningen av tidens rymd.

I detta kapitel sammanförs tidens rörelseriktningar och meningssammanhang mot det teoretiska perspektivet och den ontologiska hälsomodellen⁶⁰⁰. Därigenom tillförs gestaltningen av den ontologiska förståelsehorisonten (figur 5) en ny rörelse som framträder genom hälsans och lidandets rörelse. En rörelse där människan genom varande, vardande och görande söker meningssammanhang mot integrerad enhet, hälsa och helighet.

Tiden hör samman med människans livsflöde och skapande kraft, vilka är förenliga med såväl hälsa som sjukdom. Tidens rörelse mellan hälsans och lidandets rörelse kan uttryckas som erinring om föregående tillstånd, upplevelse av nuets tidsflödesrörelse och tidens rymd – dess transcendens. Genom den ontologiska hälsomodellen gestaltas hälsans och lidandets rörelse och därvid framträder följande teser.

- Människans görande, varande och vardande är förbundna med *besittningstiden*.
- Den cirkulära tidsspannrörelsen är en rörelse förenad med livets naturliga *skapandeakt* och tidens läkande kraft.
- I den meningsbärande rörelse som framträder genom *nuflödets* omfattande livsflödesrörelse framträder människans erinring om det förgångna, vilket vävs samman med tillblivelse genom livskraftens framåtskridande nydaning.
- Genom den *förlösande tiden* frigörs timlighetens bundenhet vid hinder, vilket bildar en öppning för tidens rymd mot *det tidlösa*. I den transcendentia sfär där tidens rymd gestaltas blottas *evighetshägringens* försonande avspegling.

⁶⁰⁰ Eriksson et al. (1995).

- Den ideala, *genuina tiden* är tid som är både rörelse och orörlig. Den innehåller tiden som flöde och tiden som tidlöshet, d.v.s. tidsrymd av evighet och tiden som stillastående fäste. Därigenom bildar den genuina tiden möjlighet till 'bidandet', som innebär att få vara i tidlöshet och orörlighet för att kunna närma sig det heliga och det eviga. Lidandet i sig är meningslöst, men i denna bemärkelse medför vardandet i lidandet en medvetenhet om tidlöshet, orörlighet och kanske därmed möjligheterna till hälsorörelsens meningsfyllda helighet.

Studie IV. Patientens upplevda tidsgestaltning

Denna studie utgör en väsentlig del i förhållande till de tidigare studierna. Genom delstudien söks svar på frågan om hur tiden gestaltas utifrån den kontextuella sfären. Därigenom kan även patientens livsgestaltning skönjas. Avsikten är att låta patienttexternas *vittnesböcker*⁶⁰¹ om tidsupplevelser framträda. Fynden belyses med hjälp av patienters litterära nyckelcitат, vilka är förankrade i personliga upplevelser. Dessa presenteras här som tankemönster.

Genom den avslutande syntetiseringen identifieras känslor och tidsupplevelser som framträder på existentiell nivå och är relaterade till patientens varande i vårdandets värld. Tankemönstren bildar en klangbotten för rörelsen mellan hälsa och lidande som framstår som en pendling mellan *livgivande tid* och *avgränsad tid*. I dialogrörelse med den förståelsehorisont som bildats genom de tidigare studierna framträder fördjupad tidsgestaltning.

Ett huvudtema är upplevelsen av tidsgestaltningens förändring genom lidandet, d.v.s. *den förändrade tiden* och dess innebörd för den lidande människan. Upplevelsen av lidandet tydliggör ett tudelat tidsperspektiv som uttrycker åtskillnad mellan en yttre och en inre tidsdimension. De tidsupplevelser som det förändrade tidsperspektivet ger reflekteras genom elva underliggande mönster eller subteman. Dessa är: *varskoendets tid*, *inträdandets tid*, *närvarandet i nuet*, *det ilande tidsflödets fästande*,

⁶⁰¹ Genom vittnesböcker sker ett inseende eller "vidimering", vilket inbegriper en etisk dimension (Arman & Rehnsfeldt, 2003).

livsflöde och nuflöde, tidens rytm och hållpunkter, tid som väntan, det blockerade nuflödet, den bristande tidens icke-tid, att få och ge tid, tid som bereddvaro.

Den förändrade tiden

Den förändrade tiden innebär att människans uppfattning om tiden genomgår förändring då sjukdomslidandet sätter gränser för levnaden. I patientens värld får tiden en annan innebörd och därigenom framträder den dialogiska rörelsen mellan *tid som livgivande* och *tid som avgränsar*. Den livgivande tiden tillförs genom en dansande eller omformande rörelse och den klang som skapar livgivande kraft. Den avgränsande tiden hänförs till livssammanhangets bundenhet vid det ändliga, vilket genom upplevelsen av lidandet blir en fundamental annorlunda-varande tid. Den lidande människan upplever tiden som en förändrad rörelse där skeenden i vården speglas genom ett *tudelat tidsperspektiv*. Detta framträder som det yttre skeendets och det inre skeendets tidsdimensioner. Då det *yttre tidsskeendets* dimension blir begränsad genom lidandet kommer den i människan *inneliggande tidsdimensionen* att förhärska och därigenom överskugga 'nuvarandegörandet'. Upplevelsen av det yttre skeendets tid kan hänföras till det alldagliga där livet går sin vanemässiga gång. Det inre skeendets tid upplevs som en annan verklighet där tiden omhöljs av oskarp gestaltning. Människan känner sig inkapslad i en inre värld som förefaller att vara ett rike som följer egna lagar.

*"Plötsligt inser jag att utanför sjukhuset pågår allting som vanligt. Människor jobbar, stressar, äter, dricker, pratar och skrattar. Barnen är i skolan och på dagis. Tiden har inte stannat bara för att jag under ett dygn förflyttats till en annan värld där tid och rum, mörker och ljus, dröm och verklighet följer sina egna lagar och där mitt medvetande kan försvinna i skuggornas rike, för att jag ska förskonas från smärta, ångest och skräck."*⁶⁰²

Den tudelade tidens yttre och inre perspektiv har olika temporala lägen. Det innebär att medan det yttre tidsliga skeendet framträder som

⁶⁰² Lodén (2002, 62).

tillståndsförändringar och successivt flöde kan det inre perspektivet upplevas bilda en boplats där tidens rörelse är inhyt eller "står stilla".

*"Men när det gäller mitt hjärta och kärlekskrampen tycktes tiden ha stått stilla. Men en stor ovisshet har dock ständigt varit närvarande – ovisshet om något som ska hända och ändra på läget. Nu har i alla fall en förändring inträffat. Nu vet jag."*⁶⁰³

Det fördolda och inneslutna tidsperspektivets öppning mot bereddvarons "inför vad" gör att tiden får en annan värdering och innebörd. Det 'fruktande förväntandet' inför den kommande tiden blir påtagligt då människan medvetandegörs om sin ovisshet i förhållande till framtiden. Då framtidsperspektivet utvidgas genom möjlighet till "extra tid" genom vården får tiden en fördjupad livgivande innebörd, vilket förnims som en skör och dyrbar livstråd.

*"...tiden får ett annat perspektiv. En annan innebörd. Tre månader till med barnen!"*⁶⁰⁴

Då den lidande människan träder ut ur det som bildar tidens handlingsperspektiv och som framtonas av rummets belysande reflektion förlorar den uppradade tidens linje sin betydelse. Därigenom framträder upplevelsen av att tidens fasta strukturer blir dimhöljda. Tidsflödet ändrar riktning mot djupets mörkare strömningar och bildar töcken av överklighet.

*"Klockan är sex. På morgonen? Hur länge har jag legat här? ... Plötsligt ökar aktivitetsnivån, mer belysning tänds. Det är morgon. Lokalen har inga fönster så inget dagsljus kan skvallra om vilken tid på dygnet det är. Men i december har inte nattmörkret skingrats vid åttatiden på morgonen så fönster hade inte tillfört någon information som skulle kunnat upplösa dimman i mitt huvud."*⁶⁰⁵ *Natten är likadan som dagen. Jag slumrar mellan sprutorna."*⁶⁰⁶

- - - -

⁶⁰³ Lodén (2002, 38).

⁶⁰⁴ Lindqvist (2004, 89).

⁶⁰⁵ Lodén (2002, 60).

⁶⁰⁶ a.a. (59).

"...jag krälar omkring i mörker, allt är slibbigt och halt, det är trångt, jag känner fruktansvärd vanmakt. Med all möda i världen tar jag mig fram i bara svagt ledljus och vet hela tiden att det jag måste utföra är mig alldeles övermäktigt. Det är bara ljuset längst bort i den trånga gången som hindrar mig från att ge upp, men jag är så trött, kroppen är utmattad och tanken orkar inte mer."⁶⁰⁷

"Jag förlorar sinnet för proportioner. Jag vet knappast om det är natt eller dag. Gryning eller skymning. Jag är innesluten i mig själv, som pärlan i musslan."⁶⁰⁸

Varskoendets tid

Varskoendets tid innebär en glimt av tidsförnimmelse, som uppfattas genom intuition. Den upplevs som en "föraning" och kan tydas uttrycka den aspekt på temporalitet som metaforiskt varslar om det fördolda skeendets ruvande. Denna aspekt gestaltas som *varskoendets tid*. Vissa förnimbara tecken ger en svag uppfattning om det kommande framtida, det som håller på att ske. För nuet döljs den ruvande sjukdomens upphov. Det är först då inneslutandets tidsaspekt kommer till uttryck genom den yttre tidsaspekten som det förgångna sammanknyts med det som givit aningen om det framtida och det förgångna nuets förvarning uppenbaras i ljuset av nuets visshet.

"En dag viker sig höger ben – bakåt – när jag är på snabb vinterpromenad. Varningsklocka. En annan dag börjar nervryckningarna, som små bubblor: första fostersparkarna, i vänstra arm. Nu är jag sjukskriven på deltid och har frikort."⁶⁰⁹

⁶⁰⁷ Essén (2002, 40).

⁶⁰⁸ Lindberg (1996, 93).

⁶⁰⁹ Lindqvist (2004, 30).

"Kanske inbillar jag mig allting? Men insikten finns där.(...) När döden provar sin kostym. Det är över två år sedan skeden kom i gungning för att handen darrade när jag åt thaisop-pa..."⁶¹⁰

"I april gjordes en ny röntgenundersökning som visade att jag hade tumör i hjärnan. Kanske berodde kollapsen i januari på den..."⁶¹¹

Inträdandets tid

Inträdandets tid framträder genom den utsträckta tidens tidslighet, vilket uttrycks genom daterbarhet och den betydelse tidsbestämbarheten ger. Tidsbestämbarheten tydliggörs t.ex. då patientberättelserna återger den exakta tidpunkten för inträdandet i 'patientens värld'. Inträdandet bildar tidsflödets vattendelare genom att all daglighetens tillgängliga tid får ny innebörd.

"I dag, den 14 maj 2003, är din domedag. Klockan 15, hos neurologen..."⁶¹²

"Den sista "friska" dagen dyker upp i mitt minne. Det är den sista mars 1977. Jag går längs Brunnsparkens stränder. Fjölårsgräset tittar fram mellan snöfläckarna. Isen har stora sprickor, här och där är öppet vatten."⁶¹³

I inträdandets tid ingår att inrätta sig till det nya, vilket inte sker i en handvändning. Att acceptera "patientskapet" sker inte genom en in-

⁶¹⁰ Lindqvist (2004, 216). Metaforen "döden provar sin kostym" finner vi i Tranströmers (1983) dikt "Svarta vykort": Mitt i livet händer det att döden kommer och tar mått på människan. Det besöket glöms och livet fortsätter. Men kostymen sys i det tysta.

⁶¹¹ Essén (202, 24–25).

⁶¹² Lindqvist (2004, 45).

⁶¹³ Lindberg (1996, 97).

skrivningsprocedur. Inträdandets tid innebär att patienten ges behövlig tid för att smälta det nya, eftersom patienten genom inträdandet i vårdandets värld upplever främlingskap. Främlingskapet relateras till känslan av att berövas den egna "fria tiden". En patient berättar om en situation efter inskrivningen till sjukhuset och hur måltidsrutinen ledde till ett panikartat beslut att fly den rutinmässiga bundenheten.

*"Luchen serveras. Jag känner plötsligt att jag inte vill ha någon mat. (...) Jag drabbas plötsligt av "vafanharjaghärogörakänslan" och vill bara ut. Iförd min inför sjukhusvistelsen inköpta blågröna joggingdress lämnar jag avdelningen ... Min plan är att hitta ett näringsställe."*⁶¹⁴

Närvarandet i nuet

Närvarandet i nuet innebär att då det yttre tidsperspektivet förändrats mot tid som avgränsar upplevs det inre tidsperspektivets livgivande tid närvarande i nuets upplåtenhet. Att leva närvarande i nuet ger en känsla av att frammana det livgivande varandet och fasthålla det just nu i denna stund.

*"Är det detta jag måste vänja mig vid? Jag försöker acceptera det. Detta är mitt liv från och med nu. Så länge jag orkar."⁶¹⁵
(...) Nu är det långsamhetens evangelium som gäller i mitt liv. Jag håller på att lära mig det. Jag har mycket att lära."⁶¹⁶*

⁶¹⁴ Lodén (2002, 52–53).

⁶¹⁵ Essén (2002, 94).

⁶¹⁶ a.a. (100–101).

*"Logiskt sett måste jag därför leva bara just nu. Det finns faktiskt ingen lysande framtid för mig. Men ett lysande nu. Så lever barn. Just nu. Inget kommer sedan. Därför skrattar jag som ett barn. Hejdlöst. I hela mitt vuxna liv har jag tänkt: "Det blir bra sedan. Först ska jag bara. Sedan blir det bra." Men nu går det inte länge. Det märkliga är att jag kan känna stunder av stark lycka nu när jag är dödsjuk, stunder som jag sällan känt förut. Lycka har aldrig varit min starka sida. Men nu börjar den bli det. Därför skrattar jag."*⁶¹⁷

Det ilande tidsflödets fästande

Det ilande tidsflödets fästande innebär att då den tudelade tidens yttre och inre perspektiv har splittras från sina temporala lägen och tidsflödet ilar eller "rusar" försöker människan fästa nuet genom att hålla det kvar. Nuets fäste söks då nuflödetets klangfigur är tonlös eller smärtans rottrådar gräver djupt.

*"Då ... söker jag förtvölat efter något att fästa blicken på. Hon har en liten klocka med svart urtavla och vita visare på bokhyllan. Oroligt följer jag med den röda sekundvisarens skutt. Tiden rusar iväg otroligt snabbt. Jag måste begära ett glas vatten innan jag far hem."*⁶¹⁸

*"Som ett kalhygge med sprängämnen inuti. Så kände jag mig. Fastspänd i minnen. Sitta blick stilla (...) under några minuter varje dag. Kontroller dygnet runt. Och mina frågor: Vad gör ni med mig? Vad händer? Varför? Jag fick inga löften. (...) Smärtans rottrådar gick djupt in i mig och satt som en krans runt mitt huvud – min törnekrona. Titanmarkörer, borrhål och skruvar fanns på sina platser för strålningens skull. Och mitt i alltihop kände jag mig riktigt stark och glad."*⁶¹⁹

⁶¹⁷ Lindqvist (2004, 84).

⁶¹⁸ Lindberg (1996, 26).

⁶¹⁹ Essén (2002, 50).

Livsflöde och nuflöde

Livsflöde och nuflöde framträder genom två rörelser. Den ena rörelsen är förenad med hälsans rörelse mot det inträngande livsflödets skapandekraft. Den andra rörelsen är nuflödets rörelse genom varandet i nuet. I denna rörelse ingår att försonas genom det perspektiv som nuet ger och bli befriad från det förflutnas tryck.

*"Livet känns så nära och förvandlas till en skatt som jag bär med mig i ett lerkärl."*⁶²⁰

*"Jag får hjälp genom samtal.(..) Jag får mod och kraft att se mig sådan jag är."*⁶²¹

Genom att den lidande människans tidsperspektiv förändras från 'liv-givande tid' mot perspektivet 'tid som avgränsar' framträder en tidsupplevelse av nuflödets sinande livsflöde. Detta kan leda livsflödet mot den "frusna" kraftens orörliga förlopp.

*"Jag har legat en timme utan att göra något annat än att titta i taket... Varje åtgärd, varje klädesplagg tar tid och gör mig trött. (...) Jag känner mig stressad och förstår plötsligt hur nedsatt min förmåga att fungera som vanlig människa egentligen är."*⁶²²

*"Min trötthet och min smärta tar kommando över mina handlingar – över mitt liv. Jag vill inte ha det så! Herre, hjälp mig att få ro! (...) Jag vill så gärna att det ska bli något nytt i mitt liv – välbehag, lust? (...) Ibland kan jag känna en stor sorg över att jag inte kunnat göra alldeles vanliga saker med mina barn. Så mycket begränsas av min sjukdom."*⁶²³

⁶²⁰ Essén (2002, 47).

⁶²¹ Lindberg (1996, 171).

⁶²² Lodén (2002, 86).

⁶²³ Essén (2002, 61).

Det blockerade nuflödet

Det blockerade nuflödet innebär den av sjukdomslidandet hindrade tiden, vilken blockerar den lidande människans nuflöde. Det är speciellt genom vardagligheten som ohälsans begränsande rörelse blir tydlig, vilket ger en spärrande tidsupplevelse. Känslan av att vara fastnaglad i det blockerade nuet erfars av den lidande människan som att avstå från levnaden. Detta uttrycks också som avstängdhet genom lidandets belastning, vilket hindrar den samhörighet som är förenad med alldaglig levnad. Det blockerade nuflödet kan tydas frammana sorg inför levnadens begränsning.

*"Att till exempel sortera saker, hänga tvätt, diska och laga mat blev oerhört energikrävande. Tankar som från början var klara och villiga gick vilse, jagades bort. (...) Mer och mer hade det kommit att handla om att avstå från mycket för att ha en chans att överleva. Jag hade huvudvärk nästan hela tiden och blev obeskrivligt trött av alla intryck, både ljus och ljud. Det kändes som om livet i sig hade blivit en belastning. Jag måste gå en annan väg än den jag tänkt."*⁶²⁴

"På ett år har jag blivit fånge i min kropp."⁶²⁵ Jag har fått en navelsträng. Som en nyfödd. All näring kommer genom strängen. Nu matas jag arton timmar per dygn."⁶²⁶

Tidens rytm och hållpunkter

Tidens rytm och hållpunkter innebär att varats temporala bestämdhet bildar en gränsdragning genom det strukturerade tidsperspektiv som tidens rytm och hållpunkter ger. Läsordningens⁶²⁷ schematiska tidtabell

⁶²⁴ Essén (2002, 63).

⁶²⁵ Lindqvist (2004, 151).

⁶²⁶ a.a. (166).

⁶²⁷ I Finland används ordet "läsordning" för veckans uppgjorda undervisningsschema.

liksom dosettens sju fack fylls med göromål och tidsbestämd lindring. Aktivitet och vila balanseras i vågskålen. Då tidens hållpunkter belastar människan upplevs tillvarons bristfälliga strängar som åtdraget spända.

*"Jag får en läsordning. Dagen är inrutad. Mattiderna går det inte att rucka på. Morgonmålet är klockan åtta. Då skall alla infinna sig, det går inte att dra sig i sängen. Lunchen serveras klockan elva och middagen klockan fyra. Kvällsmålet klockan sex. Det blir inte mycken tid för verksamhet."*⁶²⁸

*"Dosetten är röd. Den har sju fack, ett för veckans alla dagar. De är i sin tur indelade i fyra mindre delar. Dessa fylls sedan med olika antal piller. För morgon, middag, kväll och natt."*⁶²⁹

*"Efter en dags ansträngning behövs kanske två dagars vila. Det gäller att hitta en balans. Vila och aktivitet måste väga lika tungt i vågskålen. Starka känslor är också ansträngning... Bättre att leva utslätat."*⁶³⁰

Få och ge tid

Få och ge tid innebär att tiden bildar en rörelse mot den andra människan. Denna rörelse uppenbarar den livgivande tiden. För att frambringa denna gäller det att överrätta meningsfull tid. Att ge tid innebär ett dialogiskt överrättande av tid. Då tiden är utmätt är gemenskapens stunder en påminnelse om livets ömtålighet.

⁶²⁸ Lindberg (1996, 134–135).

⁶²⁹ a.a. (154).

⁶³⁰ Lindqvist (2004, 58).

"Är ens tid utmätt är varje högtid den största. (...) När orden är slut återstår bara sanningen. Här sitter vi och talar med bara få ord. Jag är närmare min man än någonsin tidigare. Närmare mig själv.⁶³¹ Att få någons tid. Att någon ger mig av sin tid. Det är en gåva så stor, så stor."⁶³² "... det bästa är att få någons tid. Att någon delar med sig av sin kunskap. Det goda samtalet."⁶³³

"Du sprang fram och tillbaks och var aldrig nöjd. Allt jag ville var bara att få en dag med dig ensam, men det fick jag aldrig. Du hade aldrig tid. (...) – Kan du lära dig något av det? Säger jag. – Att vara nöjd med det jag har. Att inte skjuta upp saker. Att livet är ömtåligt."⁶³⁴

Tid som väntan

Tid som väntan framträder genom den lidande människans fastbundenhet i den ofria tiden. Detta upplevs som att vistas i väntans öken och utstå prövningen "att tåla törst". Då tiden inte är "egen" framträder tid som tålmodig väntan. Den meningslösa väntan tillför upplevelsen av att vara i utsatthetens tidscirkel där lidande blottas.

"Jag vistas på Lappoiken när det är vinter. När det är vår. När det är sommar. När det är höst. Jag ser den stora julgranen lysa i decembermörkret. Jag ser månen på himlen. Iskall. Vit. Sommarblek. Augustigul. Jag går under stjärnhimmeln. Vintergatan lockar. Jag ser våren komma. Jag ser folk skrivas in och skrivas ut."⁶³⁵

⁶³¹ Lindqvist (2004, 116–117).

⁶³² a.a. (195).

⁶³³ a.a. (198).

⁶³⁴ a.a. (143–144).

⁶³⁵ Lindberg (1996, 153).

*"Tålamod och kaktus har samma betydelse, "att tåla törst". Jag köper en kaktus och tänker att den bästa dagen är en dag av törst."*⁶³⁶

Den bristande tidens icke-tid

Den bristande tidens icke-tid gestaltas då tidsperspektivet är inställt på den framåtskridande tiden. Tiden "brister" då det tidsliga varats framåtskridande ger den lidande människan en känsla av det kommandes hotfullhet som "bankar på dörren", och då "milstolpar" för livsslutet sätts ut. Människans synfält skuggas av det nedbrytande fångsel som den bristande tiden medför. Därigenom bildas en åtskiljande glipa. Upplevelsen av att "tiden tar slut" leder till den bristande tidens icke-tid. Genom icke-tid som frånvaro av tid för gemenskap framträder tidsbristen som ensamhet. Därigenom reflekteras icke-tid som ett avståndstagande ifrån omhändertagandets omsorg för att kunna vara och bli hel.

*"Psykiaterns mottagningsrum ligger vid kansliet. Dit är det oftast kö. Det är inte roligt att vänta och sedan sitta på en hård stol och klaga. Att berätta hur svårt det är. (...) Kommer jag igång med att berätta står någon annan och bankar på dörren. Tiden tar slut. Jag får vänta på tio minuter med doktorn nästa vecka."*⁶³⁷

- - -

*" Döden nafsar mig i hämlarna. .. Det går en tid, symptomen blir värre och det blir kaoset med. (...). Jag är dödligt sjuk. Visshet och bekräftelse. Omgivningen vänjer sig vid tanken. Var och en, på sitt håll, sätter ut milstolpar för slutet. Jag har redan passerat en av mina egna. Omgivningen finner sig i att mamma-hustrun-kompisen ligger där i sängen. Och snart minns kanske ingen henne som frisk. Jag är så rädd för det."*⁶³⁸

- - - -

⁶³⁶ Lindqvist (2004, 30).

⁶³⁷ Lindberg (1996, 133).

⁶³⁸ Lindqvist (2004, 216–217).

*"Jag hyser fruktansvärd ångest inför framtiden. Jag vet inte vad som händer med mig."*⁶³⁹

*"Jag har känt det viktigt för mig och barnen att få fantisera om en god framtid. (...) Så måste det få vara. Dels tänker vi oss en framtid där allt blir mycket bättre. Och dels vet vi att det kanske inte alls blir så. Det är en balansgång – jag försöker ta det med ro..."*⁶⁴⁰

Tid som bereddvaro

Tid som bereddvaro gestaltas genom den inre tidsdimensionens livsflöde mot det framtida. Då den lidande människan underordnar sig tidens ändlighet sker ett avståndstagande från det yttre tidsperspektivets drivande tid och den inre tidsdimensionens livsflöde belyses av ett nytt genomlysande. I den begränsade tiden förnimms tidens flödande oändlighet. Dödens skugga erbjuder tid för bereddvaro genom visshet och i den finns den förtröstansfulla begäran om en gemenskap som för närmare livet.

*"Allt går så rasande fort nu. Jag har haft så svåra dagar och ser allt sämre. Att kunna sitta och skriva hör alltmer till det sällsynta. Först fick jag höra att det kanske var strålningsskador som gjorde att jag fick sådana problem med synen, men det var tumören som hade kommit tillbaka (...) Tumören stjal så mycket av mina livskrafter och jag undrar hur länge jag skall få leva –"*⁶⁴¹

⁶³⁹ Lindberg (1996, 119).

⁶⁴⁰ Essén (2002, 37).

⁶⁴¹ Essén (2002, 11).

*"Det är förunderligt – jag vill faktiskt inte vara utan den här delen av mitt liv! Jag har ytterst begränsad tid kvar här. Men det är först nu jag känner mig närvarande. Döden för mig närmare livet."*⁶⁴²

*"Jag kan kliva rakt in i min egen inre trädgård och andas in dess skönhet med alla sinnen. Känslan av doftande, mjuk grönska under mina fötter föder ett flöde av närvaro. Jag dansar!"*⁶⁴³

*"Jag har tagit plats i utkikstornet och iakttar mig själv retrospektivt. (...) Jag tycker att intellektet skärps i takt med kroppens förfall. Vad sysslade jag med tidigare? Jag drar i minnets trådar. Nu tillbringar jag kanske fjorton timmar av dygnets timmar i sängen, och när bruset lagt sig rör jag ut med ekan mitt på fjärden."*⁶⁴⁴

*"Gryningen, dagen före julaftonen 2003 (...) Jag är hemma igen efter fyra dagar på hospice, ett sjukhem för vård av dödsjuka. Den genomsnittliga vårdtiden är tjugo dagar. Hälften av patienterna dör där.⁶⁴⁵ Jag har inte ätit något riktigt på två månader, inte ens druckit. Minsta klunk vatten hamnar fel.⁶⁴⁶ I juletid får man önska, och jag vet vad jag inte kan få för mycket av. Närhet, värme, sanning och tillit. Jag vill så gärna att vi minns saker, händelser tillsammans. Tyck inte synd om mig. Viska hemligheter i mitt öra. Dina hemligheter. Våra. Jag menar allvar. Fly inte från mig. Var inte rädd. Det är inte så farligt. Det är ju bara jag, ju."*⁶⁴⁷

⁶⁴² Lindqvist (2004, 199).

⁶⁴³ Essén (2002, 70).

⁶⁴⁴ Lindqvist (2004, 131).

⁶⁴⁵ Lindqvist (2004, 220).

⁶⁴⁶ Lindqvist (2004, 223).

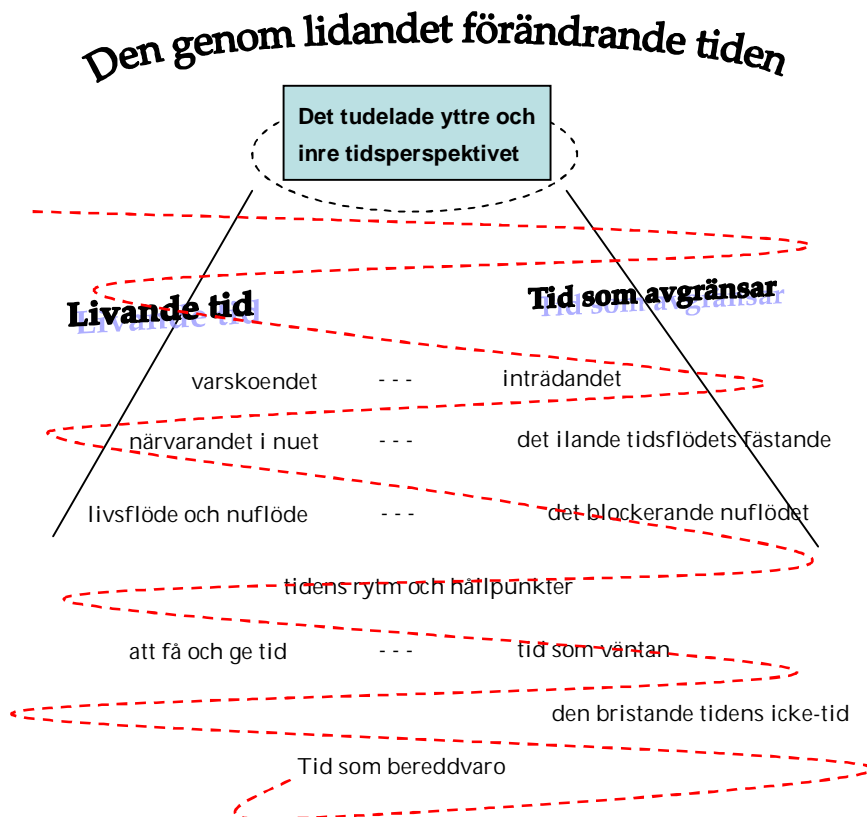
⁶⁴⁷ Lindqvist (2004, 224).

De fynd som framträder genom tolkning och förståelse av patienternas texter visar på den lidande människans förändrade tidsuppfattning. Därigenom gestaltas en pendelrörelse mellan å ena sidan det som upplevs vara *livgivande* tid och å andra sidan *tid som avgränsar*. Pendelrörelsen kan tydas så, att för den lidande patienten får tiden mening genom förtroendefull *framtidstro*, medan den meningslösa tiden upplevs som att dväljas i *tidsbristens dödläge*.

Detta kan uttryckas i symbolisk betydelse så att tiden framträder både som "en vän och en fiende". Den framträdande rörelsen mellan meningsfull tid och tid som saknar mening kan tydas ha samband med hälsans och lidandets rörelse. (Se figur 6). Patientberättelserna visar att då sjukdomslidandet träder in i människans tillvaro förändras tidens rörelse. Genom den *förändrade tiden* tydliggörs det *tudelade tidsperspektivet*, vilket bildas av *det yttre tidsperspektivet* och det i patienten inneslutna *inre tidsperspektivet*.

Patientens tidsupplevelse gestaltas utifrån det tudelade tidsperspektivets två synvinklar och avspeglar olika temporala framtoningar. Tidsupplevelserna bildar tankemönster och gestaltar uttryck för tidens skepnad. Berättelserna vittnar om att genom sjukdomslidandet avskalkas de yttre tidsliga skikten och betoningen kommer att ligga på en förätning av det i människan inneslutna inre tidsperspektivet.

De vittnesbördar som återger tidsupplevelser visar att varje människas tidsgestaltning bildar ett existentiellt reflekterande personligt tidsperspektiv. Detta innebär att den gestaltade tiden befinner sig i en rörelse som intar olika skepnader, de som överbringat känslan av livgivande hälsa och de som ger tidsgestaltningen en blockerad framtoning, vilket ger den lidande människans en känsla av avgränsad icke-tid. Tidsupplevelsernas mönster bildar en pendlande rörelse, som markeras genom den skisserade linjen i figur 6.

Figur 6. Den lidande människans tidsupplevelser som gestaltad rörelse.

En tidsupplevelse som varslar om det fördolda skeendet är *varskoendets tid*. Genom inneslutandets tidsaspekt sammanknyts det förgångna med det som tidigare varit framtida. Därigenom kommer den förvarning som anades under det förgångna nuet att avslöjas av nuets visshet. *Inträdandets tid* upplevs av patienten som en omvälvning där det yttre tidsperspektivet förändras genom den av lidandet avgränsade all dagligheten. Då det yttre tidsperspektivet upplevs vara avgränsat flyttas tillvarons tyngdpunkt till att gripa efter de fästen som finns inneboende i människans inre tidsperspektiv.

Patientens tidslighet har en hållfasthet knuten till *närvarandet i nuet* och dess upplåtenhet. *Det ilande tidsflödets fästande* framträder då tidens yttre och inre perspektiv har splittrats från sina temporala lägen och män-

niskan försöker "fästa tidsflödet" genom konkreta hållpunkter eller minnesbilder. Upplevelserna av *livsflöde* och *nuflöde* framträder genom två rörelser. Den ena rörelsen är förenad med tidsrörelsen som tillför det inträngande livsflödets skapandekraft. Den andra rörelsen är nuflödets rörelse genom varandet i nuet.

Då lidandet förtätas, förändras patientens tidsperspektiv från den 'livgivande tiden' mot 'tid som avgränsar' och därigenom framträder tidsupplevelsen av nuflödets sinande livsflöde. Den gestaltade tidsupplevelse som uttrycker *det blockerade nuflödet* innebär att genom 'tid som avgränsar' blockeras både människans nuflöde och livsflöde. Detta kan uttryckas som avstängdhet från varat. Varats temporala bestämdhet bildar det strukturerade tidsperspektivets gränser genom *tidens rytm och hållpunkter*. *Få och ge tid* innebär att patienten inte endast upplever att hon får tid, utan också ges möjlighet till att överrätta sin upplevda tid och sina minnesbilder vidare till den lystrande andra. Insikten om tidslighetens föränderlighet manar till att "ta sig tid", för att kunna vara i stånd att ge uppmärksamhetens tid åt den andra.

Patientens bundenhet i den ofria tiden framträder tydligast genom *tid som väntan*. Då upplevs tiden som åtskiljande glipa och *den bristande tidens icke-tid framträder*. Icke-tid som frånvaro av tid för gemenskap ger upplevelse av övergivenhetens ensamhet. Den inre tidsdimensionens livsflöde mot det framtidas ändlighet bildar *tid som bereddvaro*.

De tankemönster som kommer till uttryck genom patientberättelsernas fynd bildar en pendelrörelse mellan hälsodimensionens 'livgivande tid' och lidandedimensionens 'tid som avgränsar' (figur 6). Därigenom framträder den gradvisa förändring som utspelar sig i patientens tidsgestaltning genom lidandet. Fynden tydliggör hur skeenden i vårdandets värld beskådas genom patientens tudelade återspeglning av tiden, utifrån det till levnaden hörande yttre tidsperspektivet och det i den lidande människan varande inre tidsperspektivet.

Patientens tidsgestaltning i Ljuset av hälsa och lidande

Forskningsfrågan som delstudien (studie 4) skall besvara är vilken gestaltning tiden får ur patientens synvinkel. Frågan har besvarats genom elva underteman. I detta avsnitt sammanförs fynden från de litterära patientberättelserna i en rörelse mellan de vårdvetenskapliga begreppen 'hälsa' och 'lidande'. Därigenom bildas en ny förståelsehorisont som framvisar de övergripande abstraktionerna: *tidspektras valv*⁶⁴⁸, *nuvarons tillgänglighet* och *varda i tid att lida ut*.

Tidspektras valv

Lidandets inträdande blottlägger tidslighetens bräcklighet och de motsägelsefulla skiftningar som finns sammanknutna i tidens rörelse. Det har framkommit att då människan är patient tydliggörs det förändrade perspektivet mellan den yttre tidsliga strukturen och den inre tidsgestaltningens meningssammanhang. Tillvaron framträder i dubbeltydig gestaltning och reflekterar hälsans och lidandets rörelse. I en sammanbindande reflektion av tillvarons helhet och varats mångfacetterade gestaltning framträder *tidspektras valv*. Detta bildar en gestaltning av tidslighetens utsträckthet. Då människan träder in i vårdandets värld sker en förändring i tidsspektret, vilket även innehåller främlingskap och reflekterar varats utanförskap. Den lidande människans skörhet tillför lyhörddhet för de stämningar som tidens spektra återger. Det förfaller som om den fördolda tidens skepnad tydliggörs genom lidandet, vilket innebär att patienten fogar samman tidens reflexer och hågkomster med skeenden i vården.

Patienten söker lindring genom att "spänna ut" tidens spektrum för att befästa både den horisontala och den vertikala tidens meningssammanhang. På så sätt erbjuder tidspektras valv ett kraftfält där människan söker skyddad tillflykt. Genom lidandet avtäcks en förändrad tidsskiftning som ingår i det fördolda skeendet som människan inte kan behärska då lidandet utmanar levnaden. I upplösandets stund då tid och rum upphör att ha mening inträder den lidande människans vilsenhet. Den för mot en fördjupad rörelse i sökandet efter en ny fäst-

⁶⁴⁸ Tolkningens betoning ligger på det plurala tidsperspektivet, med andra ord avses här ett tidsvalv som är en sammanbindning av olika spektrum.

punkt. Människans varande i lidandet innebär ytterst en kamp mellan liv och död och i denna mening kan tidspektras valv tydas reflektera existensens hopplösa och hoppfulla stämningar i en rörelse som riktas mot det goda.

Nuvarons tillgänglighet

'Nuvaron' får fördjupad mening för patienten genom att nuet innebär *varat i tidens tillgänglighet*.⁶⁴⁹ Det förgångna och det framtida är otillgängliga i betydelsen, att det skedda och det kommande inte är i tidens möjliga varasfär. I nuvarons tillgänglighet finns möjligheten. Men denna tillgänglighet har en tidslig begränsning, vilket även återspeglas genom de underliggande uppmaningar vi finner i det klassiska latinska uttrycket *carpe diem*⁶⁵⁰ och i *vanitasmotivet*.⁶⁵¹

Den tillgänglighet som är förenad med nuvaron framträder i ögonblickets upplåtenhet och tidens inbyggda beredskap. Utifrån patientens perspektiv kan detta tydas så att lidandet fördjupar insikten om att nuets tillgänglighet är oersättlig. I denna mening kommer varandet i lidandet även att innebära förnimmelsen av hälsa som *en inneboende styrka och glädje genom smärtans rottrådar*.⁶⁵² Att vara underkastad lidandets väsen i betydelsen "ett döende"⁶⁵³ innebär ett vidkännande av att den

⁶⁴⁹ Den betydelse Heidegger (1992a,1992b) ger 'tillgänglig tid' som förbunden med 'alldaglighet' får här en annorlunda innebörd.

⁶⁵⁰ *Carpe diem* betyder fånga dagen men bör snarare tolkas *ta vara på dagen* eller *njut av den flyende dagen*. Uttrycket återfinns i Carmina, "Odes" av den romerske poeten Horatius: "Carpe diem quam minimum credula postero" (fånga dagen, lita ej på morgondagen). (Kivimäki, 2008.)

⁶⁵¹ *Vanitas* (latin) 'fåfänglighet' eller 'tomhet' är ett motiv, som påminner människan om livets förgänglighet, och har en kristen undermening. Ordet *vanitas* härstammar från *Predikaren*, vars inledning på latin lyder: *Vanitas vanitatum omnia vanitas*, "Tomhet, idel tomhet, allt är tomhet" eller som i den äldre översättningen, "Fåfängligheters fåfänglighet. Allt är fåfänglighet". (Kivimäki, 2008.)

⁶⁵² Essén (2002, 50).

⁶⁵³ Enligt Eriksson & Herberts (1993) är huvuddimensionen för 'lidande' "ett döende" förknippat med 'förlust' ett 'avbrott' genom sjukdom eller något som 'ansätter' människan. Lidande har två poler som sträcker sig från 'döende', 'kamp', 'prövning' och 'offrande' genom 'klagan', 'smärta' och 'brist' till 'något inre' 'något som för framåt' mot motpolen 'lust'.

'tillgänglighet' som nuvaron erbjuder är ändlig och därigenom dyrbar. Insikten leder patienten mot lyhördhet för nuvaron, vilket kan tydas tillföra nuvaro-momenten lyster och dignitet. Därigenom tydliggörs även den momentana rörelsen mellan lidandets kamp mot döendet och prövningen att tvingas offra.⁶⁵⁴ Genom sjukdomslidandet förorsakas en successiv åderlåtning av nuvarons tillgängliga beredskap. Det innebär att patienten genom det outhärdliga lidandet tvingas utstå att nuvarons tillgänglighet förintas och därmed förintas friheten till valet av tidens förfogande. Att tvingas offra levnadens 'vara' bildar en rörelse mot en inre dimension. Genom denna rörelse kommer lidandet att föras mot en rörelse till lust.⁶⁵⁵ Patienternas vittnesböcker bekräftar både denna rörelse och även strävan att gripa tag i liv.

Den djupgående längtan som framträder ur patienternas berättelser under döendets tid är att få bli bemött med kärleksfullhet och behandlad som den unika människa hon eller han är. Varje enskildhet, varje nu blir därigenom betydelsefullt för den lidande människan. Den dödsjuka människan kan genom varandets tillgänglighet känna en ny livsframtoning, vilken leder till euforisk glädje över att vara till.

Varda i tid att lida ut

Människans vardande utgör en helhet av ett förflutet och en nutid mot en framtid. Varje människa gestaltar denna helhet på sitt särskilda sätt. Den egna livshistorien liksom nutidens tillvaro kan bilda en trygg förankring inför hopp och tilltro på framtiden genom vardandets rörelse. Då patientens livshistoria frambär "avgränsad tid" i den mening som

⁶⁵⁴ Helin (2001) visar i sin semantiska studie att de mest framträdande synonymerna för *offra* är 'giva' och 'ge'. Därigenom framstår betoning på 'skänka', 'överlämna', 'erbjuda', 'låta', 'ge upp', 'ge ifrån sig', 'avstå' och 'släppa'. Offrandet kan tydas lösgöra den till *timligheten* bundna kraften, vilket kan tillföra själslig och andlig livskraft. Detta uttrycks av Essén (2002) i betydelsen att lära sig att inte orka göra. Då förvandlas "mörker till ljus".

⁶⁵⁵ Enligt Eriksson & Herberts (1993), är det ett skeende genom 'lustens' huvuddimensioner: ett behov som driver människan, en djupgående längtan och någonting livgivande positivt.

kan identifieras som 'infrusen tid'⁶⁵⁶ kan inkapslad hopplöshet och erfarenhet av trolöshet bilda undangömda och hemliga minnesbilder. Den 'infrusna tidens' oupplösta tyngd kan föra människan in i det 'dubbla lidandet'.⁶⁵⁷ Detta kan uttryckas vara "det outhärdliga lidandet som kan fylla hela livets timglas till brädden".⁶⁵⁸

Att varda i tidens flöde och förnimma dess rymd innebär att patienten erbjuds "tid att lida ut". Tidens existentiella förankring i hälsans och lidandets dimensioner framträder genom patientberättelserna likt en pendelrörelse mellan *lidande* och *offrande* mot *glädje* och *lust*. Därigenom kan tiden bilda en öppning för försoningens⁶⁵⁹ livsansats där det fördolda 'lider ut' genom vardandets lindring i den genuina tidens sammanvävda tidlöshet och tidsflöde. Varda i tid att lida ut betyder också att kunna anta den förlösande tidens öppnande av ett nytt vardande och därigenom erfara helighet utifrån ett utvidgat tidsperspektiv.

Sammanfattande kan konstateras att genom abstraktionerna: *tidspektras valv*, *nuvarons tillgänglighet* och *varda i tid att lida ut* framträder innebörder och meningssammanhang som belyser patientens tidsliga eller med andra ord existentiella gestaltning.

⁶⁵⁶ Wiklund, (2000, 134–137) använder sig av metaforen "som fruset vatten". Denna uttrycks som bild för en instängd och steltnad livskraft, ett djup dolt under en mer eller mindre ogenomtränglig yta samt något som är något annat än vad det vid första påseendet ger intryck av. (a.a. 135) Wiklund argumenterar för att oberoende av om lidandet är svårt att igenkänna är lidandet i det dolda.

⁶⁵⁷ Här hänvisas till Erikssons (1993) teori om det 'dubbla lidandet'. Patienten kan uppleva 'sjukdomslidande' och 'livslidande', Det tredje upplevda lidandet i vården är 'vårdlidande'.

⁶⁵⁸ Råholm (2003, 43).

⁶⁵⁹ Enligt Gustafsson, (2008) är försoning "att släppa det som har varit och ta till sig detta nya genom att närma sig det sanningslika" (a.a. 139). Genom att se sitt lidande och sin dåtid får patienten "syn på sin hälsa, nutid och framtid vilka inte längre är dolda så som en hemlighet". (a.a. 146).

8. DEN SAMMANVÄVDA BILDEN

”Den som är påpasslig ser”⁶⁶⁰

Forskningsprocessens spiralrörelse har nu nått den fördjupade rotation där meningsbärande mönster flätas samman och förs mot den vårdvetenskapliga teorikärnan.⁶⁶¹ Genom slutandet⁶⁶² framträder en ny förståelsehorisont.⁶⁶³

Tidens gestaltning ur ett vårdvetenskapligt perspektiv

I detta avsnitt fokuseras den syntetiserande frågan om hur tiden gestaltas ur ett vårdvetenskapligt perspektiv. Frågan har angett forskningens riktning och väglett de val som förefallit meningsfulla för det vårdvetenskapliga paradigmet substansutveckling. Studierna framvisar ett mångdimensionellt tidsbegrepp som kan tillföras vårdvetenskapen och gestaltas på olika kunskapsnivåer.

Det grundantagande som artikulerats⁶⁶⁴ för att ange det vårdvetenskapliga perspektivets humanvetenskapliga förankring visar att förståelse om tiden gestaltas i relation till människan. Utifrån detta har tanke-mönster om tiden reflekteras mot de vårdvetenskapliga teoriintegrerade begreppen ’hälsa’⁶⁶⁵ och ’lidande’⁶⁶⁶. Här avslutas avhandlingsarbetet med att reflektera studiernas resultat och dess värde som teoritillskott i

⁶⁶⁰ Citat Colliander (1971, 64).

⁶⁶¹ Eriksson & Lindström (2002, 2007).

⁶⁶² Eriksson & Lindström (2000).

⁶⁶³ Gadamer (1998).

⁶⁶⁴ Människan ses som en odelbar enhet av kropp, själ och ande. I grunden är människan enhet och helighet. Den verkliga människan lever i bär mysteriets, oändlighetens och evighetens kännetecken.

⁶⁶⁵ Eriksson (1989) och vidareutvecklat genom vårdvetenskaplig forskning av Eriksson, Bondas-Salonen, Herberts, Lindholm & Matilainen (1995); Rosengren (2009).

⁶⁶⁶ Eriksson (1993) vårdvetenskapligt vidareutvecklat av Wiklund (2000).

relation till vårdvetenskapen och 'vårdandet'⁶⁶⁷. Det framstigande teori-tillskottet speglas mot den humanvetenskapliga vårdvetenskapens horisont, som präglas av det teoribegrepp som inom sig bär ett ethos.⁶⁶⁸

Begreppsbestämningen har tillfört ord och begrepp som väglett skapandet av språkliga uttryck, vilka återger tidens abstrakta dimensioner. Utifrån filosofernas⁶⁶⁹ tidsteorier framstiger väsensdimensioner och meningsenheter som gestaltar både tidens yttre och inom människan varande horisontala och vertikala tidsdimensioner. Patientberättelserna tydliggör hur människans upplevda tidsgestaltning förändras genom lidandet och bildar en spiralrörelse mellan hälsa och lidande.

Den avslutande konklusionen artikulerar en framflyttande teorigestaltning som presenteras med hjälp av den i avhandlingen framväxande 'bildningen'.

Människans innehav av tid som liv belyses av begreppet *besittningstiden*, vars yttre skeenden och den inom människan varande tiden förändras genom lidandet. I lindrandet av patientens lidande avtäckas dolda skiftningar och mönster som framträder inom besittningstidens inre perspektiv.

Väsensdimensionen *nuflödet* visar på det vårdande i tidens förnyande nu och dess möjlighet i nyskapandets fräscha flöde. Det är genom nuflödet som närvaro öppnas för vårdande caritativ gemenskap. Väsensdimensionen *tidens genuina skepnad* belyser människans vardande. Genom vårdandet belyses *tidens genuina skepnad* av *caritastanken* och därvid bildas både en livgivande rörelse och också det solida bidandets orörlighet. Det som uttrycker både tid och tidlöshet.

Meningsenheten *den förlösande tiden* framstår som en brobyggande tidsnivå. För patienten som befinner sig i lidandets rörelse erbjuder denna meningsenhet en frigörande riktning mot tidens rymd. Därige-

⁶⁶⁷ Eriksson (1987a, 1987b, 1991).

⁶⁶⁸ Eriksson (1990a, 1990b, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995a, 1995b, 1997, 1998, 1999, 2001, 2002, 2003); Eriksson & Lindström (1999a, 1999b, 2000, 2003, 2007).

⁶⁶⁹ Aristoteles (1951, 1953); Augustinus (2003); Bergson (1911, 1028, 1992); Heidegger (1992a, 1992b); Lévinas (1992, 1993); Merleau-Ponty (1992, 2005)

nom befrias det som utgör tidens hämmande tyngd. Meningsenheten *det tidlösa i tiden* reflekterar tidens rymdspegel och tillför patienten förtröstan på det gränsöverskridande i tiden. Det är genom det kärleksfulla vårdandet som tidlöshetens omätliga omfång förnimms som heliggörande.⁶⁷⁰ Meningsenheten *evighetshägring* bildar ett genomlysande moment som tillför en inre förvisning om det goda, det sköna och det sanningslika.⁶⁷¹ Detta visar människan på godhetens, skönhetens och sanningens eviga bestående eller, med andra ord det som är vårdvetenskapens *ethos*.

Patientberättelserna framvisar hur livsgestaltningens framtoning förändras då lidandet inträder och det sker en förändring i människans gestaltning av tiden. Lidandet bildar en krets av inneslutenhet. Inneslutenhetens tidskrets formar ett höljande skydd mot det "yttre" tidsflödet. Patienternas tankemönster framvisar även den orörlighet som är förbundet med det djupa lidandets frusna skepnad där tid är inhöljt i det som metaforiskt kan uttryckas som isblockets nedfrusenhet.

Den existentiella framtoning som gestaltas genom *tidspektras valv* befästs av väsensdimensionen besittningstiden. Tidspektras valv innebär att människans vara och vardande erbjuds kraftfält.⁶⁷² Inom valvets "kraftfält" och skydd tillförs människan kraft till helande. Den existentiella framtoningen *nuvarons tillgänglighet* ger en fördjupad förståelse om vårdandets grundidé att patienten skall ha det väl här och nu.⁶⁷³ Ur ett vårdvetenskapligt perspektiv innebär *nu* att i den flödande tidens nu finns alltid en vårdande och därigenom en förnyande möjlighet mot hälsa. Ögonblickets samklang⁶⁷⁴ bildar fäst tid och ger tillgänglighet till nuets erbjudande av rofylldhet. Den existentiella framtoningen *varda i tid att lida ut* framträder som en vårdande rörelse mellan 'lidande' och

⁶⁷⁰ Här görs en jämförelse med den kristna *agape*-tanketraditionens tanke om kärleken som obegränsad och därigenom en verksam kraft. (å Kempis 1966, 105–106.)

⁶⁷¹ Med detta 'moment' avses här den insikt som *Claritas* genomlysande förståelse tillför. 'Claritas' står för ljus och skönhet. Enligt Eriksson (1990b, 87–88) betecknar begreppet 'claritas' det sköna som finns inom människan och kommer till uttryck genom att avspegla det ideala.

⁶⁷² Jfr. Rogers (1992) och Watsons (1999) tanke om helande kraftfält och Parsees (1981, 1995, 1998) tanke om "gestaltat blivande".

⁶⁷³ Eriksson (1990b, 2001).

⁶⁷⁴ Martinsen (2000).

'offrande' mot 'glädje' och 'lust', vilket öppnar för försoningens livsansats där även det fördolda och nedfrusna lidandet lider ut.⁶⁷⁵

Den nydanade förståelsen gör det möjligt att synliggöra och argumentera för det förvärvade vetandet, med andra ord att *vidimera*⁶⁷⁶ dimensioner av tidens fundament i relation till vårdandet, samt ethos och caritas.⁶⁷⁷ Att manifesteras en teorimodell om tiden i vården förefaller att stå i kontrast till den hermeneutiska tolkningens väsen. Till tolkningens väsen hör en kvarblivande ovisshet, vilket innebär att den värld som öppnar sig genom den hermeneutiska spiralens tolkning och förståelse inte är slutgiltig utan den förblir en mångtydig verklighet.⁶⁷⁸

Ansatsen till "teorimodell" framträder i avsnittet om den utprövande modellen om tiden och kan finnas som en schematisk gestaltning i figurerna 5 och 6. Manifestationen som bildar en framtonad idealbild (teorimodell) kan tydas ha den innebörd som artikulerar forskarens etiska ansvar att bygga vidare på den befintliga kunskapskärnan.⁶⁷⁹ I denna avhandling sker det genom att vårdvetenskapen tillförs en deducerad och inducerad tidsförståelse. Därigenom frambryter en abduktiv gestaltning⁶⁸⁰ av tiden.

⁶⁷⁵ Edlund (2002); Gustafsson (2008). Detta kan även jämföras med Rehnfeldts (1999, 172) det livsavgörande skeendet "när det inget finns att förlora".

⁶⁷⁶ Enligt Eriksson (2009, 42–47) och Eriksson & Nordman (2004, 18–24) är "att vidimera" en av de fyra grundläggande betydelsedimensionerna som bildar grunden i det vårdvetenskapliga evidensbegreppet. De övriga är "att se och inse", "att veta" och "att revidera". Eriksson (2009, 52) fastställer: "Att vidimera är att argumentera för bevis och vittnesbördor som framkommer genom vetenskapligt arbete och systematiska studier av praxis."

⁶⁷⁷ Eriksson (2003); Eriksson & Lindström (2007).

⁶⁷⁸ Gadamer (1998); Helenius (1990); Vikström (2000).

⁶⁷⁹ Eriksson & Lindström (1999, 2000).

⁶⁸⁰ Uttrycket *frambrutande gestaltning* hänvisar till hermeneutikens 'bildningsbegrepp' och lyfts fram av Gadamer (1998) i den betydelse vars förankring finnes i den Humboltska tanketraditionen. Den 'teoribildning' som framträder kan tydas ha genomgått en tredelad utveckling a) den bildning forskaren erhållit under forskningsprocessen, b) den sammansmälta gestaltning som förebilden, med andra ord "förförståelsen" och den tolkade nya förståelsen bildar, c) den avslutande gestaltningen vars inneslutna kunskap framvisar en ny 'bildning'.

I *enheten människan* sammanvävs tid. Den som bildas genom det tidsperspektiv som finns inneslutet i kroppen, den genom själens perspektiv framtonade 'genuina tiden' och den tid som reflekteras genom det andliga perspektivets rymd. Då lidandet infinner sig kan tidens nuflöde blockeras. Den *helande* tidsgestaltningen framträder genom '*tidspektras valv*', '*nuvarons tillgänglighet*' och '*varda i tid att lida ut*'. Tidstrådarnas sammanbindning bildar förståelsens och försoningens meningsfulla tid. *Helighet* reflekteras genom '*förlösande tid*', '*det tidlösa i tiden*' och '*evighetshägring*'. Dessa återspeglar mysteriets, oändlighetens och evighetens kännetecken. Då vårdandet sker som närvarande nuflöde, med utgångspunkt i det ethos där caritas-kärleken utspänner sig, bildas en kraftsfär. Genom denna kraftsfär tillförs den lidande människan en gestaltning av den omätliga tid som ger rymd och framtidshopp.

En abduktiv syntes (II) framträder genom fördjupning av den vårdvetenskapliga förståelsens horisont mot den tidigare abduktiva syntesen (I).

Det lindrande ögonblicket som frambär den tidlösa tidens väsen uppenbaras i vårdandets caritativa meningssammanhang. Detta innebär att patienten i skydd av det vårdande förnimmer tid i en flödande rörelse mot hälsa och helighet.

Detta innebär att genom det vårdande som uttrycker kärleksfullhet och medlidande uppenbaras ögonblick som bär fram förnimmelsen av den tidlösa tidens väsen. En förnimmelse som kan ge lindring i lidandet. Enligt de vårdvetenskapliga axiomen att människan i grunden är enhet och helighet, samt att hälsa innebär helhet och helighet kan vårdandets tidsgrund gestaltas såväl som det lindrande ögonblickets bildade enhet och som det vårdande tidspektras rymd mot helighet (den tidlösa tidens väsen). Att ge tid är det vårdande, och då människan får tid att lida ut skapas en rörelse mot hälsa och helighet. Därigenom framträder bilden av *enheten människan* som befinner sig i en tidslig verklighet som bär mysteriets, oändlighetens och evighetens kännetecken.

HUVUDDAVSNITT IV. "Får ridån dras ner?" ⁶⁸¹

9. DISKUSSION OCH REFLEKTION

Detta avsnitt utgör en avslutande diskussion som också omfattar kritisk granskning. I enlighet med Erikssons⁶⁸² evidensteori innebär granskandet att bedöma relationen mellan kunskapsbehållningen och dess giltighet.⁶⁸³ Med detta menas den grund som synliggör kunskapen om tiden i vårdvetenskaplig gestaltning. Giltighetsgranskningen bygger på Larssons⁶⁸⁴ kriterier för kvalitativ forskning.⁶⁸⁵ De kvaliteter som Larsson hänför till framställningen av forskningens helhet är perspektivmedvetenhet, intern logik och etiskt värde. Granskandet har gjorts som en hermeneutisk reflektion med hjälp av Larssons kriterier för kvalitet och Erikssons vårdvetenskapliga evidensteori och dess tankemönster. Kapitlet avslutas med frågor som anger siktet och implikationer för framtida vidare forskning.

Den kompositionella helheten - dess reflekterade giltighet

Den kompositionella helhetens konsistenskriterier innebär att kunskapssökandet har sin grund i en bestämd ontologi, som anger tonen och är vägvisande under forskningsgången. Därigenom tillförs harmo-

⁶⁸¹ Citat Colliander (1979, 91).

⁶⁸² Eriksson (2009); Eriksson & Nordman (2004).

⁶⁸³ Eriksson & Nordman (2004, 21).

⁶⁸⁴ Larsson (1993). – Larsson betraktas som klassiker genom de kvalitetskriterier han utvecklat av den kvalitativa forskningens utvärdering. Dessa kan anses vara utprövade och därigenom utgöra en tillförlitlig grund för giltighetsprövning.

⁶⁸⁵ Kriterierna för giltigheten av kvalitativ vårdvetenskaplig forskning är under fortsatt diskussion. Tills vidare har diskussionen inte utmynnat i specifika kriterier. (Jfr Bondas, 2000; Morse, Barrett, Mayan, Olson & Spiers, 2002; Nordman, 2006.)

nisk samstämdhet mellan helhet och delar.⁶⁸⁶ Enligt evidensteorins tanke­mönster är det visionen om 'det vårdande' och den vårdande tidens ideal som anger siktet.⁶⁸⁷ Visionen är förenad med perspektivet och den framåtsyn som bestämmer riktning och val.⁶⁸⁸ Här har kunskapssökandet skett inom ramen för det vårdvetenskapliga grundmönstret och den övergripande metodologin är hermeneutisk.⁶⁸⁹

Enligt Larsson⁶⁹⁰ är det presentationen som reflekterar helhetens kvalitet genom dess synliggörande av kunskapsbehållningen om tiden. Konsistens­kriteriet sammanförs med den interna logiken och den harmoniska sammansmältning som presenteras genom helheten. Detta kan jämföras med Bergsons⁶⁹¹ tanke om belysande åskådning, som innebär en intuitiv logik genom vilken människan i en enda bild kan uppfånga ett helt synfält där det ingår mångfald.

Avhandlingsarbetet har i enlighet med hermeneutikens natur bildat en spiralrörelse mellan hermeneutiska cirklar av tolkning och förståelse. Forskningsgången som en helhet belyses genom forskningens design (figur 1). Presentationen har gjorts som forskningssteg eller delar som bildar en helhet. De förståelsehorisonter som erhålls ur de hermeneutiska cirklarna uppvisar begreppsliga meningsfulla innebörder. Dessa sammanfattas och presenteras som bilder, såsom figurer och tabeller. Därigenom syntetiseras begreppslig tid, den genom tidsteorier bevisade ontiska tiden och den sanningslika genom vittnesbörder belysta kunskapen om tiden. Hermeneutikens rörelseriktningar är här den cirkulära och den spiralformade.

Hermeneutiken manar till att generera belyst kunskap utifrån den horisontala bakåtriktade och framåtriktade rörelseriktningen likaså utifrån den vertikala rymd och djup-rörelseriktningen. Detta rörelsemönster

⁶⁸⁶ Eriksson & Lindström (2000); Eriksson & Nordman (2004, 22–24); Larsson (1993); Ödman (1979).

⁶⁸⁷ Eriksson & Nordman (2004).

⁶⁸⁸ Alvesson & Sköldberg (1994); Eriksson (1992); Eriksson & Nordman (2004).

⁶⁸⁹ Eriksson (1987a, 1990a, 1990b, 1992, 1993, 1999, 2001, 2003); Eriksson & Lindström (1999a, 1999b, 2000, 2003, 2007); Gadamer (1998).

⁶⁹⁰ Larsson (1993).

⁶⁹¹ Bergson (1992).

har också varit inspirerande i avhandlingsarbetet, vilket avspeglas i presentationen av den framtonade ontologiska förståelsehorisonten (figur 5).

Sökandet efter det sanningslika och friläggandet av mening följer här Gadamers⁶⁹² tanke om ontologiskt avtäckande, vilket är ett viktigt argument för legitimitetsfrågan. Det är med hjälp av ett grundtänkande som en teoretisk hållning uppnås⁶⁹³ Det har inspirerat till att belysa den gestaltning som träder fram ur tidsteoriens lagrade skikt. Närmandet mot den "innersta och djupa" förborgade kunskapen har skett med hjälp av Gadamers⁶⁹⁴ tänkande utifrån den klassiska *arcanumidén*⁶⁹⁵ och *hyponoia*.⁶⁹⁶

Forskningens närmelsesätt och dess steg har bildat ram för den intuitiva logiken⁶⁹⁷ för att "stiga förbi" det egna "vanliga sättet att betrakta världen". "Intuition" har här tillfört ett slags inlevelse genom det nådda samförståndet med de utvalda filosofiska tidstoriernas innersta avtäckta sanningslikhet. Denna åskådning bildar betydelserum och meningsskapande sfärer.

Reflektion – kunskapssökandet och perspektivmedvetenhet

Vårdvetenskapens forskningstradition påbjuder ett vetenskapligt närmelsesätt som försöker fånga det komplexa och dynamiska, vilket ingår i vårdandet värld utöver det mätbara och observerbara. Det förutsätter att kunskapssynen är öppen, och val av närmelsesätt för kunskapssökandet bestäms av det sätt på vilket de betjänar ändamålet, d.v.s. att öppna för det specifika forskningstemats eller vetenskapsobjektets egenart. När det gäller grundforskning förefaller detta att ha särskild betydelse och har även varit riktningvisande i denna forskning.

⁶⁹² Gadamer (1998).

⁶⁹³ Eriksson & Nordman (2004, 22).

⁶⁹⁴ Gadamer (1998).

⁶⁹⁵ Furberg (1981, 23).

⁶⁹⁶ Gadamer (2004, 43).

⁶⁹⁷ Bergson (1992).

Den egna perspektivmedvetenheten artikuleras genom förförståelsen, vilken bildat en ontologisk och epistemologisk klangbotten under forskningen genom den inlemmade vårdvetenskapliga kunskapssubstansen. Trots artikulerad förförståelse kan man som forskare aldrig till fullo ge klart uttryck för underliggande förförståelseskikt, vilka här även återspeglats under tolkningen av de utvalda texterna.

Enligt Gadamer⁶⁹⁸ finns en hermeneutisk struktur i det mänskliga livet, vilken gestaltas som "livets grundstruktur". Med det menas att i tidens flöde finns en traderande tolkningsram genom vilken tillvaron tolkar sig själv. Detta innebär att humanvetenskapligt tänkande bildar en hermeneutisk spiral av historisk kunskap som framstiger genom och ur traderade mönster.⁶⁹⁹ Därför framstår tolkningarna av de vårdvetenskapliga och filosofiska mönster som belyser teoretiska tankar om tiden utifrån en historisk klangbotten befogade. De frilägger en kunskapsgenererande underbyggnad för den ontologiska utforskningen.

Genom begreppsbestämningen är kunskapssökandet inriktat på att fånga den semantiska mångfaldens beståndsdelar. Den semantiska bestämningens tolkningsram öppnar för det språkligas distinkthet och bildar en grund för utforskningens skärpa gentemot de gåtfulla språkliga uttrycken i förhållande till det tolkade kunskapsstoffet. Därigenom har begreppsbestämningen tjänat som en viktig horisont mot tidens ontologi och förståelsen av denna.⁷⁰⁰ De gestaltade utsträckningarna av horisontell och vertikal semantik tillförde en förståelse som utvecklades till nyanseringar av tidens väsen och rymd.

Argumentationen för begreppsbestämningens metodologiska verkan kan också påvisas genom att bestämningen tillfört inspiration för texttolkningens mönstersökande. Mönstersökandet kan ses vara relaterad till visionens reflektion mot det ideala vårdandet.⁷⁰¹

Forskningsförfarandet då det gäller litteraturstudier och texttolkning innebär att texten reduceras till den substans som framstår som intres-

⁶⁹⁸ Gadamer (1998).

⁶⁹⁹ a.a.

⁷⁰⁰ Jfr Lassenius (2003).

⁷⁰¹ Eriksson & Nordman (2004).

sant i relation till forskningsfrågan. Avvägandet gäller inkluderingen och exkluderingen av det litterära och av texter. Avgränsningen har varit ett bekymmer under forskningsprocessen och har att göra med att den enligt Eriksson⁷⁰² utgör en "kreativ process". Här har den upplevts som en "författandets och fattandets vånda".

Det framstår också som en forskningsetisk risk att utbryta text ur sitt avsedda meningssammanhang. Här har avsikten varit att inte förvränga den ursprungliga textens citat. Det är konsistenskriteriet och den harmonisering som visar fram avhandlingens helhet, vilka belyser fragmentens förenlighet med den presenterade helheten. I detta avseende är det egna synsättet kyklopiskt, d.v.s. delvis förblindat genom skrivandet och de många genomläsningarna av manuskriptet. Här framträder också reviderandets⁷⁰³ vånda under bearbetandets och granskandets dialogiska rörelse. Det har samband med att man som forskare kommer till en ny insikt vid jämförandet av ideal och verklighet, vilket här har upplevts som speciellt kännbart i slutandets sammanfattande skede.

Den nya insikten ställer krav på att förändra och revidera tidigare tolkningar och ställningstaganden. Som forskare är man å ena sidan förblindad för sin egen text. Å andra sidan erfar man den hermeneutiska spiralens förändrade upplysta vidimering, vilken driver till att illuminera och förbättra avhandlingens text för att tydliggöra den reviderade gamla tolkningen och tidigare förståelsehorisonten. Detta kan ses som ett uttryck för förståelsespiralens rörelse. Även andra forskare har erfårit detsamma.⁷⁰⁴

De dilemman som varit framträdande under avhandlingsarbetet är förenade med frågan om text i betydelsen "text som fyller substanskriteriet" och artikuleringen av denna. Därför framstiger dialogen och reflektionen med handledare, forskare och forskarstuderande⁷⁰⁵ som en genererande rörelse inom vetenskapssamfundet. Denna vägleder mot

⁷⁰² Eriksson (1992).

⁷⁰³ Eriksson & Nordman (2004).

⁷⁰⁴ T.ex. Gustafsson (2008, 149).

⁷⁰⁵ Eriksson, Nordman & Myllymäki (1999, 85).

essentiell vetenskaplig stringens.⁷⁰⁶ Detta tänkande finner även samstämmighet med Erikssons evidensteori där den gryende vårdvetenskapliga tanken uttrycks som såväl en kraft som en skörhet.⁷⁰⁷ Speciellt under resultatdelens horisontsammansmältande⁷⁰⁸ nyskapande substansbildning har tankens orolighet och skörhet varit påtaglig då den 'nya tanken' förenats med frågan om inre evidens och ett ethos.⁷⁰⁹

De hermeneutiskt orienterade explorativa processer som tillämpats under sökandet medförde vissa svårigheter. En olägenhet är att hermeneutiskt tillvägagångssätt inte kan forceras och är tidskrävande.⁷¹⁰ Det föreligger en betydande risk för reduktion om tolkningsramens steg försnabbas. Därigenom skulle det framstiga en snäv bild av tidsbegreppet och dess vårdvetenskapliga gestaltning. En annan svårighet är att de kvalitativa anspråken inbegriper abduktiva inslag, vilket kan leda till "gissningslek".⁷¹¹

Å andra sidan är grundforskningens uppdrag att genom djärva hypoteser utveckla och nyskapa vetenskapliga processer och teorier. Det är skälet till utprovandet av det explorativa *arkeologiska* tolkningsförfarandet för att infånga bakomliggande teori- och tankefragment. Närmelseättet tillför forskningen djupare förståelse och avtäcker kunskapsnivåer och ontiska skikt. Här har perspektivmedvetenheten varit särskilt tongivande. I en grundforskning är det arkeologiska närmelseättet försvarbart genom att systematiken är klargörande. Insikt om substansens djupstruktur inträder genom successivt inträngande och genom den hermeneutiska cirkelns rörelse.

Reflektion – kunskapsbehållning och etisk giltighet

Forskningens evidens i betydelsen trovärdighet, giltighet och fruktbarhet har beaktas i denna avhandling, vilket förs fram i den uppnådda

⁷⁰⁶ Jfr Gadamer (1998); Foucault (2002); Kiiikeri & Ylikoski (2004); Kuhn (1997).

⁷⁰⁷ Eriksson, Nordman & Myllymäki (1999).

⁷⁰⁸ Koski (1995).

⁷⁰⁹ Eriksson, Nordman & Myllymäki (1999).

⁷¹⁰ Jfr Lassenius (2003).

⁷¹¹ Jfr Lindholm (1998).

kunskapsbehållningens hermeneutiska belysning. Kunskapsbehållningen framträder genom att dess egenvärde synliggörs, vilket sker genom bildningens tankemönster, vilka kan indelas i:

- det artikulerade *idealet* som är det vårdandets caritativa tidsbegrepp
- det *visionära* tankemönstret som är den läkande tidens gestaltning
- det *evidensgenererande* tankemönstret som är att se det sanningslika, 'det vårdande' i tiden och ta ansvar för att genom förmedlande dialog kommunicera hur det kan appliceras i vårdandets värld.

Dessa tankemönster bildar sammanförda förståelsehorisonter av vidimerande vittnesbördor som kommer till synes genom valda patienters berättelser och bevis, och den horisont som framstiger genom de legala tidsteoriernas tankemönster. Sammanförandet sker genom att jämföra ideal och verklighet, vilket bildar slutande horisontsammansmältningar som här presenteras som en abduktiv⁷¹² syntes.

Forskningens etiska giltighet bildar en reflektion mot vårdvetenskapens ethos⁷¹³ och dess klangbotten. Tongivande är här också Mertons⁷¹⁴ tanke om att förutsättningen för att äkta etisk vetenskaplig giltighet uppstår har sin grund i att den vetenskapliga kunskapen är sann och legitim, samt att den tillför ett nytt värde till substansen. Kriterierna är logisk följbart och samstämmighet med kända fakta.⁷¹⁵ Giltigheten reflekteras genom att kunskapsbehållningen "träder fram" och blir synlig, d.v.s. blir sann och legitim.⁷¹⁶

Det innebär att den etiska giltigheten avspeglas på hela forskningsprocessen genom forskarens ethos-hållning, och i granskningen av denna

⁷¹² Pierce (1990).

⁷¹³ Eriksson (2003).

⁷¹⁴ Kiikeri & Ylikoski (2004, 110–113).

⁷¹⁵ a.a. ; Larsson, (1993).

⁷¹⁶ Eriksson & Nordman (2004); Kiikeri & Ylikoski (2004); Larsson (1993).

kvalitet bör man ha klarsynens klangbotten. Här avses den klangbotten som bildas genom de ontologiska grundantagandena, vilka genererat vårdvetenskapens caritative axiom och teser. Därför är de bifogade i avhandlingens Bilaga 1.

Angen⁷¹⁷ betonar texttolkningens etiska kvaliteter och ser dem som väsentliga för utvärdering av en vårdvetenskaplig avhandling. Forskaren bör oupphörligt ställa sig frågan: Hur har jag gått in i texten och fyller tolkningarna de etiska förutsättningar som ställs på vårdvetenskaplig forskning? Det forskningsetiska resonemanget blir dock annorlunda då det gäller patienternas texter, eftersom de trots att de är publicerade inte (medvetet) skrivits för att utgöra källa för vårdforskning. Därför är det tolkande förhållningssättet till texten i denna delstudie narrativt.

Här har evidensen varit ett dilemma, eftersom citatens originalkälla har angivits, d.v.s. författarna till de texter som utvalts har inte behandlats konfidentiellt.⁷¹⁸ Efterspårningar som gjordes ledde till kontakt med en informant. Informanten gav muntligt tillstånd till att den ifrågavarande publicerade boken får utgöra källa i denna avhandling. Den bedömning som gjorts utifrån den etiska aspekten är att tolka de utvalda texterna med varsamhet och etisk medvetenhet för att inte åstadkomma kränkning eller skada.

Argumentet för presentationen av de narrativa vittnesbörderna är att de bidrar med betydelsefulla "bevis" och dessutom kunskap om den kontextuella vårdande verkligheten. Tolkningens resultat bildar därigenom en viktig förståelsehorisont. Om denna del inte hade medtagits skulle en djupare erfarenhetsförståelse för den lidande människans upplevelse av tidens rörelse mellan lidande och hälsa saknas. Detta är också ett resultat som gestaltar att det som är det djupt mänskliga, d.v.s. det som avspeglar det unikas och specifikas variation även är överförbart till universell generalisering.

⁷¹⁷ Angen (2000).

⁷¹⁸ Det kan antas att en avsikt med att publicera patienterfarenheter i bokform är likartad med patientföreningens informativa betydelse, d.v.s. att få dela med sig av de erfarenheter som gjorts och att andra patienter i liknande situationer kan mötas med en högre grad av förståelse. Detta framgår t.ex. ur Lodéns (2002) och Feldt & v Otters (2003) berättelser.

En avslutande önskan är att få bekräftelse på att avhandlingsarbetet kan förvärva vårdvetenskaplig legitimitet.⁷¹⁹ D.v.s. att forskningens giltighet överensstämmer med vårdvetenskapliga ethos-värden och tydliggör det vårdvetenskapliga tänkandet och språket. Tonvikten har här lagts på en värderangordning där vårdvetenskapens ethos genom *caritas* och *claritas* är tänkta att tillföra reviderandets genomseende.⁷²⁰ Det förefaller som om vårdforskning med betoning på tidsbegreppet kvarstannat i det meningsutbyte som i enlighet med Kjørups⁷²¹ tanke om vetenskaplig genombrytning kunde benämnas de 'motstridiga krafternas retorik'. Därigenom har denna avhandling fått sin tankedrivkraft.

Slutreflektion – öppnandet mot nya horisonter

Denna avhandling är en grundforskning inom vårdvetenskap och det vetenskapliga intresset är fokuserat kring vad-frågan om tiden. Med tanke på applicerandet av kunskapsbehållningen har hur-frågan tydliggjorts. Dessa frågor har belysts utifrån ett mångdimensionellt perspektiv. Den ontologiska nivån presenteras som 'tidens flödande tid', 'tillvarons tid', 'kroppsligt innesluten tid' och 'den andres föregående tid'. Tidens väsensdimensioner artikuleras som "besittningstiden", "nu-flödet" och "tidens genuina skepnad".

Tidens rymd eller det som kunde ses som den transcendentia nivån har indelats i "den förlösande tiden", "den tidlösa tiden" och "evighetshägring". Den existentiella nivån framträder i en dialogisk rörelse mellan hälsa och lidande och synliggör tidens dubbelhet genom den yttre tidens gestaltade rörelse och den inre tidens beslöjade rörelse.

Patienters vittnesbörder om de tidsupplevelser som framstiger inom vårdandets värld har genom en tolkningsrörelse förts in i dialog mellan hälsa och lidande. Därigenom bildas ett mönster som visar på den genom lidande förändrade tidens gestalt.

⁷¹⁹ Eriksson & Lindström (2007, 18).

⁷²⁰ Eriksson & Nordman (2004).

⁷²¹ Kjørup (1999).

Genom denna gestaltning av tiden framstiger en grund för ett tankemönster som gör den vårdande tiden synlig. Mönstret presenteras som 'tidspektras valv', 'nuvarons tillgänglighet' och 'varda i tid att lida ut'.

Tidens traderade tankemönster reflekteras mot den heuristiska syntesen som öppnar för ett utvidgat vårdvetenskapligt tidsbegrepp. Öppnandet för det utvidgade tidsbegreppet i vården manar till att rikta forskarljuset på vårdarens perspektiv och skärpa siktet på den kliniska vårdverkligheten. I denna forskning har detta perspektiv exkluderats. Resultatet visar att det behövs evidens om vårdandets tid genom framtida vidare forskning. Det är också genom utforskandet av tidens uttryck som en fortsatt teoribildning kan ske. Därför kan frågan "Får ridån dras ner" besvaras med både "ja" och "nej". Denna avhandling avslutas men ridån lämnas öppen för fortsatt utforskande.

SUMMARY

Time and the timeless within time. An emerging foundation for theory in caring science

Monica Nurminen

Background and purpose of the study

The focus of interest in this research is to elucidate the concept of time, and to produce a foundation for a theory of time for caring science. The thesis has been developed within the caring science tradition, which is rooted in Eriksson's caritative theory. The study highlights three different themes: a) the formation of time as a general concept, and time in the light of time theories, b) how patients experience the formation of time expressed in literary texts and c) the emergent formation of time in caring science. The overall purpose is to deepen the understanding of the different meanings of time as a concept underlying theory in caring science. This is done from a caring science perspective, and the approach starts out from the philosophical hermeneutics developed by Gadamer.

The research questions are: "What is the meaning, space and essence of time?", "How is time formed from a patient's perspective?" and "How is time formed from a caring science perspective?"

Methodology

According to Gadamer's philosophical hermeneutics, linguistic reflection forms an overarching act, which means that interpretation is done through language, and thus that linguistic understanding is a universal characteristic of man's being. The choice of a hermeneutical research approach is closely linked to the intention to explore inner connections and thereby to strive for a deeper understanding of time. The stages of the research can be interpreted as creating horizons of understanding,

or open circles, the nuances of which are reflected against each other; the objective will be to create a fusion of horizons.

The new understanding is formed through an interpretation of fragments and patterns. When these are brought together, an understanding can emerge. The focus is on elucidating the concept of time through a hermeneutical analysis of concepts. In order for the understanding of the concept of time – and time in relation to man – to reflect different thought patterns herein explored, the study presents a selection of philosophers' thoughts on time, and a number of literary stories from the world of the patient. A hermeneutical archaeology of knowledge has been attempted in the course of revealing fragments of theory from the thoughts of philosophers.

After looking at two different thought patterns, i.e. philosophers' thoughts on time and patients' thoughts on time experienced, the patterns that emerged were placed within an ontological caring science context. In this way it is possible for a new understanding to emerge, one that is in harmony with the ontology of caring science.

Results

Analysis (etymological and semantic) of the relevant concepts shows the meaning dimensions of the concept of time. *Time as space of time* refers to the cultural tradition in which man perceives time as something that goes beyond the world of physical reality. *Time as point of time* is interpreted as being connected with the category of "moment". *Time as time assigned* highlights moments of time that give a temporary postponement or breathing-space. The extended dimension of the time concept involves a focus on the categories "actual" and "potential". The category "potential" (in the sense "effective power") is related to the dimension of meaning that can be termed *time as possibility*. This dimension of meaning is entwined with the notion of perspective.

The horizon of understanding formed through philosophers' time theories is presented as the following (metaphorical) entities: *the temporal movement of time*, *the existential regions of time*, *time as a figure of sonorous form*, and *the double shape of time*. *The temporal movement of time* is expressed by Merleau-Ponty through the concept of temporality. The temporal movement creates a connecting movement that is enclosed in

and integrated into the human body. The body is therefore a point of attachment for different "nuances of time". Heidegger connects existence with the structure of time. This is how the existential regions of time are given meaning as everyday being, the ground of historicity, and man's being in time, with its encompassing context of life and expectation in a sense of prepared being.

The essence of time emerges through *time as a figure of sonorous form*, which according to Bergson means a continuous entity realised through "existing" in a flowing movement during which the different moments of time penetrate each other. The underlying memories of different sonorous patterns penetrate into the present, and they form altered sonorous forms through echoes of the fresh, flowing manifestation of time. Through the broken reflection of space, time emerges like momentary pictures on a subsequent line, one that elucidates the course of time from the perspective of action. The simultaneous sonorous form creates a bond between time and space. The sonorous form of the 'pure' course of time reflects genuine "creative continued existence" and the "openness" of time. There is an existential challenge in the "embryo" of future time, which means that the interhuman context is given life and continuance.

The meaning entity of *the double shape of time* is formed via Lévinas' ideas concerning the movement of individual time towards its extension, to the doubleness of time in communion with "the other" or "the Other". Man is shown an extension of time in the opening of *now*, when the individual aspect of time is overcome. The insight into a different form of time is acquired in a moment of presence, and in this way an ethical echo is created, one that offers access to the time of the other person.

A point of time is revealed in the form of being of the present, *the actual*, which can be a potential beginning or end. Through Aristotle's concept of time, *the potential* of "now" is interpreted. This potential forms a temporary moment that indicates the possibility of the actual in a fraction of a moment or in a moment that emerges like a point of perception that is connected with the continuous movement of space (the universe).

St. Augustine expresses man's striving for the holiness contained in the course of time. Through time, the gap between the temporal and eternity emerges. Man strives to bridge this gap, which he does through his inner struggle against his own lack of time. The moment is fixed through glimpses that reflect holiness. These moments show a space of "timelessness", which frees man from the restraints of temporal time. A glimpse of eternity is given through the elucidated moment, i.e. the perfection of the holy.

Through an interpretation of patients' literary texts, it is possible to arrive at a new horizon of understanding of the suffering human being's altered perception of time, in the light of health and suffering. Patients' stories show that when suffering related to illness comes into a person's life, the movement of time alters. Through this *altered time* a *double time perspective* emerges, one that is formed by *the outer time perspective* and *the inner time perspective* which is enclosed in the suffering human being. The time experience of the suffering human being is formed from the two aspects of the double time perspective. These aspects reflect different temporal images. The movement that emerges between *meaningful* and *meaningless* time can be interpreted as being connected with the movement of health and suffering. The stories bear witness to the fact that through suffering, the outer temporal layers are being peeled off; from this point on the emphasis will be on a concentration of the inner time perspective enclosed in the human body.

When the results from various studies are brought together, a fusion of horizons takes place. Such a fusion emerges through a caring science sounding board that is multidimensional, and from this fusion a picture is created. This picture shows an emerging foundation for theory in caring science, with time and the timeless within time coming together to create a dialogical movement. The multidimensional nature of time provides us with interpretations of dimensions, layers and levels. The ontological level can be presented in terms of "a flow of time", "the time of existence", "incarnated time" and "the preceding time of the other". The dimensions of the essence of time are articulated as "possession time", "the flow of now" and "the genuine shape of time".

The "space" of time, which could be seen as a transcendental level, has been divided into "relieving time", "timeless time" and "the illusion of infinity". The existential level emerges in a dialogical movement betwe-

en health and suffering, and it elucidates the double nature of time through the shaped movement of outer time and the hidden movement of inner time.

This thought pattern is presented in terms of "the arch of the spectra of time", "the accessibility of now" and "becoming in time to suffer".

Discussion

In this thesis, the caring science research interest has been focused on the *what*-question regarding time. The *how*-question has been elucidated via the application of knowledge gained. These questions have been elucidated from a multidimensional perspective. In accordance with Eriksson's evidence theory, evaluation of the results means evaluating the relation between the knowledge gained and the validity of that knowledge. This is the refinement and foundation that creates the knowledge of time that is visible in a caring science context. The transferred thought patterns that provide a formation of time are reflected against a heuristic synthesis, one that opens up to provide an extended concept of time as conceived in caring science. This opening up towards an extended concept of time in care points to directions in which further research is needed, in which the focus will be on the fundamental nature of "caring".

LITTERATUR

Alligood, M.R. & McGuire, S.L. 2000. Perception of time, sleep patterns, and activity in senior citizens: a test of a Rogerian theory of aging. *Visions: The Journal of Rogerian Nursing Science*, 8 (1), 6-14.

Alvesson, M. & Sköldböck, K. 1994. *Tolkning och reflektion*. Studentlitteratur, Lund.

Angen, M.J. 2000. Evaluating Interpretive Inquiry: Reviewing the Validity Debate and Opening the Dialogue. *Qualitative Health Research*, 10 (3), 378-395.

Aristoteles. 1951. *Aristoteles Forelæsning over Fysik. I-IV. Om det Værende, Stof og Form, Aarsag og Virkning, Rum og Tid*. Oversat med inledning og noter af Helms, P. Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck, København.

Aristoteles. 1953. *Aristoteles ældre Metafysik. Bøgerne I, III, IV, og XII. Om Gud og Tillværelsens Hovedformer*. Oversat med inledning og noter af Helms, P. Nyt nordisk Forlag, Arnold Busck, København.

Aristoteles. 1993. *Den nikomachiska etiken*. (Översättning och kommentarer av Märten Ringbom). Daidalos, Göteborg.

Arman, M. 2003. *Lidande och existens i patientens värld. Kvinnors upplevelser av att leva med bröstcancer*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.

Arman, M. & Rehnsfeldt, A. 2003. Vittnesbörd som etisk grund i vårdandet. I: Eriksson, K. & Lindström, U.Å., (red.) *Gryning II. Klinisk vårdvetenskap*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 109-121.

Aspelin, G. 1959. *Ur medeltidens tankevärld*. Norstedts, Stockholm.

Atterton, P. & Calarco, M. 2005. *On Levinas*. Thomson Wadsworth, Belmont.

Augustinus. 2003. *Bekännelser*. (Orig. utkom 397). Artos & Norma bokförlag, Skellefteå.

Beckman, N. 1934. Isländsk och medeltida skandinavisk tideräkning. I: Nilsson, M.P. (red.) *Nordisk kultur. Tideräkningen*. Albert Bonniers Förlag, Stockholm.

Beedholm, K. 2003. *Forandling og traeghed i den sygeplejefaglige diskurs*. Ph.d avhandling. Forlaget PUC, Viborg.

Benner, P. 1984. *From Novice to Expert*. Addison Wesley, Menlo Park.

Bergson, H. 1911 [1908]. *Intuition och intelligens. Inledning till metafysiken*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Bergson, H. 1928 [1911]. *Den skapande utvecklingen. Om livets betydelse*. (Andra upplagan). Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Bergson, H. 1992 [1889] *Tiden och den fria viljan. En undersökning av de omedelbara medvetenhetsfakta*. Bokförlaget Nya Doxa, Nora.

Birnbaum, D. & Wallenstein, S-O. 1999. *Heideggers väg*. Thales, Stockholm.

Björkman, L. 1998. *I mörkret skyddad av ljus. Personporträtt från Korpholmens hospital i Cronoby 1631–1848*. (Andra upplagan). Sahlgrens, Oulampi.

Bondas, T. 2000. *Att vara med barn. En vårdvetenskaplig studie av kvinnors upplevelser under perinatal tid*. Doktorsavhandling. Åbo Akademi förlag, Åbo.

Bondas, T. 2003. Caritative Leadership. Ministering to the Patients. *Nursing Administration*, 27 (3), 249-253.

Bondas-Salonen, T. 1998. How Women Experience the Presence of Their Partners at the Births of Their Babies. *Qualitative Health Research*, 8 (6), 784-800.

- Bournes, D.A & Ferguson-Pare, M. 2007. Human becoming and 80/20: an innovative professional development model for nurses. *Nursing Science Quarterly*, 20 (3), 237-253.
- Bowers, B.J., Lauring, C. & Jacobson, N. 2001. How nurses manage time and work in long-term care. *Journal of Advanced Nursing*, 33 (4), 484-491.
- Brennerfors, E.-M., Plos, K. & Lundberg, C. 2001. Operation minut för minut. Kartläggning av operationsverksamhet. *Vård i Norden*, 60 (21), 47-51.
- Brink, P. & Wood, M. 1994. *Basic Steps in Planning Nursing Research. From Question to Proposal*. Jones and Bartlett Publishers, Boston.
- Chinn, P.L. & Kramer, M.K. 1991. *Theory and Nursing a systematic approach*. Mosby Company, St Louis.
- Colliander, T. 1971. *Nära*. Schildts förlag, Helsingfors.
- Colliander, T. 1979. *Början*. Schildts förlag, Helsingfors.
- Dahlberg, K. 1993. *Kvalitativa metoder för vårdvetare*. Studentlitteratur, Lund.
- Davidhizar R., Havens R. & Bechtel G.A. 1999. Assessing culturally diverse pediatric clients. *Pediatric Nursing*, 25 (4), 371-394.
- De Laet S.J. 1958. *Arkeologins metoder och problem*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Dock, L.L., Stewart, I.M. & Seymer, L. 1960. *Sjuksköterskan genom tiderna*. (Femte upplagan). Söderström förlagsaktiebolag, Helsingfors.
- Dracup, K., McKinley S., Riegel B., Mieschke H., Doering L.V. & Moser, D.K. 2006. A nursing intervention to reduce prehospital delay in acute coronary syndrome: a randomized clinical trial. *Journal of Cardiovascular Nursing*, 21 (3) 186-93.
- Edlund, M. 2002. *Människans värdighet - ett grundbegrepp inom vårdvetenskapen*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.

Eriksson, K. 1986. *Introduktion till vårdvetenskap*. Norstedts Förlag, Stockholm.

Eriksson, K. 1987a. *Pausen. En beskrivning av vårdvetenskapens kunskapsobjekt*. Norstedts förlag, Stockholm.

Eriksson, K. 1987b. *Vårdandets idé*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Eriksson, K. 1988. *Vårdvetenskap som disciplin, forsknings- och tillämpningsområde*. Vårdforskning 1/1988. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa.

Eriksson, K. 1989. *Hälsans idé*. (Andra uppl.) Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Eriksson, K. 1990a. Nursing Science in Nordic Perspective. Systematic and Contextual Caring Science. A Study of the basic Motive of Caring and Context. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 1 (4), 3-5.

Eriksson, K. 1990b. *Pro Caritate. En lägesbeskrivning av caritativ vård*. Vårdforskning 2/1990. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa.

Eriksson, K. 1991. Att lindra lidande. I: Eriksson, K. & Barbosa da Silva, A., (red.) *Vårdteologi*. Vårdforskning 3/1991. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 204-221.

Eriksson, K. 1992. *Broar. Introduktion till vårdvetenskaplig metod*. Institutionen för vårdvetenskap. Åbo Akademi, Vasa.

Eriksson, K. 1993. Lidandets idé. I: Eriksson, K. (red.) *Möten med lidanden*. Rapport 4/1993. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 1-27.

Eriksson, K. 1994. *Den lidande människan*. Liber utbildning, Stockholm.

Eriksson, K. 1995. Mot en caritativ vårdetik. I: Eriksson, K. (red.) *Mot en caritativ vårdetik*. Vårdforskning 5/1995. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 9-39.

Eriksson, K. 1996. Efterskrift – om vårdvetenskapens möjligheter och gränser. I: Martinsen, K. (red.) *Fenomenologi og omsorg. Tre dialoger med etterord av Katie Erisksson*. Tano Aschehoug, Oslo.

Eriksson, K. 1997. Perustutkimus ja käsiteanalyysi. Teoksessa: Paunonen, M. & Vehviläinen-Julkunen, K. (toim.) *Hoitotieteen tutkimusmetodiikka*. WSOY, Juva, 50-75.

Eriksson, K. (red.) 1998. *Jubileumsskrift 1987–1997*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa.

Eriksson, K. 1999. Tillbaka till Popper och Kuhn –en evolutionär epistemologi för vårdvetenskapen. Teoksessa: Kinnunen, J., Meriläinen, P., Vehviläinen-Julkunen, K. & Nyberg, T. (toim.) *Terveystieteiden monialainen tutkimus ja yliopistokoulutus, suunnistuspoluilla tiedon valtateille. Professori Sirkka Sinkkoselle omistettu juhlakirja*. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 74, Kuopio, 21-35.

Eriksson, K. 2001. *Vårdvetenskap som akademisk disciplin*. Vårdforskning 7/2001. Institutionen för vårdvetenskap. Åbo Akademi, Vasa.

Eriksson, K. 2002. Idéhistoria som deldisciplin inom vårdvetenskapen. I: Eriksson, K. & Matilainen, D. (red.) *Vårdandets och vårdvetenskapens idéhistoria. Strövtåg i spårandet av "caritas originalis"*. Vårdforskning 8/2002. Institutionen för vårdvetenskap. Åbo Akademi, Vasa, 1-13.

Eriksson, K. 2003. Ethos. I: Eriksson, K. & Lindström, U.Å. (red.) *Gryning II. Klinisk vårdvetenskap*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 21-33.

Eriksson, K. 2008. *God vetenskaplig praxis och etikprövning inom vårdvetenskaplig forskning*. Icke publicerad preliminär version. Enheten för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa.

Eriksson, K. 2009. Evidens – det sanna, det sköna, det goda och det eviga. I: Martinsen, K. & Eriksson, K. (red.) *Å se og å innse. Om ulike former for evidens*. Akribe, Oslo, 35–80.

Eriksson, K., Bondas-Salonen, T., Herberts, S., Lindholm, L. & Matilainen, D. 1995. *Den mångdimensionella hälsan - verklighet och visioner*. Slut-

rapport. Vasa sjukvårdsdistrikt SKN & Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa.

Eriksson, K. & Herberts, S. 1992. *Den mångdimensionella hälsan. En studie av hälsobilden hos sjukvårdsledare och sjukvårdspersonal*. Projektrapport 2. Vasa sjukvårdsdistrikt KF & Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa.

Eriksson, K. & Herberts, S. 1993. Lidande – en begreppsanalytisk studie. I: Eriksson, K. (red.) *Möten med lidanden*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 29-54.

Eriksson, K. & Lindström, U.Å. 1997. Abduction – A Way to deeper understanding of the world of caring. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 11 (4), 195-198.

Eriksson, K. & Lindström, U.Å. 1999a. Abduktion och pragmatism – två vägar till framsteg inom vårdvetenskapen. *Hoitotiede*, 11 (5), 292-299.

Eriksson, K. & Lindström, U.Å. 1999b. En vetenskapsteori för vårdvetenskapen. *Hoitotiede*, 11 (6), 358-364.

Eriksson, K. & Lindström, U.Å. 2000. Siktet, Sökandet, Slutandet – om den vårdvetenskapliga kunskapen. I: Eriksson, K. & Lindström, U.Å. (red.) *Gryning. En vårdvetenskaplig antologi*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 5-18.

Eriksson, K. & Lindström, U.Å. 2003. Klinisk vårdvetenskap. I: Eriksson, K. & Lindström, U.Å. (red.) *Gryning II. Klinisk vårdvetenskap*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 3-33.

Eriksson, K. & Lindström, U.Å. 2007. Vårdvetenskapens vetenskapsteori på hermeneutisk grund – några grunddrag. I: Eriksson, K., Lindström, U.Å., Matilainen, D. & Lindholm, L. (red.) *Gryning III. Vårdvetenskap och hermeneutik*. Enheten för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 5-20.

Eriksson, K., Lindström, U.Å., Lindholm, L., Matilainen, D. & Kasén, A. 2004. Det vårdvetenskapliga forskningsprogrammet vid Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi. *Hoitotiede*, 16 (6) 282-286.

Eriksson, K., Lindström, U.Å., Lindholm, L., Matilainen, D. & Kasén, A. 2006. Ethos anger siktet för vårdvetenskap vid Åbo Akademi. *Hoitotiede*, 18 (6) 296-298.

Eriksson, K., Lindström, U.Å., Lindholm, L. & Matilainen, D. 2007. I Hermeneutikens landskap. I: Eriksson, K., Lindström, U.Å., Matilainen, D. & Lindholm, L. (red.) *Gryning III. Vårdvetenskap och hermeneutik*. Enheten för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 1-3.

Eriksson, K., Nordman, T. & Myllymäki, I. 1999. *Den trojanska hästen – evidensbaserat vårdande och vårdarbete ur ett vårdvetenskapligt perspektiv*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa.

Eriksson, K. & Nordman, T. 2004. *Den trojanska hästen II. Utvecklandet av evidensbaserade vårdande kulturer*. Rapport 2:2004. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa. Helsingfors och Nylands sjukvårdsdistrikt.

Essén, E. 2002. *Dans i mitt mörka rum om tillit när sjukdom hotar livet*. Bokförlaget Libris, Örebro.

Fagerström, L., Eriksson, K. & Bergbom Engberg, I. 1999. The patient's perceived caring needs: measuring the unmeasurable. *International Journal of Nursing Practice*, 5, 199-208.

Fawcett, J. 1989. *Analysis and Evaluation of Conceptual Models of Nursing*. F.A. Davis, Philadelphia.

Feldt, K-O. & v Otter, B. 2003. *I cancers skugga: ett år av förtrivlan och hopp*. Ekerlind, Stockholm.

Ford, J. 1975. *Paradigms & Fairy Tales. An introduction to the Science of Meanings. Volume 1*. Routledge & Kegan Paul, London.

Foucault, M. 2002. [1969] *Vetandets arkeologi*. Arkiv förlag, Lund.

Frederiksen (2006) Nyhetsbrev. *Web: Akademiske Sykeplejersker*. Nyhetsbrev januari 2006.

Fredlund, A.P. 2004. Inledning. I: Merleau-Ponty, M. *Lovtal till filosofin: Essäer i urval*. Brutus Östlings bokförlag Symposion, Stockholm.

Fredriksson, L. 2007. Teoribegreppet inom vårdvetenskap och hermeneutik – från Eidos till Logos. I: Eriksson, K., Lindström, U.Å., Matilainen, D. & Lindholm, L. (red.) *Gryning III. Vårdvetenskap och hermeneutik*. Enheten för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 23-30.

French, M. 1998. *Min tid i helvetet: ett levnadsminne*. Natur och Kultur, Stockholm.

Furberg, M. 1981. *Verstehen och förstå. Funderingar kring ett tema hos Dilthey, Heidegger och Gadamer*. Bokförlaget Doxa, Karlshamn.

Furr, L.A., Binkley, C.J., McCurren, C. & Carrico, R. 2004. Factors affecting quality of oral care in intensive care units. *Journal of Advanced Nursing*, 48 (5), 454-462.

Føllesdal, D., Walløe, L. & Elster, J. 2001. *Argumentationsteori, språk och vetenskapsfilosofi*. (Tredje upplagan). Thales, Stockholm.

Gadamer, H-G. 1977. The Western view of the inner experience of time and the limits of thought. In: Aguessy, H. et al. (eds.) *Time and the philosophies*. Unesco, Paris, 33-48.

Gadamer, H-G. 1988. *Förnuftet i vetenskapens tidsålder*. Bokförlaget Daidalos, Göteborg.

Gadamer, H-G. 1997. *Sanning och metod i urval*. Bokförlaget Daidalos, Göteborg.

Gadamer, H-G. 1998 (1960). *Truth and Method*. Second, Revised Edition. The Continuum Publishing Company, New York.

Gadamer, H-G. 2003. *Den gåtfulla hälsan. Essäer och föredrag*. Dualis Förlag, Ludvika.

Gadamer, H-G. 2004. *Hermenutiikka. Ymmärtäminen tieteesä ja filosofiasa*. Vastapaino, Tampere.

Gibson, D. 1994. Time for clients: temporal aspects of community psychiatric nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 20 (1), 100-116.

Glasberg, A-L., Eriksson, S. & Norberg, A. 2008. Factors associated with 'stress of conscience' in healthcare. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 22 (2), 249-258.

Goldblatt, H., Granot, M., Admi, H & Drach-Zahavy, A. 2008. The experience of being a shift-leader in a hospital ward. *Journal of Advanced Nursing*, 63 (1), 45-53.

Gustafsson, L-K. 2008. *Försoning ur ett vårdvetenskapligt perspektiv*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.

Hagren, B., Pettersen, I-M., Severinsson, E., Lützén, K. & Clyne, N. 2001. The haemodialysis machine as a lifeline: experiences of suffering from end-stage renal disease. *Journal of Advanced Nursing*, 24 (2), 196-202.

Hall, L. 1969. The Loeb Center for nursing rehabilitation. *International Journal of Nursing Studies*, 6, 81-95.

Helenius, R. 1990. *Förstå och bättre veta*. Carlsson Bokförlag, Stockholm.

Heidegger, M. 1992a. *Varat och tiden. Del I*. (urspr. uppl. 1926). Bokförlaget Daidalos, Göteborg.

Heidegger, M. 1992b. *Varat och tiden. Del II*. (urspr. uppl. 1926). Bokförlaget Daidalos, Göteborg.

Helin, K. 2001. *Offrandets mysterium. En hermeneutisk studie*. Pro gradu-avhandling. Institutionen för vårdvetenskap. Åbo Akademi, Vasa.

Henderson, V. 1982 [orig.1959] *Grundprinciper för patientvårdande verksamhet*. (Tredje upplagan). Liber Yrkesutbildning, Stockholm.

Henderson, V. 1991. *The nature of nursing – Reflections after 25 years*. Macmillan, New York.

Hilli, Y. 2007. *Hemmet som ethos. En idéhistorisk studie av hur hemmet som ethos blev evident i hälsosyterns vårdande under 1900-talets första hälft*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.

Hyrkäs, K., Appelqvist-Schmidlechner, K. & Kivimäki, K. 2005. First-line managers' views of the long-term effects of clinical supervision: how does clinical supervision support and develop leadership in health care? *Journal of Nursing Management*, 13 (3), 209-220.

Isola, A. & Laitinen, P. 1995. The content of nursing care and use of personell's working ours on geriatric wards. *Hoitotiede*, 7 (5), 249-255.

Jansen, I. 2006. *An Archaeology of Philosophical Anthropology – A Reconstruction of the Historical Philosophical Background of Ethnography and Consequences for Nursing Science*. Doctoral dissertation. Kuopio University Publications E Social Sciences 136. Department of Nursing Science, Kuopio.

Jones, A.R. 2001. Time to think: temporal considerations in nursing practice and research. *Journal of Advanced Nursing*, 33(2), 150-158.

Jönsson, B. 2000. *Tio tankar om tid*. Bromberg's förlag, Stockholm.

Kaila, E. 1939. *Den mänskliga kunskapen: vad den är och vad den inte är*. Söderström & C:o, Helsingfors.

Kasén, A. 1994. *Vårdrelationen – en begreppsanalytisk studie*. Pro-gradu avhandling. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa.

Kasén, A. 2002. *Den vårdande relationen*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.

á Kempis, T. 1966. *Om Kristi efterföljelse*. (Sjunde upplagan). (Originaliet De imitatione Christi dateras till 1441). Diakonistyrelsens bokförlag, Stockholm.

Kiikeri, M. & Ylikoski, P. 2004. *Tiede tutkimuskohteena. Filosofinen johdatus tietentutkimukseen*. Gaudeamus, Helsinki.

Kivimäki, A. 2008. *Carpe diem! Hauskaa ja hyödyllistä latinaa*. Karisto, Hämeenlinna.

Kjørup, S. 1999. *Människovetenskaperna. Problem och traditioner i humanioras vetenskapsteori*. Studentlitteratur, Lund.

Klockars, K. 2003. *Förståelsens epistemologi som projekt och begreppsutredning*. Opublicerat material. Helsingfors Universitet, Helsingfors.

Knuuttila, S. 1989. Aristoteelinen aikakäsitys ja sen syrjäytyminen myöhäiskeskiajalla. Teoksessa: Heiskanen, P. (toim.) *Aika ja sen ankaruus*. Gaudeamus, Helsinki, 143-154.

Kobayashi, N & Yamamoto, M. 2004. Impact of the stage of dementia on the time required for bathing-related care: a pilot study in a Japanese nursing home. *International Journal of Nursing Studies*, 41 (7), 767-774.

Kolanowski, A.M., Litaker, M. & Buettner, L. 2005. Efficacy of theory-based activities for behavioral symptoms of dementia. *Nursing Research*, 54 (4), 219-228.

Koort, P. 1975. *Semantisk analys. Konfigurationsanalys. Två hermeneutiska metoder*. Studentlitteratur, Lund.

Koski, J. 1995. *Horisonttiensulautumisissa. Keskustelua Hans-Georg Gadamerin kanssa hermeneutiikasta, kasvoamisesta, tietämisestä ja kasvatustieteestä*. Väitöskirja. Tutkimuksia 149. Yliopistopaino, Helsingin yliopisto, Helsinki.

Kuhn, T.S. 1997 [1962]. *De vetenskapliga revolutionernas strukturer*. Thales, Stockholm.

Kuuppelomäki, M. & Lauri, S. 1998. Ethical dilemmas in the care of patients with incurable cancer. *Nursing Ethics: an International Journal for Health Care Professionals*, 5 (5), 385-392.

Langer, S.K. 1957. [1942]. *Filosofi i en ny tonart*. Geber, Stockholm.

Larsson, S. 1993. Om kvalitet i kvalitativa studier. *Nordisk pedagogik*, 4, 194-211.

Larsson, S. 2004. Om stratigrafiska metoder vid stadsarkeologiska undersökningar. I: Lönn, M. (red.) *Aktuella Metodfrågor 1*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 58, Stockholm.

Lassenius, E. 2003. *Rummet i vårdandets värld – en ontologisk analys av begreppet rum ur ett vårdvetenskapligt perspektiv*. Licentiatavhandling. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa.

Lassenius, 2005. *Rummet i vårdandets värld*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.

Lévinas, E. 1992. [1948] *Tiden och den andre*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm.

Lévinas, E. 1993. [1982] *Etik och oändlighet - Samtal med Philippe Nemo*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm.

Lindberg, A-M. 1996. *Kraschen*. Söderströms Förlag, Helsingfors.

Lindholm, L. 1998. *Den unga människans hälsa och lidande*. Doktorsavhandling. Åbo Akademi, Institutionen för vårdvetenskap, Vasa.

Lindholm, L. 2003. Klinisk applikationsforskning – en forskningsapproach för vårdvetenskapens tillägnande. I: Eriksson, K. & Lindström, U.Å. (red.) *Gryning II. Klinisk vårdvetenskap*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 47-61.

Lindholm, L. & Eriksson, K. 1993. Lidande och kärlek ur ett psykiatriskt vårdperspektiv – en casestudie av mötet mellan mänskligt lidande och kärlek. I: Eriksson, K. (red.) *Möten med lidanden*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 79-137.

Lindström, U.Å. & Lindholm, L. 2003. Kontext och meningssammanhang. I: Eriksson, K. & Lindström, U.Å. (red.) *Gryning II. Klinisk vårdvetenskap*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa. 35-45.

Lindström, U.Å., Lindholm, L. & Zetterlund, J.E. 2006. Katie Eriksson: Theory of Caritative Caring. In: Marriner Tomey, A. & Alligood, M.R. (eds.) *Nursing Theorists and Their Work*. Sixth Edition. Mosby, Inc., St. Louis, 191-223.

Lindqvist, U-C. 2004. *Ro utan åror. En bok om livet och döden*. Norstedts Förlag, Stockholm.

Lindwall, L. 2004. *Kroppen som bärare av hälsa och lidande*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.

Liukkonen, A. 1990. *Dementoituneen potilaan perushoito laitoksessa*. Väitöskirja. Turun yliopiston julkaisuja, osa 81, Turku.

Lodén, S. 2002. *Hjärta med smärta. En bok om livet före, under och efter kranskärlsoperationen. 2:a upplagan*. Informationsförlaget, Stockholm.

Lübcke, P. (red.) 2003. *Filosoflexikonet. Filosofer och filosofiska begrepp från A till Ö*. Forum, Stockholm.

Mackintosh, C. 2006. Caring: the socialisation of pre-registration student nurses: a longitudinal qualitative descriptive study. *International Journal of Nursing Studies*, 43 (8), 953-962.

Marriner Tomey, A. 2006. Nursing Theorists of Historical Significance. In: Marriner Tomey, A. & Alligood, M. R. (eds.) *Nursing Theorists and Their Work*. Mosby, Inc., St. Louis.

Martinsen, K. 1986. *Freidige og uforsagte diakonisser. Et omsogsyрке vokser fram 1860-1905*. Avhandling for doktorgrad. Aschehoug/Tanum-Norli, Bergen.

Martinsen, K. 1996. *Fenomenologi og omsorg. Tre dialoger med etterord av Katie Eriksson*. Tano Aschehoug, Oslo.

Martinsen, K. 2000. *Øyet og kallet*. Fagbokforlaget, Bergen.

Matilainen, D. 1997. *Idémönster i Karin Neuman-Rahns livsgärning och författarskap. – en idéhistorisk-bibliografisk studie i psykiatrisk vård i Finland under 1900-talets första hälft*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.

Matilainen, D. 2000. Kärlekens möjligheter – ett strövtåg i sökandet efter "caritas originalis". I: Eriksson, K. & Lindström, U.Å. (red.) *Gry-*

ning. *En vårdvetenskaplig antologi*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 19-36.

Meleis, A. J. 1997. *Theoretical Nursing: Development and Progress*. Lippincott, New York.

Merleau-Ponty, M. 1992 [1968] *The Visible and the Invisible*. Ed. Lefort, C. Northwestern University Press, Evanston.

Merleau-Ponty, M. 2004. *Lovtal till filosofin. Essäer i urval*. (Översättning med noter och inledning av Fredlund, A.P.) Brutus Östlings bokförlag Symposion, Stockholm.

Merleau-Ponty, M. 2005. [1945] *Phenomenology of Perception*. Routledge Classics, London.

Milne, H.A. & McWilliam, C.L. 1996. Considering nursing resource as 'caring time'. *Journal of Advanced Nursing*, 23 (4), 810-819.

Moberg, C-A. 1969. *Introduktion till arkeologi*. Natur och kultur, Stockholm.

Morse, J.M., Hupcey, J.E., Micham, C. & Lenz, E.R. 1997. Choosing a Strategy for Concept Analysis in Nursing Research. In: Gift, A.G. (ed.) *Clarifying Concept in Nursing Research*. Springer Publishing Company, New York, 73-96.

Morse, J.M., Barrett, M., Mayan, M., Olson, K. & Spiers, J. 2002. Verification strategies for establishing reliability and validity in qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods*, 1 (2), Article 2. Available: <http://www.ualberta.ca/~ijqm/030806>

Nancy, J-L. 1998. *Heideggerin "Alkuperäinen etiikka"*. Loki-Kirjat, Helsinki.

Neill J. 2005. Health as expanding consciousness: seven women living with multiple sclerosis or rheumatoid arthritis. *Nursing Science Quarterly*, 18 (4), 334-343.

- Nenola, A. 1986. *Parantolaelämää. Tuberkuloosipotilaat muistelevat*. Keuhkovammaliitto, Helsinki.
- Newman Giger, J. & Davidhizar, R.E. 1999. *Transcultural nursing. Assessment & Intervention*. (Third edition). Mosby, St. Louis.
- Newman, M. A. 1986. *Health as expanding consciousness*. Mosby Company. St. Louis, Missouri.
- Nightingale, F. 1946 [1859]. *Notes on nursing: What it is and is not*. Churchill Livingstone, London.
- Niiniluoto, I. 1980. *Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen- ja teoriamuodostus*. Otava, Helsinki.
- Niiniluoto, I. 1983. *Tieteellinen päättely ja selittäminen*. Otava, Helsinki.
- Niiniluoto, I. 1990. *Maaailma, minä ja kulttuuri*. Otava, Helsinki.
- Niiniluoto, I. 2000. Onko menneisyys todellista? Teoksessa: Pihlström, S., Siitonen, A. & Vilkkö, R. (toim.) *Aika*. Gaudeamus, Helsinki, 246-261.
- Nilsson, B. 2004. *Savnets tone i ensamhetens melodi. Ensamhet hos aleneboende personer med alvorlig psykisk lidelse*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- Nolan, M. 1994. Geriatric nursing: an idea whose time has gone? A polemic. *Journal of Advanced Nursing*, 20 (6), 989-996.
- Nordman, T. 1996. Står tiden stilla? En empirisk undersökning av patienters upplevelser av caritativ vård på sjukhus. *Hoitotiede*, 8 (5), 253-261.
- Nordman, T. 2006. *Människan som patient i en vårdande kultur*. Doktorsavhandling. Åbo Akademi, Institutionen för vårdvetenskap, Vasa.
- Nurminen, M. 1998. *Det milda ljuset i timglasets skugga. En hermeneutisk studie av äldre patienters hälsa och lidande*. Pro gradu-avhandling. Institutionen för vårdvetenskap. Åbo Akademi, Vasa.

Nygren, A. 1982. *Mening och metod*. Åbo Akademis kopieringscentral, Åbo.

Nåden, D. 1990. *Sykepleiens kunstdimension*. Universitetsforlaget, Oslo.

Nåden, D. 2000. Den arkeologiske scene. I: Eriksson, K. & Lindström, U.Å. (red.) *Gryning. En vårdvetenskaplig antologi*. Institutionen för vårdvetenskap. Åbo Akademi, Vasa, 77-93.

Nåden, D. & Eriksson, K. 2003. Semantisk begrepsanalyse – et grunnleggende aspekt i en disiplins teoriutveckling. *Vård I Norden*, 67 (23), 21-26.

Oswaks, J.S.D. 2002. *The use of simulated clinical experiences to improve competency in the novice anesthesia provider*. Dissertation. The University of Tennessee. Centre for the Health Sciences, Tennessee.

Parse, R.R. 1981. *Man-Living-Health. A Theory of Nursing*. John Wiley & Sons, New York.

Parse, R.R. 1995. The Human Becoming theory. In: Parse, R.R. (ed.) *Illuminations. The Human Becoming theory in Practice and Research*. National League for Nursing, New York, 5-8.

Parse, R.R. 1996. Building Knowledge Through Qualitative Research: The Road Less Travelled. *Nursing Science Quarterly*, 9 (1), 10-16.

Parse, R.R. 1998. *The Human Becoming School of Thought. A Perspective for Nurses and Other Health Professionals*. Sage Publications, California.

Philips, N. & Hardy, C. 2002. Discourse Analysis – Investigating Process of Social Construction. *Qualitative Research Methods*. Volume 50, SAGE Publications Thousand Oaks, London.

Pierce, C.S. 1990. *Pragmatism och kosmologi*. Daidalos, Göteborg.

Piltz, A. 1991. *Mellan ängel och best. Människans värdighet och gåta i europeisk tradition*. Alfabeta Bokförlag, Stockholm.

Platon. 1984. Symposium. I: Lindskog, H. (red.) *Platons skrifter i svensk tolkning*. Doxa, Lund.

Platon. 1923. *Skrifter. I svensk tolkning*. Lindskog, C. Fjärde delen. Hugo Gebers förlag, Stockholm.

Popper, K. 1992. *In Search of a Better World. Lectures and Essays from Thirty Years*. Routledge, London.

von Post, I. 1999. *Professionell naturlig vård ur anestesi- och operationssköterskors perspektiv*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.

Rasmusson, B.H. & Sandman, P.O. 1998. How patients spend their time in a hospice and in an oncological unit. *Journal of Advanced Nursing*, 28 (4), 818-828.

Racine, A.D. & Davidsson, A.C. 2002 Use of a time-flow study to improve patients waiting times at an innercity academic pediatric practice. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 156 (12), 1203-1209.

Rehnsfeldt, A. 1999. *Mötet med patienten i ett livsavgörande skeende*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.

Ricoeur, P. 1993. *Från text till handling. En antologi om hermeneutik*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm.

Riehl, J.P. & Roy, C. 1980. *Theory and Models*. In *Conceptual Models for Nursing Practice*. (2nd ed.) Appleton-Century-Crofts, New York.

Rogers, M.E. 1983.[1970]. *An Introduction to the Theoretical Basis of Nursing*. (Twelfth printing.) F.A. Davis Company, Philadelphia.

Rogers, M.E. 1980. Nursing: A Science of Unitary Man. In: Riehl, J.P. & Roy, C. (eds.) *Conceptual models for nursing practice*. (2nd ed.) Appleton-Century-Crofts, Norwalk, 329-337.

Rogers, M.E. 1990. Nursing: Science of Unitary, Irreducible, Human Beings: Update 1990. In: Barret E.A.M. (ed.) *Visions of Rogers' Science-Based Nursing*. National League for Nursing, New York, 5-11.

Rogers, M. E. 1992. Nursing science and the space age. *Nursing Science Quarterly*, 5, 27-34.

Rosengren, A-L. 2009. *Hälsans grund kan bara hjärtat förstå. Ett sökande efter kunskap om hälsa i ljuset av Blaise Pascals tänkande*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.

Roy, C. 1980. The Roy Adaptation Model. In: Riehl, J.P. & Roy, C. (eds.) *Conceptual Models for Nursing Practice*. (2nd ed.) Appleton-Century-Crofts, New York.

Roy, C. & Andrews, H.A. 1991. *The Roy adaptation model: The definitive statement*. Appleton & Lange. Norwalk, Connecticut.

Roy, C. & Andrews, H.A. 1999. *Roy Adaption Model*. Second Edition. Appleton & Lange, Samford, Connecticut.

Rudolfsson, G. 2007. *Den perioperativa dialogen – en gemensam värld*. Doktorsavhandling. Enheten för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa.

Råholm, M-B. 2003. *I kampens och modets dialektik*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.

Sandelowski, M. 1991. Telling stories: Narrative Approaches in Qualitative research. *Journal of Nursing Scholarship*, 23 (3), 161-166.

Schenelle, J.F., Cruise, P.A. & Alessi, C.A. 1998. Individualising Night-time Incontinence Care in Nursing home Residents. *Nursing Research*, 47 (4), 197-204.

Sivonen, K. 2000. *Vården och det andliga. En bestämning av begreppet 'andlig' ur vårdvetenskapligt perspektiv*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.

Sivonen, K. & Kasén, A. 2003. Enheten människa – kropp, själ och ande. I: Eriksson, K. & Lindström, U.Å. (red.) *Gryning II. Klinisk vårdvetenskap*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 75-95.

Skirbekk. G & Gilje, N. 1995. *Filosofins historia*. Daidalos, Göteborg.

Skott, C. 2004. Narrativ forskning i hermeneutiskt perspektiv. Livsberättelsen och tiden. I: Scott, C. (red.) *Berättelsens praktik och teori - narrativ forskning i hermeneutiskt perspektiv*. Studentlitteratur, Lund, 9-24.

Steiner, V., Pierce, L., Drahuschak, S., Nofziger, E., Buchman, D. & Szirony, T. 2008. Emotional support, physical help and health of caregivers of stroke survivors. *Journal of Neuroscience Nursing*, 40 (1), 48-54.

Standing, M. 2007. Clinical decision-making skills on the developmental journey from student to Registered Nurse: a longitudinal inquiry. *Journal of Advanced Nursing*, 60 (3), 257-269.

Tahan, H.A. 1998. Patients waiting for heart transplantation: an analysis of vulnerability. *Critical Care Nurse*, 18 (4), 40-48.

Tallberg, M. 1991. *Den sekulära sjuksköterskan i Finland från 1700-talet till den enhetliga utbildningens början 1930. Vården och utbildningen speglad mot förhållandena i övriga länder*. Doktorsavhandling. Kuopion yliopiston painatuskeskus, Kuopio.

Tallberg, M. 2006. Venny Snellman, Finnish Nurses, and Rockefeller Foundation Support, 1929–1956. *Nursing History Review*. Volume 14. The American Assosiation for the History of Nursing, New York, 175-188.

Tingle, A. 2001. Mental health nurses: do they care? *Mental Health Practice*, 4 (9), 12-15.

Todd, A.M., Lacey, E.A. & Mcneill, F. 2002. 'I'm still waiting...': barriers to accessing cardiac rehabilitation services. *Journal of Advanced Nursing*, 40 (4), 421-431.

Tolonen, L. 1995. *Etik och etikett i patientvården – en idéhistorisk undersökning av etiken och etiketten såsom de framträder i sjuksköterskornas tidskrift Epione under åren 1908–1965*. Licentiatavhandling. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa.

Torrkulla, G. 2001. Emmanule Lévinas – ett tänkande i det olikas banor. *Glänta*. No 1-2.

Tranströmer, T. 1983. *Det vilda torget*. Bonnier, Stockholm.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2008. <http://www.tenk.fi/hymy/>

Tutkimuseettinen neuvottelukunta/Forskningsetiska delegationen. 2002. *Hyoä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsitleminen/God vetenskaplig praxis och avvikelser från den*. Helsinki.
<http://www.tenk.fi/JulkaisutjaOhjeet/htkfi.pdf>

Vattimo, G. 1997. *Beyond Interpretation: The Meaning of Hermeneutics for Philosophy*. Polity Press, Cambridge.

Vikström, B. 2000. *Verkligheten öppnar sig. Läsning och uppenbarelse i Paul Ricoeurs bibelhermeneutik*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.

Walker, L.O. & Avant, K.C. 1988. *Strategies for theory construction in nursing*. Appelton & Lange, East Norwalk.

Watson, J. 1985 [1979]. *Nursing. The Philosophy and Science of Caring*. Colorado Associated University Press, Boulder.

Watson, J. 1993 [1988]. *En teori för omvårdnad. Omvårdnad och humanvetenskap*. (orig. titel: *Nursing: Human Science and Human Care. A Theory of Nursing*.) Studentlitteratur, Lund.

Watson, J. 1999. *Postmodern Nursing and Beyond*. Churchill Livingstone, Edinburgh.

Waterworth, S. 2003. Time management strategies in nursing practice. *Journal of Advanced Nursing*, 43 (5), 432-440.

Werner, A. 1984. *Kunskapsteoriens historia*. Argos, Lund.

Westman, R. 1992. Synpunkter på antikens teater och dess fortlevnad. I *Antikens teater och dess fortlevnad. Platon sällskapets symposium 1991*. Franska och klassiska institutionen vid Åbo Akademi, Åbo.

Wiklund, L. 2000. *Lidandet som kamp och drama*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.

Wikström, O. 2001. *Långsamhetens lov*. Natur och Kultur, Stockholm.

Witucki Brown, J. 2006. Margaret A. Newman: Health as Expanding Consciousness. In: Marriner Tomey, A. & Alligood, M.R. (eds.) *Nursing Theorists and Their Work*. Mosby, Inc. St. Louis, 497-521.

Vuokila-Oikkonen, P., Janhonen, S. & Nikkonen, M. 2001. Kertomukset hoitotieteellisen tiedon tuottamisessa: narratiivinen lähestymistapa. Teoksessa: Janhonen, S. & Nikkonen, M. (toim.) *Laadulliset tutkimusmenetelmät hoitotieteessä*. WSOY, Helsinki, 81-115.

von Wright, G. H. 1993. *Myten om framsteget*. Bonniers, Stockholm.

Wärnå, C. 2001. Tyyne Luoma. Sundhetsplejens ethos. I: Birkelund, R. (red.) *Omsorg, kald og kamp. Personer og idéer i sygeplejens historie*. Munksgaard, København, 397-415.

Ödman, P.-J. 1979. *Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Ordböcker

Allén, S. (red.) 1987. *Svensk Ordbok*. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Första upplagans tredje tryckning. Esselete studium, Göteborg.

Dalin, A.F. 1850. *Ordbok öfver svenska språket*. Förra delen A - K. Författarens förlag, Tryckt hos J. Beckman, Stockholm.

Dalin, A.F. 1853. *Ordbok öfver svenska språket*. Senare delen L - Ö. Författarens förlag, Tryckt hos J. Beckman, Stockholm.

Dalin, A.F. 1961. *Svenska språkets synonymer*. Sjätte upplagan. J. Beckmans bokförlag, Stockholm.

Dahlgren, F.A. 1914-16. *Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talsätt i svenska språket. Från och med 1500-talets andra årtionde*. C.W.K. Gleestrups förlag, Lund.

Ekbohrn, C.M. 1936. *100,000 främmande ord och namn m.m.* Bonniers, Stockholm.

Hellquist, E. 1939. *Svensk etymologisk ordbok*. Band II: O - Ö. (Ny omarbetad och utvidgad upplaga). C.W.K. Gleestrups förlag, Lund.

Hellquist, E. 1948. *Svensk etymologisk ordbok*. Band II. O - Ö (Tredje upplagan). C.W.K. Gleerups förlag, Lund.

Hellquist, E. 1970. *Svensk etymologisk ordbok*. Andra bandet O - Ö. (Tredje upplagan). C.W.K. Gleestrups förlag, Lund.

Johannisson, T. & Ljunggren, K.G. (red.) 1991. *Svensk handordbok. Konstruktioner och fraseologi*. Norstedts Förlag, Stockholm.

Malmström, S., Györki, I. & Sjögren, A. P. (red.) 1995. *Bonniers svenska ordbok*. Bokförlaget Bonnier Alba, Stockholm.

Molde, B. (red.) 1958. *Illustrerad svensk ordbok*. Andra reviderade upplagan. Natur och kultur, Stockholm.

Oreström, B. 1999. *Svenska ordboken*. 3:e utökade upplagan. Bokförlaget Gustava, Lund.

Swedenberg, L. (red.) 1992. *Norstedts svenska synonymordbok. Ord för ord. Svenska synonymer och uttryck*. Fjärde upplagan. Norstedts Förlag, Stockholm.

Strömberg, A. 1975. *Stora synonymordboken*. Strömbergs, Stockholm.

Svenska Akademien. 1920. *Ordbok öfver svenska språket*. Första bandet. A - Exulant. P.H. Lindstedts universitetsbokhandel, Lund.

Svenska Akademien. 1926. *Ordbok över svenska språket*. Åttonde bandet. F - Fulgurit. P.H. Lindstedts universitetsbokhandel, Lund.

Svenska Akademien. 1928. *Ordbok över svenska språket*. Nionde bandet. Full - Föttling. P.H. Lindstedts universitetsbokhandel, Lund.

Svenska Akademien. 1937. *Ordbok över svenska språket*. Fjortonde bandet. Ked - Kralla. P.H. Lindstedts universitetsbokhandel, Lund.

Svenska Akademien. 1939. *Ordbok över svenska språket*. Femtonde bandet. Kram - Leut. P.H. Lindstedts universitetsbokhandel, Lund.

Svenska Akademien. 1943. *Ordbok över svenska språket*. Sjuttonde bandet. Maris - Mö. P.H. Lindstedts universitetsbokhandel, Lund.

Svenska Akademien. 1945. *Ordbok över svenska språket*. Sjuttonde bandet. Markis - Möte. P.H. Lindstedts universitetsbokhandel, Lund.

Svenska Akademien. 1952. *Ordbok över svenska språket*. Nittonde bandet. OI - Pepton. P.H. Lindstedts universitetsbokhandel, Lund.

Svenska Akademien. 1954. *Ordbok över svenska språket*. Tjugonde bandet. Per.-Prästinna. P.H. Lindstedts universitetsbokhandel, Lund.

Svenska Akademien. 1973. *Ordbok över svenska språket*. Häfte 274 - 278. Skallrig - Skjuvkraft. P.H. Lindstedts universitetsbokhandel, Lund.

Svenska Akademien. 1991. *Ordbok över svenska språket*. Häfte 324 - 328. Stod-Strutshår. Gleerupska universitetsbokhandeln, Lund.

Wessén, E. 1969. Kortfattad etymologisk ordbok. Våra ord, deras uttal och ursprung. P.A. Norstedt & söner, Stockholm.

Östergren, O. 1919, *Nusvensk ordbok*. Första bandet A - E. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Östergren, O. 1926, *Nusvensk ordbok*. Andra bandet F - G. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Östergren, O. 1931. *Nusvensk ordbok*. Tredje bandet H - K. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Östergren, O. 1934. *Nusvensk ordbok* Fjärde bandet L - O. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Östergren, O. 1938. *Nusvensk ordbok*. Femte bandet P - Sh. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Östergren, O. 1945. *Nusvensk ordbok*. Sjätte bandet Si - Sp. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Östergren, O. 1964. *Nusvensk ordbok*. Åttonde bandet. T. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Östergren, O. 1968. *Nusvensk ordbok*. Nionde bandet. U - Vå. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Östergren, O. 1972. *Nusvensk ordbok*. Red Zetterholm, M. Tionde bandet Vä - Ö. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Östergren, O. 1981. *Nusvensk ordbok*. Första bandet. A - G. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Östergren, O. 1981. *Nusvensk ordbok*. Andra bandet. H - O. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Östergren, O. 1981. *Nusvensk ordbok*. P - Sp. Tredje bandet. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Östergren, O. 1981. *Nusvensk ordbok*. St. - T. Fjärde bandet. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Bilaga 1. De ontologiska grundantagandena vid Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa

Axiomen är följande:

1. Människan är i grunden enheten kropp, själ och ande.
2. Människan är i grunden religiös.
3. Människan är i grunden helig. Människans värdighet innebär att inneha det mänskliga ämbetet, att tjäna i kärlek, att finnas till för den andra.
4. Gemenskap är grunden för allt mänskligt liv. Människan är i grunden interrelaterad till en abstrakt och/eller en konkret annan i gemenskap.
5. Vårdande är till sitt väsen något naturligt dvs. kallet att tjäna i kärlek.
6. Lidande är en oskiljaktig del av livet. Lidande och hälsa utgör varandras förutsättningar.
7. Hälsa är mer än frånvaro av sjukdom. Hälsa innebär helhet och helighet.
8. Människan lever i en verklighet som bär mysteriets, oändlighetens och evighetens kännetecken.

Teserna är följande:

1. Ethos ger den yttersta meningen åt det vårdande sammanhanget.
2. Vårdandets grundmotiv utgörs av caritasmotivet.
3. Vårdandets grundkategori är lidande.
4. Vårdgemenskap utgör vårdandets meningssammanhang och har sitt ursprung i kärlekens, ansvarets och offrandets ethos dvs. en caritativ etik.
5. Hälsa innebär en rörelse i vardande, varande och görande mot enhet och helighet, vilket är förenligt med uthärdligt lidande.
6. Vårdandet är att i barmhärtighet, kärlek, tro och hopp lindra lidande. Det naturliga grundläggande vårdandet uttrycks genom att ansa, leka och lära i en vårdande relation som är asymmetrisk till sin natur.

Från: Lindström, U.Å., Lindholm, L. & Zetterlund, J.E. 2006. Katie Eriksson. *Theory of Caritative Caring. I: Marriner Tomey, A.M. & Alligood, M.R. Nursing Theorists and Their Work. Sixth edition. (Svensk översättning erhållen från författarna/ Enheten för vårdvetenskap, Åbo Akademi).* Mosby, St.Louis, Missouri, 191-223.

Bilaga 2a. Synonymtablå över begreppet 'tid'

1/2

	Dalín 1853	Molde 1958	Dalín 1961	Östergren 1964	Strömbergs 1975	Östergren 1981	Alén 1987	Johansson 1991	Ord f ord 1992	Bonniers 1995	Orestrom 1999	
TID	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	11
ögonblick(på varandra följande)	x			x	x				x	x		5
tid(s)form	x			x		x			x			4
tempus	x			x								2
Qvinnors/kvinnors tid månadsrening	x			x								2
tidvatten	x			x								2
rätt, tjänlig, passande tid	x											1
tillräcklig tid	x											1
period (tidsperiod)		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	10
tidpunkt		x		x	x	x	x	x	x	x	x	9
tidsavsnitt		x	x	x	x	x	x			x		7
tidsålder		x	x	x	x	x		x		x		7
tidrymd/tidsrymd		x	x		x			x	x	x	x	7
tillfälle		x		x	x	x			x	x		6
tidevarv		x	x		x				x	x		5
så småningom		x			x		x			x	x	5
livstid (ex ålderdom)		x		x		x						3
(tids)förhållande		x			x				x			3
uppmätt tid		x					x	x				3
(fysisk) grundstorhet		x					x			x		3
ledig tid (ledighet)		x							x	x		3
hög tid (på tiden)		x			x							2
avtalad tidpunkt		x								x		2
lämplig tidpunkt		x										1
skede			x	x	x	x		x		x	x	7
epok			x		x				x	x	x	5
stund			x	x	x				x			4
fas			x									1
klockslag				x	x	x			x	x		5
konjunktur				x	x	x			x			4
tempus				x	x	x						3
samtid				x		x	x					3
frist				x		x			x			3
levnadsperiod (ålder)				x		x						2
levnadstid				x		x						2

Bilaga 2b. Diskriminationsmatris över 'tid'. Matrisen läses vågrätt.

>>>>>>>	tid	andrum	epok	frist	Klockslag	konjunktur	ledighet	möjlighet	period	skede	tidpunkt	tidsrymd	tidsålder	tillfälle	utsikt	ögonblick
tid		1	5	3	5	4	3	1	10	7	9	7	7	6	2	5
andrum	3		0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	4	0	0
epok	3	0		0	0	0	0	0	9	6	7	5	4	0	2	0
frist	3	7	0		1	0	4	0	0	0	0	4	0	0	0	0
klockslag	0	0	0	1		0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0
konjunktur	3	0	0	0	0		0	0	0	0	0	0	0	1	1	0
ledighet	1	1	0	1	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0	0
möjlighet	0	0	0	0	0	0	0		0	0	0	0	0	7	7	0
period	1	0	8	0	0	0	0	0		9	2	10	0	0	0	0
skede	2	0	7	0	0	0	0	0	8		0	4	3	1	0	0
tidpunkt	3	0	0	0	4	0	0	0	0	0		0	0	3	0	4
tid(s)rymd	7	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0		1	0	0	0
tidsålder	2	0	4	0	0	0	0	0	7	3	0	2		0	0	0
tillfälle	4	0	0	0	0	0	2	9	1	0	10	0	0		0	4
utsikt	0	0	0	0	0	2	0	8	0	0	0	0	0	2		0
ögonblick	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	0	8	0	

	Dalín 1853	Östergren 1934	SAOB 1943	Molde 1958	Dalín 1961	Strömbergs 1975	Östergren 1981	Alén 1987	Johansson 1991	Ord f ord 1992	Bonniers 1995	Oreström 1999	
MÖJLIGHET	x	x	x	x	*)	x	x	x	x	x	x	x	11
görighet	x		x	x		-	-	-	x	-	x	x	6
egenskapen att vara möjlig	x		-		-	-	-	x	-	-	-	-	2
verkställbarhet	x		-			-	-	-	-	-	-	-	1
utväg	-	x	x	x		x	x	x	x	x	x	-	9
utförbar(het)	-		x	x		x	-	x	x	x	x		7
tillfälle	-		x	-	-	x	-	x	x	x	x	x	7
eventualitet	-		x	x		x	-	-	-	x	x	x	6
förutsättning	-		x	x	-	x	-	-	x	x	-	-	5
tänkbar(t)	-		x	x		-	-	x	-	x	x	-	5
(möjlig) åtgärd	-		x	x	-	-	-	x	-	x	x	-	5
potential(itet)	-	x	x	-		x	x	-	-	x	x	-	6
sannolik(het)	-	x	x	-		x	x	-	-	x	-	-	5
icke osannolik	-		x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
inom möjlighetens o sanningens område	-		x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
förmåga	-		x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
anlag	-		x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
genomförbarhet	-		x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
stundom närmande (sig)	-		x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
realiserbarhet	-		x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
sätt/ngt är möjlig att göra	-		x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
möjlig metod	-		x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
som kan tänkas ske	-		x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
möjlig utveckling	-		x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
möjlig händelse	-		x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
rimlighet	-		x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
skälighet	-		x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
(framtid)utsikt	-	x	-	x	-	x	x		x		x	x	7
chans	-	x	-	-	-	x	x	x	x	x	x	x	8
råd	-	x	-	-	-	x	x	-	-	x	-	-	4
kryphål	-		-	-	-	x	-	-	-	x	-	-	2

	Dalín 1853	Östergren 1934	SAOB 1943	Molde 1958	Dalín 1961	Strömbergs 1975	Östergren 1981	Alén 1987	Johansson 1991	Ord f ord 1992	Bonniers 1995	Oreström 1999	
resurser	-		-	-	-	x	-	-	-	x	-	-	2
alternativ	-		-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	1
medel	-		-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	1
hypotes	-		-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	1
bekvämligheter	-		-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	1
faciliteter	-		-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	1
vån (ålder. synonym)	-	x	-	-	-	-	x	-	-	x	-	-	3
det möjliga	-	x	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	2
potens	-		-	-	-	-	-	-	-	x	-	-	1
framtida	-		-	-	-	-	-	-	-	x	-	-	1
lägenhet	-		-	-	-	-	-	-	-	x	-	-	1
väg	-		-	-	-	-	-	-	-	x	-	-	1

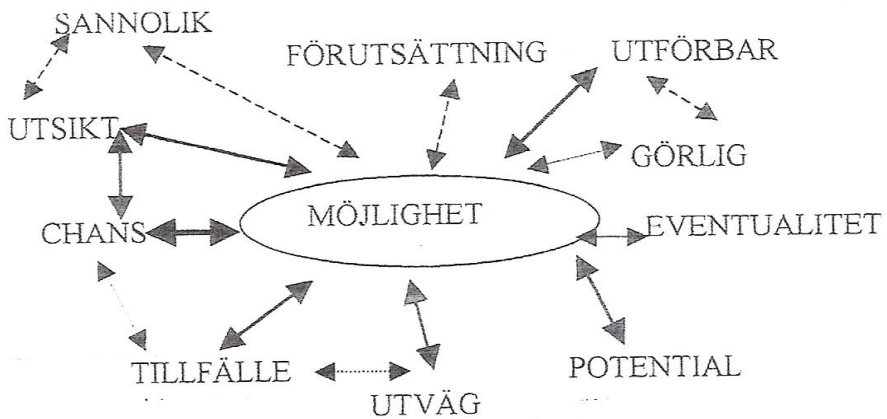
*) I Dalin, 1961 finns inte möjlighet men möjlig med synonymerna: rimlig, görlig, verkställbar, utförbar, tänkbar, eventuell, potential, slumrande, sannolik, trolig, antaglig, rimlig, plausibel.

Bilaga 3b. Diskriminationsmatris över 'möjlighet' . Matrisen läses vågrätt

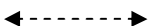

	möjlighet	chans	eventualitet	förutsättning	görlig	potential	sannolik	tillfälle	utförbar	utsikt	utväg
möjlighet (möjlig*)		8	6	5	6	6	5	7	7	7	9
chans	11		0	0	0	0	3	6	0	10	1
eventualitet	7	2		0	0	0	0	0	0	0	2
förutsättning	1	0	0		0	0	0	0	0	2	0
görlig	3	0	0	0		0	0	0	5	0	0
potential	8	0	0	0	0		0	0	0	0	0
sannolik/möjlig*	2*	0	0	0	0	0		0	0	3	0
tillfälle	9	5	0	0	0	0	0		0	0	2
utförbar/möjlig*	5*	0	0	0	2	0	0	0		0	0
utsikt	8	6	0	0	0	0	3	2	0		0
utväg	8	2	2	0	0	0	0	2	0	0	

*) "möjlighet" finns inte i dessa synonymlistor. Därför har bindningarna till "möjlig" medtagits.

Bilaga 3c. Förenklat diskriminationsparadigm över 'möjlighet'.

Synonymitetsgrader:

- 80 - 90
- 60 - 79
- 40 - 59
- 20 - 39
- 19

Bilaga 4. Synonymtablå över 'tidlös'

	D a l i n	M o l d e	D a l i n	S t r ö m b e r g s	Ö s t e r g r e n	A l e n	J o h a n n i s s o n	O r d f o r d	B o n n i e r s	O r e s t r ö m	
	1 8 5 0	1 9 5 8	1 9 6 1	1 9 7 5	1 9 8 1	1 9 8 7	1 9 9 1	1 9 9 2	1 9 9 5	1 9 9 9	
TIDLÖS	-	x	-	x	x	x	x	x	x	x	8
ovan modet växlingar	-	x	-	x	-	-	-	x	-	-	3
icke begränsad av tidsgränser	-	x	-	-	x	-	-	-	-	-	2
icke omodärn	-	x	-	-	-	-	-	-	-	-	1
klassisk	-	-	-	x	-	-	-	x	-	x	3
utan spår av tidens tand	-	-	-	x	-	-	-	x	-	-	2
evig	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	1
oföränderlig	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	1
evigt ny	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	1
oberoende av tidens växlingar	-	-	-	-	x	x	-	x	-	-	3
känsla av att tiden står stilla	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	1
känsla av ro /stillhet	-	-	-	-	-	-	x	-	-	-	1
(be)ständig	-	-	-	-	-	-	-	x	-	x	2
obestämbar av tiden	-	-	-	-	-	-	-	x	-	-	1
att vara tidlös	-	-	-	-	-	-	-	-	x	-	1

Bilaga 5. Synonymtablå över 'oändlighet'

	D a l i n	S A O B	M o l d e	D a l i n	S t r ö m b e r g s	Ö s t e r g r e n	A l e n	J o h a n i s s o n	O r d	B o n n i e r s	O r e s t r ö m	
	1 8 5 0	1 9 2 0	1 9 5 8	1 9 6 1	1 9 7 5	1 9 8 1	1 9 8 7	1 9 9 1	1 9 9 2	1 9 9 5	1 9 9 9	
OÄNDLIGHET	x	x	x	-	x	x	x	x	x	x	x	10
att vara oändlig	x	x	-	-	-	-	x	-	-	-	-	3
det oändliga	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
utan ända/slut	x	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	2
utan gräns	x	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	2
gränsvärdet till slutet	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-	-	1
ädlös(het) <i>ändlös(het)</i>	-	-	-	-	x	x	-	-	-	-	-	2
evighet	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	x	2
evig (kretsgång)	-	-	-	-	x	x	-	-	-	-	-	2
hur länge som helst	-	-	-	-	x	x	-	-	-	-	-	2
universum	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	1
i evighet	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	1
evigt	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	1
ad infinitum	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	1
omätligt	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	1
gränslös	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	1
obegränsad	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	1
aldrig slutande	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	1
som förlorat sig i det blå	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	1
oförlitnelig	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	1
makalös	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	1
obeskrivlig	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	1
oerhörd	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	1
enorm	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	1
ofantlig	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	1
tallös	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	1
exempellös	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	1
tänkt tal som är större..	-	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-	1
i det oändliga	-	-	-	-	-	-	-	-	x	-	-	1
utan uppehåll	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x	-	1

Bilaga 6. Synonymtablå över 'evighet'

	D a l i n	S A O B	M o l d e	D a l i n	W e s e n	S t r ö m b e r g s	Ö s t e r g r e n	A l e n	J o h a n n i s s o n	O r d f o r d	B o n n i e r s	O r e s t r ö m	
	1 8 5 0	1 9 2 0	1 9 5 8	1 9 6 1	1 9 6 9	1 9 7 5	1 9 8 1	1 9 8 7	1 9 9 1	1 9 9 2	1 9 9 5	1 9 9 9	
EVIGHET	x	x	x	-	-	x	x	x	x	x	x	x	10
tiden en del av evigheten	x												1
tid utan begynnelse o ända/början-slut	x	x						x					3
det tillkommande (livet)	x								x				2
bestående (ganska lång tid)	x												1
tid utan begynnelse	x												1
tid utan ända, oändlighet	x												1
i alla tider	x												1
urminnes	x												1
för alltid	x							x		x			3
beständigt	x												1
för ganska lång tid	x												1
till senare eftervärld	x												1
tillvaro efter döden		x											1
livet efter detta		x								x			2
att vara evig		x											1
evig tid		x						x					2
utom det timliga/förgängligas gräns		x											1
icke i tiden l. beroende av tiden		x											1
det tillkommande (livet)		x					x			x			3
tidlöshet			x			x			x		x		4
oändlighet						x	x			x	x		4
omätlighet									x				1
ändlöshet									x		x		2
det eviga livet			x						x	x			3
mycket lång tid			x					x		x	x		4
tid som förefaller evig								x					1
odödlighet										x			1
det eviga livet									x				1
döden										x			1
tillvaron utan begynnelse o ände							x						1
evinnerlighet								x			x		2
oändlig tid								x					1
under evighetens synvinkel									x				1
den andra världen										x			1
en annan (bättre) värld										x			1
sedan tidernas begynnelse										x	x		2

En frambrytande vårdvetenskaplig teorigestaltning om tid och det tidlösa i tiden uppenbarar det lidande ögonblicket som frambär den tidlösa tidens väsen såsom det träder fram i vårdandets caritativa meningssammanhang. Detta innebär att patienten i skydd av det vårdande förnimmer tid i en flödande rörelse mot hälsa och helighet.

Genom begreppsbestämning, filosofers tidsteorier samt litterära patientberättelser synliggörs vårdandets caritativa tidsbegrepp. Här beskrivs evidenta tanke-mönster för den läkande tidens gestaltning. Dessa kan appliceras i vårdandets värld genom att ge tid och ta ansvar för patienten.

Åbo Akademis förlag
ISBN 78-951-765-494-4

978951765464-7

9789517 654647